

767

L. I. 5

272.1

ՀԱՅՈՑ ԱՇԻԱՐՀԻՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ, ՆԿԱՐԱԳՐԱԿԱՆ
ԵՒ ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ.

ՆՈՒԻՐԵԱԼ

Նախնի եւ արդի Հայաստանեայց

կոռնիկ, ուստի կազատ, ձայնիկդ ի հոգիս,
կռնիկ, մեր աշխարհէն խաղրիկ մի չունիս.

Ա. ՏԱՐԻ - Ա. ՎԵՑԱՄՍԵԱԿ - 1860

Տ Փ Ի Ի Ս

Ի ՀԱՅ ՏԳԱՐԱՆԻ

ԳԱՐԻԲԵԼԻ ՄԵԼԻՈՒՄԵԱՆՑ ԵՒ ՀԱՄԱՐԱՐԶՈՒՄԱՑ ԻՆՓԻԱՃԵԱՆՑ.

գիտութիւններն ու օրինաւոր խորհուրդները սիրով պատուելու և մէջք մէծ փութով զիմում էինք Բիւզանդիոնից , որ հարսանեաց մէջ պար գանք և երգ ասենք , անվնհեր և յաջողակ կրթուած : , Բայց փոխանակ այս խրախճանու թեան ինչ տեսաւ արդիւնաւոր ծերունին մեր աշխարհումը . բուն հայրենական թագաւորական հարստութիւնը տապալելը եղել , առաքելաւանդ քահանայութիւնը վերացել , քաղաքական և կրօնական վարչութիւնը դրդուել , նախարարաց ազտեղի բարուց օրինակից ժողովուրդը դայթակղել , ապստամբ և խռովարար իշխանաց դասը բաղմացել , կաշառառու և իրաւագանց դատաւորաց թիւը յաճախել , վատ ու անիրաւ զօրականաց գունդերն աճել , կեղծաւոր , սնափառ և ոսկեսէր հոգեւորականաց կարգեր ծաղել , հպարտ , զըաքան , բանատեաց վիճակաւորներ յառաջ եկել , անողորմ , խտամբարոյ տիրապետներ դժուարակիր տուբքեր և անտանելի հրամաններ տուել , սիրելեաց և մտերմաց դաւաճանութիւններ եղել , քաղաքներ , աւաններ , գիւղեր գերփել , յափշտակել , քաղաքացիքն ու գիւղացիքը բանտել , կապել և աքսորել են : Եւ առում , քանդում , աւերում մին կողմից . սով , ախտ , մահ միւս կողմից . բնութիւնն ևս անողորմն ու անդութ մեր ազնիւ աշխարհին վրայ , փոխանակ իր տարեբքը բարեխառնելու , իբրեւ չարացեալ և զայրացեալ նրա որդեոց վրայ՝ անօգուտ դարուն , ախտաբեր ամսո , ցաւքեցուցիչ աշուն , ապականիչ ձմեռ , յորդառատ անձրեւներ , սառուցիչ մրրիկներ , կործանիչ խորշակներ , շանթընկէց ամպեր և դառնաշունչ օդեր էր յարուցել , որոնք պողոց անբերութիւն , ջուրց նուազութիւն , կենդանեաց անաճելութիւն պատճառելով , և ևս առաւել տեղի տալով պատերազմաց , ապստամբութեանց , երկպառակութեանց , դերութեանց , խռովութեանց մեր ողորմելի աշխարհը գետնի խոր անդնդոց մէջ զլորելով ջնջում էին :

Ահա այս վիճակումն էր տեսել մեր աշխարհն արիասիրտ և մեծիմաստ Թորենացին իր ուսումնական ճանապարհորդու-

Բենից յետ դառնալիս, ՚ի խորոց սրտի հառաչելով, դառն արտասուէք աչքերումը, ցաւն ու կսկիծը հոգումը, տխրական և սգաւոր ձայնիւ ողբ էր անում, լաց էր լինում աշխարհիս վրայ, արդէն նրա օրհասն եկել հասել է, կարծելով: Ի հարկէ հայոց աշխարհին վախճանը կատարուած պէտք էր համարէր անմխիթար և որբացեալ ծերունին • վասն զի իր հոգեւորական դաստիարակութիւնը այնպիսի հայրերից ընդունել էր, որոնց հոգին աստուածային լուսոյն շնորքներով ու ձիրքերով սնուցուած՝ կերպարանաց վրայ մի այնպիսի ահաւորութիւն էր երևում, որ էր զգաստութիւն թիւրմարդկանց համար և հանդարտութիւն ուղիղ սրտերու • և զուարթադին նայուածոց վրայ մի այնպիսի արիութեան և քաջալերութեան շունչ, որ էր հոգի մխիթարութեան և զոհունակութեան իմաստասէր և ուսումնասէր վարդապետներուն • վասն զի տեսել էր այնպիսի հոգեւոր հայրեր, որոնք խնդամիտ սրտով արքանեակներ ուսուցանում, նրանց ուսումը յարգում, նրանց յառաջադիմութեան վրայ ուրախանում և հայրական խնամքներով, իմաստասիրական խնամաներով նրանց հոգին անուցանում և զուարճացնում էին • վասն զի տեսել էր այնպիսի հայրապետներ, որոնք վսեմ մարդ և սուրբ հոգեւով եկեղեցին առաջնորդում, աշխարհս սանձահարում, ահագին գրաւոր գործքեր յառաջ բերում, պատանեկաց դպրոցոց վանքեր հաստատում, ողորմելոց ապաստաններ շինում, քրիստոնէից եկեղեցիներ բարեգարդում, իմաստասէր և առաքինի վարդապետներ մեծացնում և աշխարհս քրիստոնէութեան լուսով լուսաւորում էին • վասն զի տեսել էր այնպիսի թագաւորներ, որոնք արդարութեան կշիռը ձեռքերում՝ աստուածպաշտութեամբ իբրեւ հայր կարգեալ յաստուծոյ, եկեղեցւոյն պաշտպան, խաղաղութեան ծնող, քրիստոնէութեան լուսոյն արծարծիչ, աշխարհիս հանդարտութեան հոգատար, և իրանց հաւատոյն վրայ պինդ և հաւատարիմ էին • վասն զի կարդացել էր այնպիսի նահապետաց վարքերը, ինչպէս Հայկայ, Ալրամայ և այլն • որոնք նախահայր հայոց աղղին և կանգնիչ

հայոց աշխարհին էին եղել, աշխարհս յարձակողներից քաջութեամբ ազատելով և արիութեամբ պաշտպանելով. վասն զի կարի քաջ տեղեակ էր Երուսաղեմի Տիրանայ քաղաքս կիրթ և աշխարհաշէն հանձարոյն, որով հայոց աշխարհս ծաղկեցաւ, մեծացաւ. թաղաւորական փառքն ու պատիւ, վարչութեան կարգն ու կանոն, նախարարաց աստիճանն ու պաշտօն, հեծելազօրաց և հետեւականարարի զօրաղէն զուեղեր, մեծաշէն աւաններ, պարսպափակ քաղաքներ ունեցել էր, և բնդ հանրապէս խաղաղութիւն աշխարհիս ամէն կողմը տիրելով, արք և կանայք զոյն զոյն զգեստներով, արծաթով և ոսկով և պատուական քարերով զարդարուել, իւզով և մեղրով տալել և կեանք վարել էին. վասնզի շատ ու շատ հմուտ էր վերանորոգիչ և օրէնադիր Վաղարշակայ հաստատած քաղաքականութեան սկզբանցը՝ որոնց զբուծեամբ մեր հայոց աշխարհը յարաբերուտ բոլորովին վերականգնելով, ժամանակակից պետութեանց զուգընթաց էր եղել, և ի ներքուստ նրա թագաւորական արքունիքը, նրա գլխաւոր քաղաքները բարեկարգուելով, նրա տանուտէրական և թաղադրական պաշտօններն ու նախարարութիւնները հաստատուելով, իրա գիւղերը, աւանները, գաւառները, նահանգները ծաղկելով, իրա բոլոր սահմանաց վրայ կուսակալներ, իրա բանակաց քաջ զօրականներ, զուեղերուն արի զինուորներ կարգուելով, իրա արքունական զործոց ժամանակաց կարգ, դատաստանական օրէնք, քաղաքացւոց զիւզացւոց կենցաղավարութեան կանոնք, իրա տէրութեան գէնին բաղիններ, մեհեաններ, քուրմեր, քրմապետներ և իրա բացարձակ իշխանութեան ևս չափաւորութիւն և բարեխառնութիւն սահմանուելով, դասակարգուելով, ամուր, հանդարտ և ապահով էր եղել. վասնզի քաջ գիտուն էր Արտաշէսներու, Տիրաններու աշխարհակալութեանց և աշխարհաշէնութեանցը, որոնք հայոց աշխարհս իրա փառաց վերջին ծայրին հասուցել էին հանուրց հիւսիսական աշխարհաց միջ թէ զինու զօրութեան փառք, թէ կառավարութեան

կարգաւոր օրինօք և թէ աշխարհաշինութեան օրինաւոր կարգերով • Արշակայ , Արտաշէսի և Տիգրանայ յողթանակները , Աբգարայ , Արտաշէսի երկրորդի , մեծին Տրդատայ մեծամեծ զիտաւորութեանց , հսկայական նահատակութեանց և ահագին ձեռնարկութեանց աւանդական կենդանի պատմութիւնը իր հողին վեհացուցել , երեւակայութիւնը բորբոքել և յոյսերն ապահովացուցել էին :

Բայց այսու ամենայնիւ տվեոր ծերունայն աշխարանքն ու հառաջանքը մի անբուժելի հիւանդի վրայ չէր և ոչ մի վախճանեալ անձի • այլ տեսնում էր մեր հայոց աշխարհին վրայ հարուսային մեծ անապատից եկած սեաւ ու թանձր ամպերն , որոնք թունալի անձրևներ արձակել սպառնում էին • զոռում էր արեւելից շնչած բուքն , որ տարածական ախտեր սրվուելու պատրաստուում էր , տեսնում էր հիւսիսից յարուցեալ մրրիկներն , որոնք պատերազմ , վտարանդում և տառապանք գուշակում էին • նկատում էր , որ հազարաւոր տարիներից ի վեր դրախտային դեռերուն պայծառ ու յստակ ջրերը թիւնաւորուում էին ընտանի թշնամեաց ձեռամբ : Այլ երջապէս Խորենացին սիրան աղետարշ , միաքը հալւամաշ , արտոտուալի աջօք տեսնում էր հայոց աշխարհիս որդւոց ծծած օգն ու ըմպած ջուրը , որոնք նրանց երակներումը թափանցելով՝ նրանց արիւնը պիտի շրջեն , ուղեղը փռեցնեն , ծուծը հալեցնեն , ոսկուտիքը դիւրաբեկ անեն , հողին ապականեն և խելքն ու միաքը յրուեն , մի բանիւ՝ մարդկային վիճակից հանեն , մի դործօն կենդանի՝ մի ուղտ պիտի անեն , որոյ ախանջներից զանգակներ կախ անելով , ամայի աշխարհումն պիտի չարչարեն , անզաղար աշխատեցնելով , մի մատղաշ գառն՝ որոյ վզից բոժոժներ կախ անելով , անջրդի սարերու վրայ պիտի խայտեցնեն արածելով : Ահա այս ողորմելի տապալայ վիճակումն ներկայանում էր հայոց աշխարհս Մովսէս Խորենացւոյն հեռահայեաց և լայնատարած երեւակայութեանը իր հայրենիքը , գառնալիս , ինքն որ կարծում էր քրիտոսնէութեան լուսոյն զօրութեամբ մեծ դար-

ման կարող լինի տանիլ հիւանդ աշխարհիս . բայց աւագ . արդէն աշխարհս մահատու թոյն ըմպած էր և չկար նրա հիւանդութեան բժշկութիւն: Թէպէտ և յետագայ դարերումն երեւան ելան Բագրատունեաց տանից Սմբատներ և Ռուբենեաց ցեղեց Լեոններ, որոնք իբրև ճարտար բժիշկ շատ դեղ ու դարման արին, բայց երբէք կատարեալ առողջութիւն և առաջին վիճակը կարող չեղան տալ նրան:

Եւ այսպէս մեծ ու նշանաւոր դարեր զլորուելով անց կացան, նոր աշխարհներ, նոր ազգեր, նոր կրօններ երեւան ելան, մարդիկներ հռչակուեցան, դէպքեր անմահացան, յեղափոխութիւններ աշխարհիս կերպարանքը պլափոխեցին . նոր մի հողի նոր մարդիկ յարոյց . նոր մի օրէնք, նոր բարք, նոր կեանք յառաջ բերեց, և այն դարեկան շրջաններն երևեցան, որոնցից ծնաւ ներկայ ժամանակս: Իսկ հայոց աշխարհս, ըստ մեր սուրբ հարց նախատեսութեան սոյն այս դարերումն իր կրօնապետաց և իշխանապետաց բարուց ապականութեան ներգործութիւնը կրում էր . իր բեղմնաւոր և արգասաւոր երկիրը նսեմացուցիչ և թիւնատարափ ամպոց անձրեւները ծծում էր . հրաբեր հողմերից այրուում բռնկում էր և իր գետերուն արիւնախառն ջրերով ոռոգուում էր: Բացի այս հարուածոց իր բոլոր կողմերից անյայտ թշնամեաց հեղեղներու յանկարծահաս յարձակումները էր տանում, որոնք դերփում, քանդում, աւերում սփռելով, իր երկիրները, որդիքները յափշտակեցին, կոլոպտեցին և այս չտիրու գոհ չլինելով, ուզեցին բռնաբար իր որդւոց հաւատոյն վրայ ևս տիրելով հայաստանեայց եկեղեցին ջնջել:

Բայց քրիստոնէութիւնը՝ որ երբէք իր լոյսը չխաւարեցոյց մեր աշխարհին վրայ ժամանակ առ ժամանակ իր լուսազգեաց զօրութիւնը ցոյց էր տալի իր եկեղեցւոյն առաքինի պաշտօնէից ձեռամբ, որոնք միշտ այս վրկարար լոյսը վառ պահեցին նրա որդւոց սրտերու մէջ, և երբեմն երբեմն փայլուն կայծեր արծարծեցին միմեանց հողին լուսավառ պահելու . թէպէտ կատարեւապէս չյաջողեցան, բայց ոչ երբէք բոլոր

րովն շեջեցուցին: Ստոյգ է հայոց աշխարհիս որդիքը իրանց սնուցանող դայեկից հեռացան, նրա կաթովը սնանելից դա-
դարեցան. ոչ ևս եղբայրն եղբօրը տեսնում, հայրն որդին փայ-
փայում, մայրը դուստրը պճ'նում, փեսայն հարսին գեղեցիկու-
թիւնը վայելում, պապն իր թոռներն օրհնում, հանն իր աղջ-
կունքը խնամում, իշխանն իր հպատակները հովանաւորում,
քաղաքացին իր իրաւունքը բանեցնում, գիւղացին իր արօտը
հնձում, հովիւն իր խաշինքն արածում, եպիսկոպոսը իր հօսն
օրհնեալ աջին տակ հաւաքում, առաջնորդն իր վիճակին ժո-
ղովուրդը պատսպարում, քահանան իր ծուխերը խոստովանեցնում
էր. վասն զի հայոց աշխարհիս որդին իր հոգւոյն մէջ իր հա-
ւատոյն նշոյլը լուսաւոր պահելու համար բոլոր իր անդամնե-
րը զահեց, խորտակեց և ցրուեց:

Արդարեւ այս արի նահատակութեամբ, առաքինի համբե-
րութեամբ և մեծ իմաստութեամբ պահպանուած լոյսը մեզ
համար ամենաանդին ժառանգութիւն է մեր նախնիքներից ա-
ւանդուած, որոնք անշուշտ այն մեծ յուսով են աւանդել մեզ,
որ այս լուսոյն կայծերը վերաթին բարբոքուելով և արծարծուելով,
նորից իր անդամները կարող լինին ժողովել, միացնել և ամ-
բողջ մի մարմին կալմել:

Ահա այս է այսօր հայոց աշխարհիս ակնկալութիւնը իրաբնակ
և տարաբնակ որդիքներից: Հարկւրաւոր տարիներից հետէ իր
Մասիս լեռին վրայ թանձրամաճ մառախուղը ցնդուում և
ցրուում է, որոյ ճնշումն այնչափ ժամանակից 'ի վեր՝ աշխարհիս
որդւոց հոգւոյն լուսոյն կայծերուն արծարծման արդելք էր
լինում, աչացը տեսութեան խաւար և անթափանց հորիզոն էր
ներկայացնում և լսելեաց ձանձիր և տաղտուկ ձայներ էր տա-
լի: Բայց փառք այս դարուս տիեզերական խաղաղութեան
հոգւոյն. տեսնում են վերջապէս հայոց աշխարհիս որդիքը
Մասեաց սարին գլուխը լուսաւաճաճանճ ամպեղէն պսակը, զգում
են արեւմտեան կողմերից շնչող գիւլիւռը, որ իրանց հոգւոյն
բոցը բոբրեղում է. լսում են այն աղաղակը, որ բարձրացնում են

իրանց տարագիր եղբարքը և իրանք ևս բարձրացնելով իրանց ազադակը և յանձնելով մեր «Հայոց Աշխարհին Առուակին», ուղարկում են իրանց հեռարձակ եղբարքը աւետելու մայր հայրենեաց լուսաւորութեան արշալուսի ծագումը և համայն աշխարհիս որդւոց վրայ ափուումը:

Արդ մեր արիւթութիւն և արշաւաւոր «Առուակը», հայոց աշխարհիս բարեխառն սարերից իր եռանկիւնի՞ հոյլին ճակատը պարագլուխ՝ կվեր կենայ, կթռչի աշխարհաման լինելու և հայոց աշխարհիս որդւոց ազադակը լսելու. իր սրնթաց գլխացքով կպատառէ փոքր Ասիոյ երկիւքը, կհասնի նրա ծովափունքը, կտեսնէ նրանց ափանց վրայ քսան տարուց հեռէ ծագած «Արարատեան Արշալոյսը», կ'ողջունէ նրան, կաւետէ հայոց աշխարհին սարերի վրայից շացուցիւ մշուշին ցրուումը, զմայլելով նրա լուսին անաղօտ յարատեւութեանը, կը շարունակէ իր ընթացքը դէպ 'ի Բոսփոր և կը հանդէս Մասիսին կողքին վրայուր տեղ ճարակելով նրա հնձոց բարեխառն բնութենից, կը կամենայ ևս «Մեղուին», մեղրից ճաշակել. կծու կը գտնէ նախ նրա խայթը, բայց կըզգայ նրա նիւթին քաղցրութիւնը և քաջալերելով նրա ժրութիւնը, ման կուզայ «Մասիսին», չորս դին. վեր վայր կը բարձրանայ «Արեւակ», աստղը տեսնելու և նրա պայծառութիւնը ևս կը դիտէ իր սուր աչքերով. կը խնդրէ նրանից իր անաղօտ պայծառութենից հայոց աշխարհիս վրայ տարածելու: Մասիսին դադարէ կը բարձրանայ, օդաթափանց աչքերով նրա բոլորովը կ'որոնէ կյուղէ, ականջ դնելով հայոց աշխարհիս որդւոց ազադակին. կը ցաւի, կը տրտմի ոմանց շնչասպառ վախճանելուն վրայ և ոմանց պլաբարբառ լեզուին. բայց այն ահագին բարձրութենից հիւսիսային կողմը մի լոյս կը տեսնէ, կասհի կը թռչի, օդը շեղելով և կհասնի հիւսիս, երկայն ժամանակ «Հիւսիսափայլը», և «Ճաքաղը», կնկատէ մտադրութեամբ, մինն թէպէտ և իր փայլուն ճաճանչներով մեր կռնկան աչքերը մի փոքր կշտցնէ, բայց նա կվարժեցնէ իր աչ-

քերը նրա նուրբ և պայծառ լուսաւորութիւնը, ականելու, կհեռանայ և ուրախութենից, երանի կլինէր, կասէ, որ ճանչնէրդ մինչև հայոց աշխարհիւ ձորերումը ցոլանար. իսկ միւսոյն ճիւղերից ևս ճաշակելով, սիրտը կամփի նրան բանաստեղծական ասացուածոց և նախնական բարբառի քաղցրութենից: Այսպէս «Առունկը», խնդամիտ և զուարթասիրտ յառաջ կգլմէ, կդարձնէ իր ընթացքը դէպի Արեւմուտք, ճանապարհին կհանդիպի «Եւրոպային», և «Բազմամիլիոն», բարև կուտայ, բարև, կառնու. նրանց բարեկամական ձեռք կուտայ և երկոյն անտաթիւն անելով և նրանց արդարաւստութենից և իմաստասիրութենից խելքն ու միտքը շուարելով, կհրաւիրէ, նրանց հայոց աշխարհը իրանց հայրենասիրական հոգին քարոզելու իրանց բուն հարազատ եղբարոց մէջ. բայց զարմանքը մեծ կլինի, ականելով նրանց օտար հովուի հովանաւորութեան ներքեւ լինելուն ունեցած մեծ սէրը, ևսրտի ցաւով թւերը կբանայ, ձայն կարձակէ և իր հոյով կգլմէ դէպի արեւմուտք:

Երբ մեր «Առունկը», այսպէս աղաղակ բարձած՝ որնթաց արշաւանքով արեւմտեան խորը կալնար, հեռուն մի արձագանգ կլսէ, որ զինքը դիմաւորելու էր եկել, որ էր «Արեւմտեան լուսաւորութեան արձագանգը», մեր «Առունկը», մի փոքր կանգ կառնու և ականջները բաց կանէ արձագանգը մոիկ անելու. թէպէտ և իր ականջներին անախտութ և աններդաշնակ կուզայ, բայց կքննէ, կհամոզուի նրա իխորոց սրտի լինելն և կբաղձայ, որ մինչև հայոց աշխարհին հովիւները հնչուի նոյն արձագանգը. կշտապի մեր «Առունկը», մի շրջան կանէ իր ամբողջ հոյովը արեւմտեան լայնածաւալ մթնոլորտին մէջ, ահագին ձայն կարձակէ, ողը լաց կբառնայ յուսահատութենից, իր աւետարներ «Մասեաց Աղանին», կինտուէ, քաղցրալեզու և մեղրաբարբառ աղանին, սիրոյ համբոյրներ կկամենայ տալ նրան. բայց ի զուրկլինի իր ջանքը. Աղանին թռել դնացել էր և մեր «Առունկը»

կը, չէր զխեղ թէ ուր: Զի դանդաղել յանդուդն ու անվեհեր
 «Առունկը», ձայն կարճակէ իր հոյը կարգի կոնէ, յառաջ կանցնի
 և կսկսի ուժեղ և զօրեղ թեւերը ծածանել, անհուն ովկիանոսին
 համատարած մթնոլորտը կճեղքէ. նրա մրրիկները, փոթորիկ-
 ները կարհամարէ, կհասնի կիջնայ Հնդկաց աշխարհին ա-
 փանց վրայ, կըսկսի ողբաձայն կոչել: «Ազգասէր, . . . Ազգասէր, . . .
 ուր ես շատ կաղտղակէ և պատասխան չի առնել:» Նրա մահուան
 համբաւը աչքերը արտասուելով կլցնեն և սրտիցը հառա-
 չանքներ կկտնէ: Թուիք, կասէ իր հոյին, դնամք հայոց աշխարհը
 Մասեաց լեռին վրայ հանդիմնք. այս կասէ և զարմանալի արա-
 դութեամբ կուզայ կհասնի իր բոյնը. բայց կամենալով նրա
 արեւմտեան կողմը բնակիլ, մի պտոյտ կանէ, կզարմանայ կմնայ,
 երբ կտեսնէ Վասպուրական աշխարհումը Վարդայ սարին
 վրայ իր հայրենակից, Սրժիւին, սնուցած ձագերը և նրանց վրայ
 ունեցած սէրը գութը և խնամքը: «Առունկ», և «Սրժիւ», իրարու
 սիրոյ նշաններ ցոյց տալից և իրար պաշտանելից յետոյ իրարից
 կբաժնուին: Առկայ, «Առունկը», Առը գետին մօտ, մեծ կլինի
 ուրախութիւնը, տեսնելով ևս մի աշխարհակից, Մեղուին, մեղը
 գործելը, կճաշակէ նրա թարմ մեղրից. թէպէտ և բաւական ա-
 ուտ չի գտնել, բայց ակորժելի կլինի նրա համը, և կառնու
 կտանի նրանից ևս ի Մասիս, ուր կանգ կառնու իր բոլոր հոյ-
 լը դասաւորելով:

Վեհայեաց երկնախեղուր և սիգաճեմ, «Առունկը», յառաջ
 կանցնի, գլխի ծիրանեղոյն ցցունքը ծածանելով, զոյն զոյն լան-
 ջը ճօճելով, փետրախիտ թեւը և դանդաղի տառնքը տատանելով,
 ամենամեծ պատկառանք բարեւ տալից յետոյ, իր երամին կասէ.
 եղբարք իմ. արդէն մեր աշխարհին որդիքը ճանաչելիք, նրանց
 հողեղոյն լոյսը վառվռուն լինիլը տեսանք: աշխարհից աշխարհ,
 քաղաքից քաղաք, զիւղից գիւղ, սարից սար, դաշտից դաշտ ման
 եկանք, քննեցիք իմացանք նրանց վիճակը, արդարեւ մտայ լու-
 սաւորութիւն, բարուց ճոխութիւն, գիտութեանց և արուեստից
 մեծ յառաջադիմութիւն չդտանք նրանց մէջ, բայց սրանց փո-

խարէն տեսանք հաւատարիմ պահպանութիւն նախնեաց ժառանգութեան, որ է հայաստանեայց, առաքելական, ակն լուսոյ, աղբիւր երանութեան, վկայ խաղաղութեան, հայր դթութեան, մայր ներողութեան և սնունդ աղատութեան՝ եկեղեցին, որ ի սկզբանէ հայոց աշխարհին որդւոց քրիստոսական դպեալի առաքինի վարուց, ճշմարիտ դաստիարակ սուրբ և մաքուր բարուց, աստուածային անմահ լոյս իր որդւոց հոգւոյն մէջ սնուցած հաւատը լուսաւոր պահելու, մի եղբայր մի քոյր զուգահայր և զուգամայր անելու և քրիստոսի սէրը նրանց մէջ ծաւալելով՝ սիրոյ հոգւով միաբան մի հօտ անելու եկեղեցի է եղել:

Ո՞ր աղբուժը տեսանք այն քրիստոնէութեան սէրը, ինչպէս մեր հայոց աշխարհիս որդւոց մէջ, որ իր կեանքը իր սերունդը զոհէ իրա եկեղեցւոյն աղատութեան համար:

Ո՞ր ժողովրդումը տեսանք այն նահատակութիւնը, ինչպէս մեր հայոց աշխարհին որդւոց մէջ, որ հարկւաւոր տարիներ հօւր, սուր, վեշտ, ցաւ, ջարդ, մահ կրէ իր եկեղեցւոյն վարդապետութիւնը, արարողութիւնը, կանոններն ու ծէսերը պահպանելու համար:

Ո՞ր անտէրունջ և հայրենազուրկ յեղը տեսանք, որ իր պանտխտութեան և անպաշտպանութեան մէջ եկեղեցիներ կանգնէ, հիւանդանոցներ շինէ, դպրոցներ հաստատէ, ինչպէս մեր հայոց աշխարհին որդիքը:

Տեսանք ևս մի առաքինի սէր ընտանեկան կենաց, սէր անմահական, ծնեալ բնութենից մարդիկը մարդ անելու և նրանց ընկերական կենաց անաղթակ հիմունք տալու, սէր, ուստի ծագում է մարդկութիւն, մարդկութենից մարդկային պարտք առ աստուածնա և առ մարդիկ, առ հայրենիս և առ ինքն:

Ո՞ր աշխարհումը տեսանք այն հայրենական դուժը մեր աշխարհին որդւոցը նման, որ անսահման է իր զաւակացը վրայ:

Ո՞ր երկրումը տեսանք այն մայրական խանդը ու զորովը, ինչպէս մեր Աշխարհին զստերցը նման, որ առատ և անչափ

է իր երախայից և պատանեկաց վրայ :

Ո՞ր նահանգումը տեսանք այն եղբայրական սերտ մտերմութիւնը և յարգանքը , ինչպէս մեր հայոց աշխարհին որդւոց նման . ո՞ր քաղաքումը , ո՞ր դիւղումը տեսանք այն հարսն ու փեսի առաքինի և հոգեկան ջերմ սէրը , որ իբարու վրայ ունին հաւատարմաբար մինչև 'ի խոր ծերութիւն մեր հայոց աշխարհին որդիքը :

Այսպէս առողջ և կայտառ , Առունը , որըստի ձայնիւ դու վաբանելից յետոյ հայոց աշխարհին բնիկ և տարադիր որդիքը , մի ժամանակ խորին լռութեան մէջ կմնայ և յետոյ յառաջ կանցնի և կշարունակէ ցաւադին ձայնիւ :

Աւա՞ղ թշուառութեանս . քանի որ հայոց աշխարհիս որդւոցը կատարելութիւններն իրանց մէջ մի միայն և իրանց վրայ խորհելով ընթռնում էի , նրանց ներկայ վիճակին որակիտութիւնները և թերութիւնները չէի տեսնում . բայց երբ երեւակայում եմ մեր աշխարհին նախնի դիւցազն և հայրենասէր որդւոց վիճակը և զուգակշռում եմ նրանց այլ և այլ կատարելութեանց և բարեբաստութեանց հետ , սրտէս ելած հառաչանքը Մասեաց սարը թնդացնում , արտմութիւնս և սուգս հոգիս վշտացնում , սիրտս ակրեցնում և աչքերս արտասուներով լքցնում են :

Այս կատէ և սիրաը թունդ կենէ , Առնիան , բայց վեհ շարժմամբ նրբակազմ ոտներովը , աղւոյն և թւոյ խաղաղները ճոճելով և ծիրանի թագակիր գլուխը Մասեաց բոլորակը դարձնելով կոռչէ :

Ո՞ր ես Հայոց Աշխարհ , ո՞ր ես , որ մի ժամանակ շնորհքն ու սէրը իբրեւ քոյր եղբայր միմեանց ձեռից բռնած միջումդ ման էին դալի :

Ո՞ր ես բազմամարդ քաղաքներդ , ո՞ր ես լիաբնակ աւաններդ . ո՞ր ես զալարադեղ ծառաստաններդ . ո՞ր ես պողատու անդատաններդ :

Ո՞ր ես , ո՞ր ես մեծախառոյց և հոյակապ եկեղեցիներդ , անհամար վանորայքդ և ընդարձակ հիւրանոցներդ :

Եկեղեցականը թողեց իր եկեղեցին և ժողովուրդը եկեղեցական պաշտօն չը տեսան. վանահայրը սարերուն խոռոչը քաշուեցաւ. գիւղականք առանց հոգևոր հովուի մնացին և ուխտաւորը չգտաւ իջևան հանգստանալու :

Ափոս գրկանացի :

Ո՛ր են Հայոց Աշխարհ. ո՛ր են դպրոստոյց վանքերդ, ուսումնական մատենադարաններդ, մանկավարժ վարժարաններդ, կրօնուստոյց վարդապետներդ . սպառեցան և յետոյ ևս չծնար բընաւ. դրբատուններդ յարդից բնկան. ուսման դիտութեան ցանկացող չեղան և դրբերդ, թղթերդ փտեցան, այրեցան փչացան : Ուսուցիչ, դատաւարակ յառաջ չեւրիր . ուսումնարաններդ աւերեցան, որբոց և անկարողաց ապաստան չունեցար. ժողովրդեանդ մանկունքը անկիթ, անուսում և անգէտ կրօնական վարդապետութեան և ազգային աւանդութեանց մնացին :

Ո՛ր են Հայոց Աշխարհ. ո՛ր են տառաստեղծ և դրագէտ հայրապետներդ, քաջաժիր թարգմանիչ եպիսկոպոսունքդ, քաջախօս և ճշդագիր պատմաբան վարդապետներդ, աստուածաբան իմաստասէր երէցներդ, ճարտարախօս և քերթողաբան վանականներդ. խրատատու քարոզիչ քահանաներդ, սաղմոսերդու սարիաւազներդ և տաղերդու դպիրներդ :

Ոչ . չկան առաջնորդներ՝ դրադիտութիւնը յառաջացնելու և վարդապետներ ուսուցանելու, թարգմանիչներ՝ դրբերդ թարգմանելու և լեզուդ ծաղկեցնելու . պատմաբաններ՝ որբուոցդ արիութիւններն անմահացնելու, երէցներ՝ օրէնքներ հաստատելու, եկեղեցւոյդ վարդապետութիւնը մեկնաբանելու, վանականներ՝ աղօթքներ, շարականներ քերթողաբանելու, ժողովրդեանդ քարոզելու, և քահանաներ՝ հաւատացեալները մխիթարելու . սարիաւազներ՝ եկեղեցեացի մէջ ապաստանելու և դպիրներ երգելու :

Եպիսկոպոսունքդ իմաստասիրութենից, վարդապետներդ ուսումնականութենից և քահանաներդ դպրութենից գրկուելով, որդիքդ հոգևորական և աստուածային անունդ չունեցան. ուսով

և մոռացան իրանց քարոզիչ վարդապետաց խմաստուն իրաւաները, պիտանացու հրահանգները և խրախուսական յորդորանքները և անմխիթար յուսահատած մոլոր ոչխարի նման աստ և անոյ ցիր և ցան եղան, տաճարներից թափուր մնալով պաշտօնեաներից, սպասաւորներից ամայի աւերակներ դառան:

Վայ ինձ, յոյս հատնումէ շունչս սպառում միթէ՞ Հայոց Աշխարհս կործանելով, նրա որդիքն ևս ջնջուեցան, ո՛հ երկինք, երկիր, արև և ու լուսին, աստղունք և մոլորակք, ձեզ դիմում եմ աղիւսարշ հոգւով և վղուկեալ մտքով, պատասխան տուէ՛ք ինձ:

Թիթէ՞ Հայոց Աշխարհիս որդիքը կորան ու մեռան...

Աւրբ եղբարքս, փնանք, թռչինք, կասէ ողորմելի, «Վռուկեր», երթանք, խմանանք աշխարհիս որդւոց կորստեան ստուգութիւնը, և իր բոլոր խումբովը օդին մէջ կախնայ լալադին աղաղակ բառնալով և աներևոյթ կլինի անհուն մթնոլորտին մէջ:

Խիտ փախաքելի և անձկալի է մեզ, որ մեր «Հայոց Աշխարհին Վռուկեր», իր պատասխանը փոխանակ երկնային մարմիններից սպասելու, հայոց աշխարհին հարազատ որդիքներից բանիբուն մտքով, զղայուն սրտով և խմաստուն ճանաչողութեամբ մէկից առնու, որ սիտիւիչ և մխիթարիչ լինի նրա անձկութեան որպէս զի յուսահատելով չերթայ, Նումեսիոյ անապատը բնակող այլացեղ կռնկաց մէջ անհետանայ:

Նախ՝ մենք փութանք մեր եղիկելի «Վռնկան», հարցման մի գոհացուցիչ պատասխան տալ, թէ այս ներկայ տաճանեկներորդ դարուս հոգին ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ մարդկութեան քաղաքակրթութեան հոգի հողագնտ՞իս ամէն աշխարհաց համար, որ անշուշտ մեր աշխարհին համար ևս պիտի լինի, և պիտի վայելեն նրա որդիքը ի ձեռն նորընտիր ՏՏ. Մատթէոս Ա. Սրբազան կաթողիկոսին ամենայն հայոց և ի ձեռն Սրբազան Պատրիարդաց Երուսաղէմայե Կոստանդնուպօլսոյ և ամէն վիճակաւոր եպիսկոպոսաց, որոց ձեռքն է այսօրուան օրս հայոց աշխարհին որդւոց կրօնին և աղղութեան ապաղայ

բաղդը :

Նմանապէս հայոց աշխարհիս տէր եղող երեք մեծ տէրութեանց հովանաւորութեամբ պիտի վայելեն աշխարհիս որդիքը այն խաղաղութիւնը և հայրական խնամքը, որն որ մենք հայոց աշխարհիս որդիքս, որ եմք ընդ ողորմած կառավարութեամբ մեծազօր ԱՂԻՔՍԱՆԴՐ Բ. կայսեր ամենայն Ռուսաստանեայց վայելում եւք, որ և նոյն շնորհները պիտի վայելեն մեր եղբարքը, որք են ընդ պաշտպանութեամբ Օսմանեան և Պարսից առատադուծ կառավարութեան և ընդ պատսպարութեամբ լուսաւոր Անդղիոյ և Աւստրիոյ տէրութեանց :

Մ • Աղաբէկեան •

խորհրդածութիւնն բարոյականութեան վերայ :

Այս վերնագրով սկսանելով իմ գրուածքն՝ դիտաւորեալ եմ համառօտիւ մատակարարել օրագրիս ընթերցող և բանասէր հայազգի եղբայրներին մարդկութեան հին և նոր բարոյապատումների կենսագիրն , խորհրդածութիւններն և վեհամատ մտածութիւնքն մարդկային ազգի բարեգութեան համար : Ասում եմ հին և նոր բարոյապատումներ և այս բառերի տակ ամիսօրում եմ արդէն ոչ թէ միայն հեթանոսական դարունը այլ և քրիստոնէականին : Քանզի այս ճանապարհաւ միայն կարելի է տին յանդիման ցուցանել , թէ որքան բնական է ձգտումն առ բարոյականութիւնն և թէ քանի՞ քանի՞ իմաստասնելի դու խնդր վերամբարձել են հեթանոսական խաւարիցն դէպի բարոյականութեան և աստուածածանօթութեան լոյսն և հսկել են ազգերին հրահանգել իւրեանց մտածած բարոյականութեան մէջ : Մենք քրիստոնէայքս Աւետարանի շնորհաց լոյսն տեսանելով մեր վրայ և մեր չորս կողմն ծաւալած առանց մեր խորին մտածմանց , առանց մեր գիշերաջան արնոդութեանց և առանց դարաւոր իմաստասիրական խնդիրների , տեսանելով , որ մինչև անգամ քրիստոնէութեան մանուկն այժմ՝ ձեռքն ունի բռնած բովանդակ մարդկութեան մի հատ օրէնքն և յաւիտենական մխիթարութիւնն՝ Աւետարանն , պէտք է ապաշնորհ չդատանուինք , պէտք է հեթանոսութեան վիճակն ներկայացնենք մեզ , որ առաւել ջերմագոյն սիրով սիրենք մեր երկնային փրկչին և ճշմարիտ վարդապետին , որ մեր թոյժով և անուկն գերազանցեց քան հեթանոսական աշխարհի լոյս Սոկրատէսն և Պլատոնն : Եւ այս ինչով կլենի , եթէ ոչ հետախուլելով և արծարծելով հին իմաստասէրների բարոյական խորհրդածութիւններն , օրէնսդրական սկզբունքներն և վարդապետութիւններն , որոնց համար զոհում էին իւրեանց կեանքն և թալկանում էին զրիջ՝ ձեռին , տակաւին մի մշուշով պատած

տեսաւորութեամբ անմահութեան, աստուածածանօթութեան
և իսկական երջանկութեան խնդիրների վերայ:

Խմաստասէրների բարոյական խորհրդածութիւններն հե-
տախտադրելով և արծարծելով մեր քրիստոնէութեան ժամանա-
կումն՝ մենք պարզապէս կ'տեսանենք թէ որ և իցէ ազգի բար-
դաւաճութեան և տեղականութեան գլխաւոր պատճառն ե-
ղելէ բարոյականութիւնն, իսկ կործանման և չքութեան
պատճառն՝ բարուց ապականութիւնն և զեղխութիւնն: Այս-
տանկ, որ ամենայն ժամանակում բարոյականութիւնն հա-
մարուել է իբրև պատճառ և հիմն բարօրութեան ազգայ:
Ներկայեալս բոլոր բնակիչներն, որոնք բաժնուած են միմեան-
ցից բարձրագագթ և անմատչելի լեռներով, դետերի տարա-
ծութիւններով և ծովերի՝ խորախոր անդունդներով, առաւել
քան զամենայն՝ կարծիքով, կրօնական պաշտամունքով, ծար-
տարութիւնով և բարքով, համարեալ թէ մի և նոյն ժամանակն
անբաժան են եղել բարոյական սկզբունքներով՝ ի հարկէ որն
կատարեալ և որն անկատար: Բարոյականութիւնն միշտ հա-
մարուել է գլխաւոր կապ, որ սերտ կապում է թագաւորին
հպատակների հետ, քաղաքացիներին քաղաքացիների հետ,
ազգերն ազգերի հետ և մարդն մարդոյ: Բարոյականութեան
բազմաձիւղ և բազմնատեան գիտութեան աղբնցութեամբ
միայն և ցուցած առաքինական ճանապարհովն երկար պահ-
պանուել են և կ'պահպանուին կայսերութիւնք, արքունիք,
քաղաքներ, հասարակութիւններ և ընտանիք: Այս հասկա-
ցողութիւնն համաշխարհական է և բազմադարեան և մենք
գուցէ այլ ամենայն հասկացողութիւնք աստուածածանօթու-
թեան մասին նսեմացած և աղօտացած ենք տեսնում հեթա-
նոսական աշխարհի մէջ, բայց ձգտումն առ բարոյականն ա-
նադատ, ի հարկէ նայելով հռչակաւոր խմաստասէրների մտա-
ծողութիւններին և ոչ թէ խառնիճաղանձ բազմութեան, որ
քրիստոնէական դարումն ևս շատ բաներով թարթափում է
խաւարի և տգիտութեան մէջ: Պարզապէս երևում է բարո-

յապատումների աւանդած սկզբունքներից , որ աջն ամենազօր . Նախախնամութեան 'ի սպառ անտես չէ՞ արել իւր ապստամբ ձեռագործին , իւր արարչական մատնից կենդանութիւն ստացած մարդկութեանն . այլ իմաստասէրների ձեռքով իբրեւ մի աներևոյթ խթանով կամեցել է զարթուցանել թմրեալ մարդկութիւնն դէպ 'ի բարոյականութիւն . բայց մարդկանց խտտօրտութեան և սաստիկ բարոյական ապականութեան պատճառաւ ոչ մի իմաստասիրի ձայն չէ կարողացել բողբոլիլն թաղաւորել քայքայեալ մարդկութեան երեսունն . որպէս այժմ 'նոյնպէս և այն ժամանակ բարին հասկացուել է և չարն առաւել 'ի դործ դրուել : Այնու ամենայնիւ առաւել յարգի են դարուց բարոյապատումներն , քան արիւնածարաւ աշխարհականներն : Առաջինքն կամեցել են իւրեանց բարոյականով թաղաւորել մարդկանց սրտի վերայ , իսկ վերջինքն աշխատել են թաղաւորել քաղաքաց պարիսպների , երկիրների և սահմանների վերայ : Ազդակցաց միութիւնն , հայրենասիրական և միախորհուրդ դործակատութիւնն , խաղաղութիւնն և բարոյական կենցաղաւարութիւնն քարոզում է և բարձրացնում բարոյապատում իմաստասէրների և հեղինակների կեանքն ու փառքն . իսկ կործանեալ տէրութեանց արիւնսղանդ փոշին , աւերակներն , աշխարհքիս երեսին ցան և ցիր սփռուած կմակներն և ոսկերքն , սոսկալի և լայնատարած ամոյութիւններն յետադայիցս քարոզում են մի անշուշտ ձայնարկութեամբ աշխարհակալ յաղթողների մեծագործութիւններն : Տղիտաբար որդիքն փոռաւորում են իւրեանց նախահայրերին մորթողների արարքն : Աշխարհակալներն նաև իւրեանց հպատակ ժողովրդեան ապականութեան մէջ խնդամտել և պանծացել են իւրեանց տիրած երկիրներովն և իւրեանց անշնչացրած դիակների բազմակոյտ քանակութեամբն . բայց իմաստասէրներն և բարոյապատումներն ժողովրդեան մեծածախ խրախճանութեանց և շուայական հանդիսից ու տօնախմբութեանց մէջ այս անձնամու ժամերումն

ողբացել են նորա ապաղայ կորուստն և անյիշատակ մեռելութիւնն : Բարոյապատումներն ջան 'ի դարձ են դրել սեփհականել ժողովրդին բարոյական երկինքն , խաղաղութիւնն և պարզ կեանքն , իսկ աշխարհականներն երկիրն իւր ամենայն հարստութեամբ և անբաժան զեղխութեամբ : Որքան զանազանութիւն ուրեմն խնատասիրի և աշխարհակալի մէջ :

Բարոյապատումներն քաջ հասկացել են, որ ժողովրդին յաղթահարողն և իսպառ կործանողն ոչ այնքան արտաքին թշնամեայ անհամար զօրաց խումբերն են և բազմաքանակ զէնք ու զրահն , որքան ժողովրդեան ներքին ապականութիւնն , զեղխութիւնն , անմիաբանութիւնն և այլ տեսակ մեղութիւնք , որոնք մի դանդաղ բարակացաւի նման մաշտում են և թուլացնում նրա ուժն , զօրութիւնն և կենդանութիւնն : Մոկրատէսն ձայն էր տալի իւր աղղի ապականութեան մասին . « Իմացէք , թէ ի՞նչպէս էլք ողևորում , երբոր յանկարծ աղում էին ձեզ . թէ թշնամին զէնքն առած շջապատել է ձեր ամրոցներն և ոտք է կոխել ձեր սահմաններումն : Այսօր այն տեղ չէ գտանուում թշնամին (ապականութիւնն) , այլ ձեր մէջ , սինկղիտոսի մէջ , ձեր բազմախումբ աղղակցաց մէջ , դատաստանական ատեանի մէջ և նաև ձեր տների մէջ , : Եւ այլ քանիսներն սորա նման աղաղակ են բարձրացրել իւրեանց աղղի մէջ և դարերով արձադանդ են տուել ամբացնելու ժողովրդեան հոգեւոր ուժն բարոյականութեամբ : Կարճ ասել , անհամար փորձերով և ականատես զխաղաղածներով պարզ հասկացել են խնատասէրներն , որ ամէն աղղի անբարոյական բարգաւաճանքն և լայնածաւալ ընդարձակուիլն մի ահաղիկ հեղեղի նման բաց ընկնելով մի բարձրաւանդակ տեղից , քաբեր , փայտեր , թումբեր և ամէն արդելադիմներ հարթում է և ինքն իւրեան համար արագ ընթացք բանում , որ վաղվադակի գնաց անցյալանց ժամանակի աշխարհակուլ ովկիանոսումն . իսկ բարոյականութիւնն նաև առանց զօրաց փաղանդների և կողոպտեալ հարստութեանց խմանում է պահպանել

իւր սիրողներին նոցա սակաւութեան մէջ անդամ: Այս
 պատճառաւ մատակարարեւ են թաղաւորներին և հպատակներին
 բարոյական դասեր, որոնք պահպանուած են իւրաքանչիւր ազ-
 գի մէջ ամենատար հնութենից սկսած և հասել են մեղ ըստ
 մեծի մասին, անկորուստ ազատութեամբ ամենաճախ ժամանակի
 ձեռքից: Քուցէ նոյն իսկ բարոյապատումներից շատերն
 չեն ունեցել իւրեանց կենդանութեան ժամանակ իւրեանց
 արժանաւորութեանն համեմատ զնահատութիւն և ոմանք իսկ
 իւրեանց բարոյական խորհրդածութիւններն պատճառաւ մատ-
 նուել են չարաչար մահուան և նեղակրութեանց, որպէս
 Սոկրատէսն թունաւորուելով, նորա հռչակաւոր աշակերտ Պլա-
 տոնն գերութեան զհռելով և նոցանից առաջ Պիւթագո-
 րասն կենդանւոյն պրուելով, սակայն յետագայ սերունդներն
 քաջ խմայել են նոցա յարգն և քրիստոնէական դարն ևս չը-
 նայելով նոցա պահասութիւններին, պատկառանքով է յիշում
 նոցա անուններն, և նոցա դրուածքներն զնապան լեզուներով
 թարգմանուած և տպուած պատուում են մատենադրութեանց
 մէջ իբրու հին աշխարհի ամենալին թանկութիւն: Վասն
 զի պարզապէս տեսնում են, որ նոքա լուսաւոր աստեղատուն-
 ների նման վայել են իւրեանց ժամանակի խաւարին և մա-
 ռախլապատ երկնքի երեսին: Հեթանոսական տխուր խաւա-
 րի մէջ նոքա միայն կարողացել են գոնեւ մի աղօտաւայլ լոյս
 արձակել խաւարում թարթափող մարդութեան առաջ և
 շատ զխպուածներում օգնական լինիլ նորան: Ազգերն եթէ
 իւրեանց ընթացքն ուղղել են խմատասերների բարոյական
 դասերովն, նոցա քարոզած միաբանական սիրովն, պարզ կեան-
 քովն, շահաւէտ և խոհեմ ձեռնարկութիւններովն, միշտ ու-
 նեցել են մի յաջող և տեղական յառաջխաղացութիւն իւր-
 եանց բարգաւաճանաց ասպարիւղումն, իսկ երբոր շեղուել են
 բարուց ասպանութեամբ և ներքին խռովութեամբ, իսկոյն
 կործանուել են անկանգներէ: Պարզապէս տեսնում ենք առ-
 քա ճշմարտութիւնն համաշխարհական պատմադրութեան իւ-

բաբանչիւր թերթերումն : Իմաստասէրների հայրենիք Յու-
նաստունը , յաւիտենական Հռովմն , լայնածաւալ և բազմա-
մարդ Չինաստունը , նա և մեր նուիրական հայրենիք Հա-
յաստունն և այլ բաղումք կենդանի վկայք են ասածներիս
թէ բարոյականութեամբ կրած բարեբաստութեանց մասին և
թէ անբարոյականութեամբ կրած չարաբաստութեանց և թքշ-
ուաւութեանց մասին : Ի՞նչ ժամանակ է ծաղկում և յարա-
տւում Յունաստունն : Ի՞նչ ժամանակ է յաւաջ ընթանում
Հռովմական պետութիւնն : ո՞չ ապուքէ՞ն այն ժամանակ միայն ,
երբոր մեւտ են դործում ժողովրդոց սրտի մէջ Լիկւրգոսի ,
Սողոնի , Սոկրատէսի , Հոմաւլտի , Պոմպիլիոսի և այլոց բա-
րոյական օրէնքներն և դասերն , և ի՞նչ ժամանակ են կործան-
ւում և անյարիր անկանում . ո՞չ ապուքէն յայնժամ միայն ,
երբոր դնում են իւրեանց աշխարհակալութեամբ արբեցած
զլութներն զեղխութեան , մեղկութեան և բարուց ապականու-
թեան մահացուցիչ բարձրի վերայ : Առաւել քան զամե-
նայն զարմացնում է մեզ հիւօրեայ Չինաստունն : Մեր հա-
յեցուածքն դարձներով 'ի վաղուց յայտնի և զանազան վաղեմի
դործողութեանց հանդիսարան ասիական աշխարհքի վերայ ,
նայելով աշխարհացուցի երեսին , տեսնում ենք , որ միահա-
գին տարածութիւն է բռնում Չինական կայսերութիւնն իւր
հպատակ երկիրներով , կարդում ենք նորա բազմամարդութիւ-
նն և երկու հազար հինգ հարիւր տարի տևողականութիւնն :
Ի՞նչ է սորա պատճառն . ո՞չ այլ ինչ , եթէ ոչ նոյն ժողովրդի
ներքին կապն և Հնդուկիկսի և նորա նմանների բարոյական
սկզբանց կառարումն : Այո , իբրև կռապաշտ ժողովուրդ , տես-
նում են նորա անտախտաշտութիւններն , նորա քրիստո-
նէական լուսից զուրկ լինելն . բայց միանգամայն տեսնում են
և նորա ազգային բարոյականն , աշխատասիրական և միաբանա-
կան սիրագործութիւններն և պանչելի ազգայնութիւնն :
Մահմետական տէրութիւններն ևս իւրեանց ազգային բա-
րոյապատումների պատճառած շու խղիւղութիւն դործակատար

լինելով շատ անգամ ունեցել են յաջող ընթացք . բայց չը պէտք է լռութեամբ անց կենալ, որ շատ անգամ նոցա բարոյականներումն գտնուել են ծուռ սկզբունքներ և ունեցել են կործանիչ հետևանքներ . ըստ որում մարդկային ազդն իւր վսիպական գորութեամբն չէր կարող երբէք բոլորովին անսխալ սկզբունքներ տարածել ժողովրդեան մէջ: Այդ միայն թողած էր աստուածային երկնառաք բանին, որ իւր անհասանելի մարդեղութեամբն, կեանքի օրինակովն և վարդապետութեամբ տարածանէր այնպիսի բարոյական սկզբունքներ, որ 'ի վեր էր քան մարդոյ բանականութիւնն և մտացականութիւնն: Ինչ և իցէ, մենք պարտական ենք հին բարոյապատումների բարոյականներն հետախուզել, արծարծել և կտեսանելք, որ մանաւանդ ժողովրդի կենցաղավարութեան վերաբերեալներն շատ և շատ մօտենում են բնականին և համարեա թէ ամենայն ազդի բարոյապատում նոյն ժողովրդի հակամտութիւններն քաջ հասկանալով, կանոնաւորում է և իւր բարոյականն: Եւ ահա մի հոգեւոր միութեան կապ պահպանելու համար՝ կարծեմ թէ շատ օգտակար կլինի և մեր ցիրուցան սիւռուած ազգակիցներին, որ ուշև ուշով և առանց ձանձրութեան կարդան ազգաց բարոյականներն և ուղղեն իւրեանց թերութիւններն:

Ի հարկէ առաւել լաւ կլինէր և բարեպատշաճ, եթէ այլ ազգերի նման պահպանուած լինէին և մեր ազգի հին բարոյապատումների խորհրդածութիւններն և ազգի յառաջնադարութեան սկզբունքներն: Բայց, աւանդ ազգային պատմադրութեան մէջ բարոյականի կատարումն տեսնուած ենք, բայց բարոյական մտածմունքներն գուցէ բարոյապատումների հետ ամփոփուել են հոգի տակ: Տեսանելով պատմադրութեան մէջ Արամայ հայրենասիրութիւնն, Արայի սքանչելի արարքն, որ չէ կամենում Ասորեստանի դուր թաղաւորութեան հետ փոխել իւր ողջախոհութիւնն, տեսանելով Տիգրանուհայ եղբայրսիրութիւնն և ժողովրդեան քանի մի արմատացած զեղե-

յիկ կատարելութիւններն, ոչ ապաքէն համարձակ կարող ենք
ասել, թէ այս ժողովուրդն զարդանում էր մի կանոնաւորեալ
բարոյական հիման վերայ: Բայց ուր են այս հիմունքներն,
ուր են սոյն հիմունքներն մտածող և տարածանող Հայաս-
տանի բարոյաբարդ որդւոց կեանքն և խորհրդածութիւններն:
Ուր են դոնեւ կուսալաշտութեան ժամանակի ծխակատա-
րութեան գրաւոր արարողութիւններն, քրմերի վարդապե-
տութիւններն, պաշտամունքն և կանոնադրութիւնքն: Ուր են
նոյն իսկ ժողովրդեան պատմութիւնն, կենցաղագրութիւնն և
ոչ թէ թաղաւորացը: Այդ ամէնը մատնուել են մեր ապա-
բաղիւթենից անդարձ կորստեան և հասել են միայն թա-
ղաւորաց յաջորդական դահակալութեանց պատմութիւնն,
որ մի այնքան ազդեցիկ խորհուրդ չունի մանաւանդ այժ-
մեան ժողովրդեան կենաց վերայ: Առաւել շահաւէտ կլնէր
մեզ համար ժողովրդեան պատմութիւնն և բարդաւաճու-
թեան սկզբունքներն ունենալ մեր ձեռքին իբրև հայելի մեր
անցած կեանքին, և ոչ թէ միայն թաղաւորացն: Ահա այս
պատճառաւ օգտակար է մեզ դոնեւ հին ազդերի բարոյա-
կանն մեր լեզուով իլլոյս ածել մանաւանդ այնպիսիքն, որոնք
համապատշաճ են մեր ազգի բնաւորութեանն և վիճակին և
կարող են մի բարի ազդեցութիւն ունենալ մեզ վերայ: Բա-
րոյական սկզբունքներով միայն կարող է մի հոգեւոր միութիւն
լինիլ մեր ազգակցաց մէջ: Միայն բարոյականն կարող է կա-
պակցել նորա քայքայեալ անդամներն և ամբայնել նորա աղ-
գայնութիւնն: Պատճառն որ, երբոր բարոյականապէս զարթ-
նելով, զօրաւորն կօղնէ իւր տկար եղբօրն, հարուստն՝ աղքա-
տին, զիտնականն՝ աղիտին, բարի վարուց տէրն՝ ապականուա-
ծին, ոչ ապաքէն կձևանայ մի հոգեւոր միութիւն, մի կարե-
կից հասարակութիւն, կարճ ասել, մի նշանաւոր ազգութիւն,
և այնուհետեւ կվերջանան ամենայն անհամաձայնութիւնք և
կեճիւք, որք անդադար տալու բերում են մեր խեղճ ազգակից-
ներին և յետաձգում ամենայն յառաջխաղացութենից:

Եթէ այս հասկացողութիւններն և դադարներն չզարթնեն մեր ազգակցաց մէջ այս սթափութեան ժամանակներումն . եթէ չսշխատեն իւրեանց լուսաւորութեան շինութիւնն բարձրացնել բարոյականութեան պատուանդանի և հաստատուն խարսխի վերայ , դուքէ ապականութեան հոսանքն , որ 'ի նախատինս քրիստոնէութեան ծաւալուում է արեւմուտքից դէպի արեւելք և քայքայում է ընտանեկան և ամուսնական խորհրդաւոր կապերն , պէտք է թէ վաղ թէ անաղան բռնանայ և մեր թշուառ ազգի վերայ և նորա ընտանեկան խաղաղութիւններն ևս խորթ ու մոլեկան վրդովմունքներով երկպառակուի և մղուի դէպ 'ի կորստեան բերանաբաց անդունդն : Այն երկիրներումն , ինչ տեղ ազգայնութիւնն ամրացած է մարմնաւոր ուժով և լայնածաւալ իշխանական տարածութեամբ , ինչ տեղ ազգայնութեան փառք և մեծութիւնն կատարելապէս ճանաչուած է և ազատութեան լոյսն արփիտախլ ճառագայթած , անբարոյականութիւնն շուտով չէ կարողանում յառաջացնել իւր կործանիչ հետեանքներն : Բայց տգէտ և անպլուխ ազգերի մէջ , ինչ տեղ միայն ընտանեկան և նահապետական իրաւունքներով են միացած ազգակիցներն ազգակիցների հետ , հայրն որդւոց և եղբայրն եղբօր , այն տեղ անբարոյականութիւնն շուտով կարող է կորստաբեր հետեանքներ ունենալ և սպառնալու քերել աշխարհի երեսիցն այսպիսի ազգերի անունն և յիշատակն : Ի՞նչը պէտք է լինի ուրեմն այսպիսի վիճակումն գտնուած ազգերի զլխաւոր փոյթն և եռանդն , եթէ ոչ բարոյական միութիւնն և առաքինական ուղղութեամբ զարգացումն լուսաւորութեան մէջ , որով միայն կարող է պահպանուիլ նորանց դոյութիւնն :

Այս նուիրական նպատակներն ունենալով առաջիս՝ թարգմանութեամբ յարմարացրի մեծամեծ բարոյապատումների խորհրդածութիւններից մի խմատասիրական զբօսարան և մի բարոյականութեան մտաւոր պարտէզ հայրենակիցներիս համար :

Ուր պէտք է հանդէս ելանեն Կոնֆուկիոսն , Չինաց միւս բարոյապատում հեղինակներն և հանճարիմաստ կայսրներն , բանաստուծիւն առնելով աշխատասիրութեան , կարեկցութեան , միաբանական հոգւոյ և հայրենասիրութեան վերայ : Ուր պէտք է մանաւանդ Սոկրատէսն , Խոկրատն , Պիւթագորասն և Յունական եօթն իմաստասէրներն , դասաստուծիւն առնելով՝ իմաստասիրութեան , ծնողական և ընտանեկան սիրոյ , պատանեաց դաստիարակութեան և բարեկրթութեան և ազգի հոգւոր կազմութեան վերայ և այլոց և այլոց : Պէտք է հանդէս մտանեն նմանապէս Կիկերոնը , Մարկոս Աւրելիոս փիլիսոփայն և Սենական , որպէս մի պերճաստուծեան ամբիօնից ամենատեսակ բարոյական սկզբունքներ քարոզելով իւրեանց յօժարամիտ ունկնդիրներին : Սոցանից յետոյ հետզհետէ կ'իայլատակին քրիստոնէական դարու բարոյապատումների արժանաւոր խորհրդածութիւնների ցոլմունքներն , որոնց մէջ և մեր Եզնիկինը և Գօշ Մխիթարինը :

Ուրեմն , հրաւիրում եմ քեզ այս բարոյական մտածմունքների երփներանգ պարտէզն , սիրելի ընթերցող : Այս տեղ կարող ես դու վայելչանալ խաղաղութեան ականակիտ աւազանների ջինջ պարզութեամբն և կարեկցութեան՝ զեղեցկաստուեր հովանիներովն : Կարող ես դու զուարճանալ հայրենասիրութեան և մարդասիրութեան անուշահոտ ծաղկանց բուրմունքներովն և քաղել ծնողասիրութեան և որդեսիրութեան քաղցր պտուղներն : Կարող ես դու այս տեղ զուարճանալ իմաստասիրութեան և բանասիրութեան բոցատերև վարդերովն և առաքինութեան բաղմազան ծաղկանոցներովն : Բայց մի զարմանար , որ այս մի նորատեսիլ պարտէզ է : Մինը ծաղկած է , մինը կանաչած և միւսն պտղաբերած : Մի զարմանար , որ այս տեղ կարգով չ'են բուսած զմայելեցուցիչ տունկերն , բոյսերն և ծաղիկներն : Այս պարտէզն մարդկային սրտի պատերն է և հայելին : Ո՞վ է կարող նորա զգացմունքներին ու կիրքերին կարգ ու կանոն դնել : Նրանք

ամէն ըտպէի շարժուում են, ամէն վայրկենում՝ փոփոխուում են և ամէն ժամում տատանուում կամ անդորրանում: Մարդկային սրտի երեւոյթներով և փոփոխութիւններով պէտք է քեզ ներկայանայ այս պարտէզն: Դու ընտրիր նորա վայելութիւններից քո հաճոյականը, միւսն կընտրի իւր ակտորժաճն և վրայ երբորդն՝ իրան սիրածն: Ամենայն ոք իւր համար կարող է մի բարոյական վայելք ստանալ, թէ մանուկ, թէ երիտասարդ, թէ ծեր, թէ կին և թէ այր: Միայն համբերութիւն է հարկաւոր և սիրով յարստութիւն այս բարոյական զբօսանայ պարտիզումն և ամենայն ինչ շահաւէտ է և օգտակար: Միւտ գործենք ուրեմն մեր բարոյական պարտիզի մէջ և զնայլինք սորա ամենատեսակ զեղեցիկ տեսարաններովն: Բայց խնայիր միանգամայն, որ երկար է մեր ճանապարհն և ընդարձակ մեր զբօսանայ պարտէզն: Սա այնքան երկար է, որքան մարդուս միտքն. այնքան բարձր, որքան նորա երեւակայութիւնն, և այնքան լայնածաւալ՝ որքան նորա սիրտն՝ և մեր զբօսանայ իւրաքանչիւր օրն և ժամն ունի իւր նորանոր քաղցրութիւններն և գրաւիչ զուարճութիւններն: Վասն որոյ տես պատրաստութիւնդ, հաւաքեա ուշք ու միտքդ ու զվացմունքներդ և հետեւիր ինձ: Ահա քեզ մեր պարտիզի դուռն ոսկեղէն տառերով գրոշմած ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԳԱԾՈՒԹԻՒՆԵՐ ԵՒ ԱՌԱՔԻՆԻ ՄՏԱԾՄՈՒՆԵՐ:

(*) Մարդասիրութեամբ վարուեցէք օտարականների հետ, ուսուցէք ձեր զրացիներին, օժանդակեցէք քանքարաւոր մարդկանցը, վստահացէք բարի մարդիկների վերայ և ապականուածներինը կտրեցէք ձեր կապակցութիւնը:

Մի արհամարհէք ժողովուրդին, այլ սիրեցէք նրան: Նա է տէրութեան հիմն: Եթէ այս հիմն հաստատուն է, ոչ մի ժամանակ տէրութիւնը չի կործանուիլ:

(*) Զինաց զանազան հեղինակների բարոյական խորհրդածութիւններն են սորա:

Պահպանել ձիւքերը կամ քանքարները, սիրել առաքի-
նութիւնը և վարձատրել ուղղութիւնը և հաւատարմութիւնը .
պաշտպանել աղնիւ և պարկեշտ մարդիկների խաղաղութիւ-
նը, զօրացնել և կանգնել թոյլ մարդկերանց ուժը, հան-
դարեցնել երկպառակութիւնները և պատժել յանցանքը . ահա
սորանով կծաղկի որ և իցէ ազգ :

Մտածեցէք գործելուց առաջ և ոչինչ բան մի սխեք
առանց քննելոյ բոլոր հանդամանքները :

Ունեցած առաքինութիւնը կորցնում է մարդս, երբ
կարծում է, թէ իրան բաւական է . և ոչնչացնում է իրան
դորձքերի պտուղը, երբոր ինքն սկսանում է դովել իրան
զլութը :

Ուրիշներին ուսուցանելով մարդս ինքը լուսաւորուում
է . նա՝ որ այլոց խրատներէ տալի, ինքն ևս յառաջանում է .
բայց սկզբումը չէ նշմարում :

Երկնքը հաստատել է թաղաւորներին ժողովրդեանը
կառավարելու և հրահանգելու համար : Մոքա աստուածու-
թեան հրամանատարներն են երկրիս վերայ : Մա է հաստատել
այս տեղ թաղաւորներին, որ կառավարեն քաղցրութեամբ,
պատժեն յանցանքը և պաշտպանեն անմեղութիւնը :

Խմաստուն թաղաւորի առաջին միտքը պէտք է լինի
այն, որ անձնատուր չլինի վայելչութիւններին : Մա պէտք է
ուսանի այն աշխատանքները, որոնք քաջութեն և երկրագործ-
ները . նա պէտք է հաշուի այն նեղութիւնները, որ նրանք
քաջութեն սերմանել և հնձելու ժամանակ . և երբոր կհաս-
կանայ թէ նրանց յոյսերը պսակողը արդիւնաւոր հունձն է,
էն ժամանակն էլ նա կուրախանայ քաղցր զգացմունքով :

Ասեմք թէ բաժնատել են ձեզ, ասեմք թէ չար են խո-
սել ձեր վերայ . ինչ օգուտ է բարկանալը : Առաւել մօտա-
ցրէք ձեր անձը քննողներին, յանդիմանեցէք ձեր սխալանք-

ները և ջանք արէք առաւել առաքինի դառնալ:

Մարդս ցանկանում է տեսանել իմաստունին, տեսնում է նորան և չէ՛ ուսանում նրա դասերը:

Սիրում ես արդեօք իմաստուն և առաքինի մարդկերանցը • պատրաստ եմ դու թափել քո արիւնը քո ազգի և քո հայրենեաց համար • այս բաւական չէ՛ տակաւին: Ճանաչում եմ դու բարեկամութեան պարտքերը, վախում եմ դու չկատարելուցը • ճշմարիտ եմ դու քո խօսակցութեանց մէջ և բարի քո դործոց • դնա՛ ուրեմն, դու գիտես ամէն կարեւորները և ես տեսնում եմ, որ դու մի գիտնական մարդ ես:

Ձբաւորութեան ժամանակներումը ժողովուրդը քաշում է հարկաւոր պիտոյքների բոլոր նեղութիւնները և իշխանների և մեծամեծների պալատներումը բնաւ օգնութիւն չէ գտնում: Բայց ես տեսնում եմ, որ շները և ձիանները կերակրուում են այն տեղ և պարարտանում: Երևի թէ կնդուր համար են այնպէս լաւ պահպանում նրանց, որ լափեն և յափշտակեն մարդկերանցը:

Թագաւոր, դու կամենում ես քեզ համար լաւ պաշտօնակատար ընտրել: Եթէ ասեն քո պալատականներն թէ այս ինչ մարդը շատ քանքարաւոր է և իմաստուն, շուտով մի հաւատար: Եթէ քո խորհրդականներն ասեն մի և նոյն բանը, հաւատ մի ընծայեր: Բայց եթէ մի և նոյն դովաքանութիւնները կրկնէ և ժողովուրդը, այն ժամանակը քննիր այն մարդուն և սկսիր դործ յանձնել և փորձել: Սոյնպէս եթէ ասեն քո պալատականները, թէ այս ինչ մարդը անընդունակ է, կասկածիր նրանց ատողութենից: Եթէ քո խորհրդականներն ևս ասեն, էլի մի կտրեր վստահութիւնդ այն մարդուց: Բայց եթէ վերջապէս ժողովուրդն ևս այդպէս դատեց, ահա՛ քեզ յարմար վայրկեան քննելու նրա յանցաւորութիւնը:

Մի երկրագործ տեսաւ որ իւր սերմերը շատ դանդաղ են բարձրանում երկրիցը և հազիւ թէ մի նորածին կանանչով ծածկում էին նրան։ Այս անհամբերը կամեցաւ իւր աշխատանքովը ուղղել բնութեան ծուլութիւնը։ Մի օր դառն քրտնքով սկսաւ քարշել մի արմատը միւսի ետեւից և երեկոյեան ուրախացաւ և ծափահարեց, երբ որ տեսաւ թէ մի առաւել գեղեցիկ երեւոյթ է տուել իւր անդաստանին։ Բայց նա կորել էր արմատները։ Առաւօտը եկաւ այն տեղ և տեսաւ միայն արմատից խլած և չորացած խոտեր և յոյսը կորեց մի ապագայ հունձից։ Ով որ կամենայ շուտով վայելչութիւն քաշել, նա նման է այս անխելք երկրագործին։ Եթէ կամենում էք բարուն հասնիլ, աշխատեցէք հաստատաբար և վերջ մի նշանակէք ձեզ համար։

Մարդիկ փառքը սիրում են և վախում ամօթից, բայց չեն ընդդիմանում մոլութիւններին։ Էս մի և նոյն է, թէ պառկի մարդ մի ճահիճի մէջ, երբոր վախում է խոնաւութենից։

Նախնի իմաստուններն, այն հռչակաւոր անձինքն, որոնց մեծամեծ կատարելութիւններն մի ժամանակ զարմացնում էր բովանդակ աշխարհին, ուրիշ բան չէին, եթէ ոչ մարդիկ։ Չէ որ ես ինքս էլ մարդ եմ։ Մի թէ՛ չեմ կարող նրանց նմանիլ և հաւասարիլ։ Ինչո՞ւ եմ երկչոտ աչքով նայում նրանց փառքին, երբոր կարող եմ բարձրանալ մինչև նրանց առաքինութիւնները։

Ի զուր են քարոզում հաւասարութիւն, որովհետեւ երկու տեսակ մարդիկ կան։ Ոմանք վաստակեցնում են իւրեանց միտքը, միւսները իւրեանց բազուկները, որոնք կարօտ են առաջնորդի և նորա առաջնորդում են։ Առաջինները ուրիշներից են ստանում իւրեանց կենսական պիտոյքը և երկրորդները նոյնը ծարում են նրանց համար։ այսպէս է հիմնուած հասարակութիւնը։ Եթէ լուսաւորող և առաջնորդող չլինի

Ժողովրդին , մարդկային ցեղը հազիւ կարող է զանազանուիլ անասունից :

Ամէն բան անց է կենում և կատարուում հասարակութեան մէջ փոխադարձ կերպով : Երկրագործը տալիս է ցորեան կոռաւագործին և նրանից ստանում է կաւ : Ջարտարակերը շինում է ձեզ համար մի տուն և ստացած վարձովը հոգում է իրան կարիքները և պահպանում է իրան ընտանիքին . իմաստունը իրան օրինակով և իրան դասերով հաղորդում է ուրիշներին իմաստութիւնը . միթէ՞ կ'նախանձիք զուք , որ նա ստանայ իւր վարձը : Ոչ թէ նա ինքն է վարձ պահանջում իւր առաքինութեանց համար , այլ նորա բարեգործութիւնները :

Եթէ ձեր որդին լաւ խօսող մարդու մօտ լինի , ինքն ևս լաւ կ'խօսի : Սոյնպէս եթէ նա միայն լաի առաքինի մարդկերանց խօսքեր , եթէ նա տեսնի միայն առաքինի օրինակներ և գործքեր , չէ կարելի որ թաղուի նա մոլութեան մէջ , և եթէ կամենայ որոնել նրան , ճանապարհն չէ կարող գտնել :

Եթէ լաւ չլինին ամրացած ժողովրդեան սահմանները , եթէ անզէն լինին զինուորները , եթէ անմշակ լինին դաշտերը , էլի կարող է պահպանուիլ : Բայց նորա կործանումն շուտով կ'լինի , եթէ մեծաւորները չեն ճանաչում արդարութիւնը և օրէիքները , հպատակներն հնազանդութիւնը և ժողովուրդը իւր վարքը :

Իւր նմաններին սիրելը մարդու համար մի ապաստանարան է և զթութիւնը ճշմարիտ ճանապարհ երջանկութեան : Թողնել ապահով ապաստանարանը և անտես առնել ամենալաւ ճանապարհը չէ՞ որ մի կարեկցութեան արժանի յիմարութիւն է :

Դու կամենում ես երեւի իբրեւ առաքինի և չափաւոր մարդ , բայց իմացիր , որ առաքինի մարդը չէ նախատում և չէ

զրկում ոչ ոքի, իսկ չափաւոր մարդը բաւական է իւր ունեցածովը և ուրիշին վնաս չէ հասուցանում :

Շատ մեծ մոլութիւն է կամենալ ուրիշներին ուսուցիչ և ուղղիչ դառնալ, երբ մարդ ինքը տակաւին կարօտ է աշակերտութեան :

Մարդ զանազանուում է անասունից բանականութեամբ և անմահութեամբ : Ոմանք մշակում են բանականութիւնը և հսկում են անմահութեան համար իսկ ոմանք արհամարհում են : Երեւ թէ չեն ուզում այս վերջինները անասունից զանազանուիլ :

Սիրել քանքարաւոր և խնաստուն մարդկերանցը և նրանց մեծարանք չըյոյց տալ, մի և նոյն է թէ նրանց ճաշի հրաւիրել և նախապէս դուռը փակել :

Առանց կարծեաց մարդս պարտական է կերակրել իւր անձը, բայց նա չպէտքէ կերակրի միայն մարմինը, այլ պարտական է մանուաւոր իւր բանականութիւնը զարգայնել, որ նրա անձնաւորութեան ամենագեղեցիկ մասն է :

Արհամարհանաց և աղքատութեան արսաւիր, հարստութեանց և պատիւների սէրը կուրացնում են մարդկերանցը : Ինչպէս մի ամենասաստիկ քաղցածութիւն, չէ թողնում չտալ ուտելեղէնների վատ համը : Ճշմարիտ խնաստունը նա է ուրեմն, որին ոչ պատիւ, ոչ փառք և ոչ զրկանք չեն կարող հեռացնել արդարութենից և առաքինութենից :

Ժողովուրդը օրէնքից վտխում է, բայց առաքինութեան խրատները սիրում է : Օրէնքները ընդխմանում են, բայց առաքինութիւնը դէպի իրան է քարշում :

Թողու՛ւ իւր մօրը, արհամարհել աշխատանքը և իւր հայրենեացը և ազգակիցներին ծառայելը, սորանից աւելի էլ ի՞նչ վատ բան :

Ես աւելի սիրում եմ էն մարդուն , որ զիրք չէ կարողում , քան թէ նորան , որ ինչ որ կարողում է կոյր զկուրայն հաւատում է :

Մեծամեծ և իմաստուն մարդիկը դասեր են տալի իւրեանց յետագայիցը նա և իւրեանց զերեզմանի յատակից : Նոքա կենդանի չեն , բայց նրանց գործքերը և օրինակները մահ չեն կարող ճաշակել և նոքա կարող են ուսուցիչ լինիլ անպզայ սերունդներին :

Եթէ զրկել են քեզ , քննիր քո անձը , թէ արդեօք արժանի ես այս զրկանքին : Եթէ սպահով ես քո անմեղութեան համար . շատ լաւ , արհամարհիր ուրեմն այն չարախօսութիւնները իբրեւ շան հաչոց :

Սիրաւ մաքուր պահելու ամենագլխաւոր միջոցն է չափաւորել ցանկութիւնները և բաղձանքները : Եթէ պատահի հեռանալ առաքինութեան ճանապարհից , դոնեւ կրկին գտանել հեշտ կլինի :

Երբոր խօսքը առաքինութեան վերայ է , աշխատանքից փախչում են , բայց երբոր բաղդի և հարստութեան վերայ է , քամում են իւրեանց վերջին քրտինքը :

Բարութիւն անել այն մարդկանցը , որոնք փոխարէնը չեն կարող հատուցանել , նշանակում է դանձել առաքինութիւն և թողուլ մի ճոխ ժառանգութիւն իւր որդւոց համար :

Քանի՞ քանի՞ անգամ մի ունայն և րոպէական վայելչութեան համար մարդիկ մնտում են այն հարստութիւնը , որ հարիւրաւոր անբաղդներին մահուան և չքաւորութեան ձեռքից կարող էր խլել :

(Շարունակուում է)

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԻՊԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՍՕՍ Է ՎԱՐԴԻԹԵՐ

Ա.

Մարտի տաճն և հինդն էր : առաւօտը օրը մի քիչ բարձրա-
 նայից յետոյ , երբ արեգակը իրա ոսկեղոյն ճառագայթները կանաչ ու
 կարմիրն տալով շարադրել էր մի մասնաշափ նոր եկած ձնի վրայ , և օ-
 րը երեւում էր բարեգուշակ , երբ բնութիւնը , կարծես թէ , զդուե-
 լով ձմեռուան ծանր լծիցը , մի թանձր պատան երեւիցը վերցրած ու-
 զամ էր գալնան հասերովը քիչ քիչ ուրախանայ , բայց և այնպէս
 չատ ցուրտ էր , Աշտարակայ մօտը ամպի նման քուլայ քուլայ բարձ-
 րանում էր : Արշաւիրը իրանց դրանը , տոները բարձր ու ցած անելով
 ձեռները փչելով գլխով էր տալի . հէնց խմանաւ թէ մէնը նրան ասող
 կար՝ որ էս ցուրտ վախոքը ըստեղ կանգնի : Ղաթեղինը ժամիցը դուս
 գալով ձեռները ջէբը դրած , առուն բռնած ներքեւ էր գալի իր միջոմը
 դունդունալով . ո՞վ դիտէ թէ ինչ : — Ողորմի Աստուած Արշաւիր , կան-
 չեց նա մօտանալով նրան . առուն սնց կենալով էս կողմը . աղպէր ,
 քու ջանը երկաթ մ թէ պողպատ . գիշերուան ժամ էլ չես գալի . ինա-
 թաթախ դուս ես գալի դրանը կաննում . աղապ էլ չես , թէ ասում ջուր
 տանող աղջկերանց ընկա մօտիկ տալի . դու քուրը պրծար , թնդ մենք
 հոգս քաշենք . թնդ հիւանդը տնքայ . քու զլխիդ ինչ թաս են կո-
 խել էս վախա ըստեղ կաննել սրթսրթում ես , ետիւռնջիդ էլայ վրէշ
 էիր քցել , մի թէ ամաչումես Աշտարակայ ստիւրութիւնները բանալնդ .
 ես ու դու էլ որ ջմբիածին բարկկամ ունենայինք հայր սուրբներիցը
 մենք էլ մահուդի չէինել կծածկէինք . Էհ , ինչ անենք . մեր պապերը
 ինչ սր արել են մենք էլ սրի անենք . տնաչէն լինչպէս մարդ ես դու :
 — Ողորմի ծնողացդ . Ղաթեղին ջան , ասեց Արշաւիրը . ժամիցը հօ յետ
 ընկայ , էսօր էլ Ղաթարտի յարութեան օրն էր , համա արի տես , էս
 ցուրտ վախտին արեւը ինչ լաւ դուս ա եկել , հէնց խմանաւ մախի ա-
 րեւ ընի , ընէնց չի : — Հա , հա , իմ սիրտս էլ բաջուկ . ասեց Ղա-
 րեղինը , համա ասա , ընչի հոռար ես էս վախա ըստեղ կաննել , ո՞վ
 գլխի մի ուրիշ փողաքաւ կունենաս . դու ընկա իմ արեւը ճշմարիտն ա
 սա : — Ինչ բան , ասեց Արշաւիրը . էս մեր խղանոնցն էլ Աստուած
 բարի տայ , օխտը սնաթ փախտում են , դեռ թունդրի անթեղը նոր են

բաց արեւ , աթարի մուկը առնել ա , ընչանք քուրսին գնիլը խելի վախտ կըքաշի , ոտներս էլ սառեց էլի . . . համա դիտես ի՞նչ կայ . էքուց ծառղարդար ա , դիտեմ հիմի կասես ժամկը ես եմ դալի ողորմի Աստուածը դու ես ասում . ուս պոի օրհնեն , ժամումը լաւ հանդէս կըլի , աղապ աղջկերքը , պատի հարսները լաւ լաւ շորերի բողջէքը բաց պոի անեն , երէխէքը փառք ի բարձումին ճոճօնախերը ու ճեռերը (*) պոի ածեն . մեր աղայ , ի՞նչ կըլի աղապ աղջքանց հալը ժամի դրանը , Աստուած ո՛չ չհանց տայ , Մողնու նախրիցը շատ կըլին . դու հօ որտեղ աչ , ընտեղ բաշ էլի . (որտեղ կերակուր ընտեղ գլխաւոր) : — Ըսէնց սովորութիւնը կարուի մեր միջիլը , ասեց զուխը պըտըտկով Գարեգինը , մեր դպիկ էս մի բանը շատ վատ ա , էս ի՞նչ քրիստոնէութիւն ա . ամէն երկրներում , ասում են , ամէն կիրակի մենձ ու պատիկ ժամ կերթան , նրանցում ամօթ չի կայ . հէնց մեղ համար ա որ ջահել աղջկերքը ու պատի հարսները տարին երեք անգամ են ժամ դնում . մեր տէրտէրներին էլ Աստուած բարի տայ , բողաղներին հուպ տաս երկու այբ չի վեր ընկնիլ , անջախ մաշտոյին են ջան տալի , էլ չեն ասում թէ քարոզեն բալքի էս սովորոյթքը վերցուի . ես տէրտէր ընէի , տես մին օր կըթողայք ըսէնց : — Կս լաւ սովորութիւն ա ի՞նչ , ասեց Արշաւիրը , մեր հարսները էրէկուանից իրանց շորերը հանել սրատրատուկ են էքուցումն համար , թէ ամէն օր ընէր ժամ դնալը էլ ի՞նչ սրտով կերթ ային . մարդկանց սովորութիւն ա որ միշտ ժամ դնան . ուր են , հինգ մարդ անջախ ես թողուլ կաշտում օրը , էն էլ բղղ նաձ հալիւորներ , շատ օր էլ տէրտէրն ա ընում , ժամհալը ու չորս սինը : — Ժամ դնում են հէնց դիտես աղծիք են անում , ասեց Գարեգինը (պառաւանդիցը սալահի) ամէն մարդ իրանց բարեկամներին ընտեղ են տեսնում . ուզ գիտա թէ ի՞նչ բաներ են խօսում . ինչպէս մեր Սօսն էլ ասում էր որ կիրակի օրը ժամ պոի դնամ . նա տարին մի հետ անջախ ա գալի , ի հարկ է ընողուր համար որ ձեր Վարդիթիւրին պոի տեսնի , անձախ մի ֆրսանդն ա քցել , փորը դեպինը քսելով մեռաւ խեղճը ձեր աղջկայ համար : — Տես Գարեգին , ես դիտեմ ընենց կանէք ժամ էլ չեմ թողալ դայ մեր աղջիկը , ասեց Արշաւիրը . ըսողուր հա-

(*) ճօճօնախն երեք տախտակից շինած բան է որ իրար կըհարկանեն կըչզկչկայ . խիկ ճեռն նոյնպէս փայտից շինած խաղալու գործիք է որ ձայն կըհանէ պատեկուս :

ման ա հիմնիւոյ պատրաստութեամբ, լմա, լմա, հլա տես, է, աշխարհ-
քըս քանի գնում չարանում ա, աղջկէքն էլ չին իրանց հալին կենում.
մեղնից յետոյ Ատուած աւելի չարից փրկի. Հայ աղջիկը Էնքան հա-
մարձակի որ իրա միջին աղայ ջոկի սիրի. հոլ ա լսել: — Ընչի ես ը-
տէնց խօսում Արշաւիր, ասեց Գարեգինը, ժամ չթողալով ինչ պը-
տի անես. ջանո՛մ, մի աղայ ա՛ մի աղջիկ, երկուսն էլ իրար սիրել են,
թէկաւ թաղաւորի աղի էլ տաք՝ սիրտը տաք չի ընկել վրէն. մեր Սո-
սը շատ ղիշեր անքուն ձեր դրանը անց ա կացնում. հչ Լէզլին ու Մաջ-
լունը, հչ Քեարամն ու Ասլին, հչ էլ աշուղ Ղարիբն ու Շահ—Սա-
նամն Էնքան սիրով չին էլել, ինչքան էդ երկուսը, շատ քիչ կը-
պատահի աշխարհքումս ըտէնց բան. ես քանի մեր Սոսն խրատում
եմ, որ յետ կենայ էդ բանիցը, հէնց խմանաւ թէ իմ խօսքերը ցախ
են դառել նրա սրտի կրակը աւելի բորբում թեժացնում, աւելի ա
փառում քու քուեր սիրովը. ես գիտեմ թէ ձեր Վարդիթերն էլ ինչ
սրտով ա սիրել մեր Սոսն. ինքը հօ վարդ ա, նրան էլ սիրելիւ ա
չնկել. հէնց խմանաւ թէ անուամբ գիտութեամբ դրած ընկժ Վարդիթեր,
որ մեր սիրելիւնի անուշ քունը կտրի. հչ մի աշուղ Էնքան խող չու-
նի ասած՝ ինչքան նա. հոլ դրանց ջոկի իրարից, Ատուած էլ նրան ջո-
կի, նրա մուրաղը փորումը մնայ: Գիտես, դու ըտէնց անկող ուրիշ
բան ես գլխի գցում, ուղում ես փախցնեմ, իմ ձեռին շատ հեշտ բան
ա. դորթ ա՛ ես շատ դօշաղ չեմ, համա Սոսի համար գուրա մեր եմ
դրել. ինչքան էլ նեղութիւն քաշեմ նրա համար, ոչինչ. նրա սիրտը
չաշկը թանդ ածի ինձ համար: Արշաւիրը տեսաւ որ Գարեգինի սիր-
տը առնուեց իրա խօսքիցը, լեզուն ծուց. Էն աղ ու հացը վկայ, ա-
ծեց՝ նա, որ իրար հետ կտրել ենք, ես հանաք եմ անում, ես սրտով
ուզում եմ Սոսի ալէս փեսայ ունենալ, համա էդ անկրաւ հէրս ու մէրս
կամք չունին տալու. քանի ես խօսք եմ բաց արել, առարկու քցել,
բերնիս էկել են. ես լաւ գիտեմ որ Սոսի ալէս աշխատաւոր, մարդի
սիրտ բաց անող, ուրախ ու չաղ աղայ չիկայ, իղաքի նրա հրեշտա-
կի ձէնը որ ամենի բերանը բաց ա թողել. մի Սոս ա՛ մի գեղ, հէրս
ուրիշ աղի ա ուզում տալ, մէրս ուրիշ. տեսնում եմ որ երկուսն էլ
հարուստի են մանգալի, թքեմ հարստութիւնի միջին, մարդիս համար
փողն ու հողը մին ա, դու մի վախել, վերջը մեր խօսքը սրտի ընի.
Երկուսի միտքն էլ ջոկ ջոկ աղի վրայ ա, թէ խօսքները մին ընէր՝
ահ կար, մի տան շերէի որ երկու տանտիւնն ձեռի ընին շատ բա-
ժանք կընի. երկու գովն մի խելօք կընի. հողաթի վերջը բանը պը-

տի մնայ վարդիթերի վրայ , նա ում ուղենայ նրան կերթայ . Աստուած տայ որ ըտէնց ընի Սօսը , Սօսը , Գարեգին , էս հարա էս վախտ դբայ յիգանիքը զարբել , էս վախտ ինչ բան պտի ունենայ . մի ձէն տուր տեսնենք հարա էլ ինչ ձէն , նա վախտ , ով զիտի ինչ շտապ բան ունէր :

Գարեգինը տեսնելով Սօսի վառագ վառագ անցկենալը՝ սեւ ու մութը զլխին էկաւ . մի քիչ շիտթուած մնաց ու յետոյ առանց Արշաւիրի հաղթմունքին պատասխան տալու՝ մնաց լալով , սեւեւ , ես գնում եմ մրսեցի , ու հեռացաւ . Արշաւիրը ինչքան ուղեց յետ կանչել որ բազմի կարենայ Սօսի կողմիցը մի բան խմանալ , նա անկող չարեց . դենաց դբայ իրանց տունը , համա սեւ ու մթին կերթայ իրանց տունը . նրա զուխը մի ընէնց քամի մտաւ որ ինքն էլ չմտցաւ , թէ ինչ աշի , քուչէն ծառեց թէ չէ , մէկ էլ քուչովը յետ դառաւ , մէրը կտրցած հորթի պէս նա սկսեց վազել յիգանոց քուչովը . մի քանի խղիւ նոր էր գնացել նոր եկած բարակ թերթեփի վրովը , էս ճամիէն բռնեց ու գնաց , գնում էր՝ միտք անում , ու ինքն իբան խօսելով աւտում . ախ Սօս ջան , ետրան հար գնացիր էս վախտին , չընի թէ տանը քեզ նեղացրած ընի , չընի թէ ասել են վարդիթերին չէնք ուղիւ քեզ համար . ես կուգեմ , քեզ մատաղ , իմ ջանը քու ուղուրն վեր եմ դրել , իմ զուխը մտած ընի որ դու նրան չառնես , աշխարհիս ոչ մի նեղութիւնը չի կարող ինձ էդ մտքիցը յետ դարձնիլ . դու հենց գիտես թէ քու աղջկերը քեզ համար հոգս չի քաշում . էն խաչի ու սեւաարանի տակի տառած ողջումը ինձ ինչ կանի , որ ես քեզ մտքիցըս քցեմ , չեմ մոռացել քեզ քու ջանին մատաղ , էս սնաթմ էլ Արշաւիրի հետ կուգա էդ էր : Աստուած ջան , ով զիտայ հար գնաց , կարում գտնիլ թէ չէ , առանց նրան իմ օրս մի օր չընի թող համա տօ , ըստեղից մի խղաւ գնացել , կանես թէ իմ Սօսի կուչուղուրիկ տրիսներին խցն ընի . անպատճառ էն ա , ես դէսը գնեմ տեսնեմ . վնց զլխիս չընի թէ դբայ ձորն ընի գնացած քարափիցը վեր ընկնելու , հենց ձորի ճամիէն ա , վաղեմ , վաղեմ . . . ձէն ա դալի , ըս . . . էս ինչ ձէն պտի ընի , էն հաստ պօղօքու (ընկուղենոյ) տակիցն ա դալի . էրով , էրով (կամաց) գնամ , տալա չվլթուն չմնացուի : Քիչ էլ որ յառաջ գնաց՝ ընք , Սօսը ձեռներով դադարը քջջում ա արեգունի տեղերումը , հենց խմանաւ թէ մի բան կորցրած ընի ընտեղ . տեղն ու տեղը նստում ա Գարեգինը , լսում ա որ Սօսը խառնչտորում ա զաղալը ու աղբար էլած կանչում էս խաղը ան միտք անիլ :

Ընչանք երբ ես դիմանամ, մաշեցիր ջանս վարդիթեր,
 Կտրեցիր կեանքիս թելը, դու իմ հոգեհանս վարդիթեր.
 Սէրդ կրակն ա դառել, էրումն ա ջանս վարդիթեր,
 Հերիքն ա ինձ չարչարես, կտրի տանջանս վարդիթեր:
 Թուխ թուխ մաղերիդ հիւսը, աղեղնածուռ ունքերիդ հետ,
 Հրեշտակի ճակատո՞ք ոսկեփինջան աչքերիդ հետ,
 Դրախտի դուռ բերանդ, սխալակ չարմաղ պոռններիդ հետ:
 Գրառել են իմ սիրտս՝ մորթել կենդանս վարդիթեր:
 Եարածք կէնքի որ բռնեմ՝ լիսաթաթախ ձեռներդ,
 Շնքովս պոխտ տա՞մ, երկար բարակ կոճերդ,
 Պաշտ՝ ճակատիս դնեմ, ակնամուտի մտաներդ,
 Ասեմ թէ և դարդ չունիմ, ի՞նչ հոգեհանս վարդիթեր:
 Էքուց ժամ պաի գնաս, դնացած ժամիդ մատաղ,
 Ճամիէդ պոխ սպասեմ, կէս դիշերիցն էլ չատ վաղ.
 Դուռը կտրած կըլմանեմ, որ քու սուրբ երեսի շաղ,
 Արևի հետ ինձ դիմելի, կաջողի բանս վարդիթեր:
 Մանիշակի եմ մանդալի, քեզ բնծայ տալու բերեմ,
 Որ ամէնքը խմանան, թէ իմ խօսքերին տէր եմ,
 Մարտ ամիսն ա հեշտ բան չի, ո՞վ կտաի դադալը սրբեմ,
 Մասնեկս թիակ չինելով, անեմ էս բանս վարդիթեր:
 Հայաստանումը մի հասն ես, ոչով չունի ք՞եղ պէս ետը,
 Քեզ տեսնող ազադ սողեն, զլուխը կտայ քաղնքար,
 Կուղի սէրդ իրան քաշիլ, մեռնիլ հետդ բարերար,
 Համա դամկա ձեռիցը, կիռուի կռանս վարդիթեր:
 Սօսի դարդը քանի կայ՝ խօսքիցը յետ չի դառնալ,
 Գիշեր ցերեկ անհանդիստ, գլխին տալ պաի ու լալ.
 Երբ քեզ կառնեմ կարծես, հաց կուտեմ կուշտ ու հալալ,
 Բան ու դործս կթողամ, էնատեմ տանս վարդիթեր:

Սօսը կրակուած էս խաղովը՝ վարդիթերն ա կանչում. մին
 կաննում ա ու ան քաշում՝ որ մանիշակ չի դանում, մին էլ յետ
 կռանում ա դադալը քրքրում. ո՞վ ա լսել թէ էս ցուրտ վախտին,
 դու որ նոր ա ձինը վերկացել, դադալը յետ տան տակիցը մանի-
 շակի ման գան, համա ով որ աչխատի՜ նա կուտի. զորթ որ մի դա-
 րիդուս տեղ, որտեղ արևի զօրութիւնը չատ էր տաքացրել գետինը՝ մի
 քանի հասն գտաւ. պոխ խմանանք թէ Սօսի ոխրտը ինչպէս ուրախացաւ
 որ իր ուղածին հասաւ, կէս թաղաւորութիւն իրան տալիս էնքան չէր

ուրախանալ, ինչքան էս մի քանի հատ հոր դուս եկած մանիչակի համար . ուրախութիւնիցը քաղեց ու հաղար անգամ Աստուծուն փառք տալով ասեց . հիմի խմանում եմ որ իմ.ու Վարդիթերի սիրտը մին ա . ես որ էս ցուրտ վախտը կարացի նրա սիրտը ուրախացնել մանիչակով՝ նա էլ ինձ կուրախացնի իրա սիրովը . համա Աստուած ջան , ո՛վ պըտի տանի իրան տայ , Երբ սրտի նա դուս գայ որ տամ իրան , կարծամ էս զիշեր ժամ դնալիս տալ իրան . ա՛խ էդ չի ընիլ , նրա մէջն ու հարմնը հետը կընին . էն խեղճը մօր ժանդոտ երեսին մօրիկ տայ թէ չէ , կարնց յետ ու յառաջ ընկնիլ ընչանք ժամ մանիլը . ես զխոնմ էն դարմանի տակի ջուրը հիմիկուց խեղճ աղջկայ երեսը պոկելայ , ու քանի քանի թափահներ արել , որ ժամի ճամփին հարմների միջիցը դուս չի դայ , ուրիշի խիղանոնց հետ չի խօսայ . բա՛ ինչ քար գցեմ զլիխ , ինչպէս տամ իրան . Գարեղինս թէ խմանայ ինձ կրակը կքցի կհանի . ամէն որ նա ինձ ասում ա որ ես առանց նրա խօսքին բան չի բռնեմ , ես էլ խօսք եմ տուել , ինչ անեմ , ասեմ չի ընիլ , չանեմ չի ընիլ . երկու ջրի արանքին եմ մնացել . թէ չի ասեմ , ես չեմ կարալ էս մանիչակը տալ իմ սիրտը կրողին . թէ ասեմ , վնայ թէ նեղանայ , համա ի՛նչ ուղում ա ընի պոխ աս . . . (խօսքը փոխում ա) Աստուած ջան , էս ո՛վ ա մեր խեճեճիկնի (շուտ կտորուտղ) պօղօքու տակին տաղտմը նստած . վնայ , հարնց , ես չի կարացի իմ սրտի խորհուրդը ընէնց պահիլ որ թաքուն մնայ . հիմի ինչ անեմ որ էս մարդը լսած ընի . սատանի սերունդ էր ըստեղ բռնեց , երթամ տամ աղանեմ , նալաթ քիզ չար սատանայ , կարար էս ո՛վ պոխ ընի . սա իմ բուռնը պահելով էկել ա քամակիցս , ես դրա կարմիրը հիմի կըկապեմ . փորը մարը երբ որ վեր ածեցի՝ թող էն վախտը պարծենալով երթայ իմ խորհուրդը պատմի իր հընկերներին . էյ , ո՛վ ես , դուրս արի , թէ չէ մենձ թիքէդ անկաջդ մնաց . ասելով հանում ա դամէն դեիցը . մի քթալ արինդ էլ չնշեցի . ո՛վ սուրբ Գէորդ դու իմ կուանը դորութիւն տաս , երեսին խաչ ա հանում . . . Գարեղինս ա վնայ դըլիխ , Գարեղինս , շուտով դամէն դրեց դնի մէջը . աղալէր ջան , քեզ մատաղ ընիմ , ինչ բան ունիս ըստեղ , իմ հօգու խղաքերի մում , սըրտացաւ Գարեղին ջան , քեզ ո՛վ ասեց էս ցուրտ վախտը քու շուարայ աղալօր հետ ման դաս . ես զխոնմ հաց էլ չես կերած ընիլ , վնայ , ես ինչ գլուխ քարը տուի ըստեղ էկայ որ քու հացն էլ հարամ էլաւ , այ իմ կերածը հարամ ընի . դու վախեցար թէ կծրելեմ , վախիլ մի . քանի քեզ պէս աղալօր , քանի Վարդիթերի շունչը բերնին ա՛ կորչիլ

չեմ . որտեղ ընկեմ՝ կըզամ . թէ կուզ վարդիթերի սիրովը հարբած Ա-
լադեաղու զեօլի բողբոջին վարապի պէս սրտիս հերսիցը գետինը քա-
րուքանդ անկեալ ընկեմ , թէ կուզ ել յետ խելքս գլուխս կեամ մեր
սուրբ Լուսաւորիչ պատիւ անպարան կանթեղի տակին Ալադեաղու հա-
չումը (ծայրումը) աղօթք անկեալ ընկեմ , (*) ել յետ կըզամ :

— Սօս , էս Ատոռած վեր կունի , ասեց Գարեղինը , ինձ էս վախա
սարդիկն տակին ապուխտ ես չինում , դու չես գլտում որ ես ցըր-
տի սովոր չեմ . չես գլտում , որ քու էսքան յետանալիս՝ քու Գա-
րեղինը հազար ու մին միտքեր անկում , ձաղը կորցրած սարսիկի պէս
գլուխը քարէքար իրան սարէսար տալով պաի որտեղ ընկա քեզ դանի .
քանի անգամ քեզ ասել եմ որ մի տեղ դնալիս զշի թևի հետ ել ա ինձ
խնաց արն , որ ես քեզանից երկմիտ չընեմ . դու չես գլտում որ թէ
մի սճաթ յետի տեսնեմ քեզ հողիս դուս կդայ , ըտէնց ես աղաէր պա-
հում . համա մաշալլահ քեզ , Հայ ես էլի , Հայը իր խօսքը գետինը կը-
քցի , Հայը իր թքածը կլիղի , Հայը սրտով աղանա , հընկերսիրու-
թիւնով էլ տատարակ , համա քու միջին եղ չի կայ , մէնակ սիրտդ ես
տալանի չինեղ , էլ հընկերին մաիկ տալ չի կայ . դու ընչանք իրիկուն
էլ որ վարդիթեր կանչելով սառցի մէջ մտնես , հէնց կիմանաս թէ վար
դիւորին Հանաւանքայ դետումը կուներդ փռած լեղես տալի . սերի կը-
րակը , ասել են , թէ Մտասի գլխին դնես , տապանը կերեայ . ես քեզ
քանի անգամ ասել եմ , որ դու հէնց խնացի թէ վարդիթերը մօտիդ նըս-
տած ա , դու նրա համար հոգս մի քաշել , եղ իմ պարտքն ա քեզ
ինչ կայ :

— Ան . դու ամէն վախ՝ ըտէնց ես տսում . ասեց Սօսը , համա մի օր
չէլաւ որ բանը դուստ դար , չատ էլ ընեղու էլ որ ընի , համա ըն-
չանք չիբը կըթրչի՝ հիւանդի հողին կըթռչի , ընչանք եդ բանը կըլինի՝
ուղտի սրջը գետինը կըհասնի : . . Ե՛հ , ես մեղայ Ատոռծոյ , քու
ատածը թող ընի , ըստուց յետոյ էլ դարա չեմ անիլ , ինչ կանեալարն .
ինչ ասես անկաջ կանեմ , սիրտս սուփրայ չի ամէն տեղ բանամ :

(*) Ալադեաղն է Արագած լեւոն , որի գլխին , ինչպէս պատմում են , կայ
մի մեծ լիճ : Կայ և մի այնպիսի աւանդութիւն , իբր թէ երբ Լուսաւորիչը աղօ-
թում էր այս լեւոն գլխին , մի անդարան կանթեղ լոյս էր տալի նրան զիշերը
և այժմ կայ , արժանաւորայ միայն տեսնելի : Այս անդարան բառի կրճա-
տեալն է որ Արագածոտն դաւառին տսում են Ապարան ըստ աւանդութեան :

տրիշը չէ , դու հօ-լաւ գիտես :

Գարեղինը խօսքը վտխելով ասեց Դրան , Էդ ինչ ա բռիդ միջին . էս վախտ ըստեղ ընչի համար ես էկել , աօ Էդ մանկակը ճրտեղից ա ' համա տղայ ես հա , տրի , արի էրթանք , ես սառեցի ըստեղ , քեզնում խղճմտանք չի կայ :

Բ .

Էն իրիկունը , երբ որ արեղակը ծովի մէջը մտաւ , աշխարհը մութը բռնեց , ամէնքն էլ գնացին իրանց տները ու հանգստացան Աստուծոյն վառք տալով , ու ամէն օրուանից թէղով քնեցին որ առաւօտը շատ վերկենան ժամ դնան՝ ծառղարդար տեսնելու ու օրհնած ուռ առնելու՝ որ բերեն իրանց տանը պահեն ընչանք մէկէլ տարին . սլքստի հարսները ու աղապ աղջկէքը վաղուց հէնց պատրաստել էին իրանց լաւ լաւ չորերը , վաղի առակի պէս , դու ջրի ամբ չի հասած՝ օտնի-րը հանել էին . համա ընչունքի վարդիթերի վահան աղբօրը էս տարի էին պոսակել՝ ինամանց տանիցը սրանց տունը մի խօնչայ էկաւ , որ էքսի օրը Թէլլիղարին (պստի հարսին) հէքանց պսի տանն ժամիցը դուս գալուց յետոյ : Թէլլիղարի մենծ քիրը (Շողերը) խօնչի հետ էկել էր : Խօնչէն բաց արին , աչքդ բարին տեսի . Աստուծոյ մի բարի կար միջին . օրը մենծ պատ ա , համա Աստուծոյ տուածիցը պսի բարութիւնները հաղար . չկրաղտով դաթայ , հողի մաթով (սուբ , բաքմաղ) հալուայ , պասուց տօլմայ , լաւ չամչաղի , աղջանաբաթի չրով վրաւ , տապակած բոխ , մինը մնից շատ լաւ . թերմունը (օշարակ տղաիզով և ուրբով շինած) հօ էնքան քաղցը էին չինել որ մի թաա խմոցի սիրտը էրում էր :—Շէն կենայ մեր խնամին , ասին ամէնը մի կողմիցը , ու Հեթումը (վարդիթերի հէքը) նստեց մէջ տեղ , մէկ էլ տղէքը կարգով չորս կողմը շարուեցին հաց ուտելու :

Համառիկուն էլ (վարդիթերի մէքը) խօնչէն քաչեց առաջը , հարսների ու աղջկայ բաժինը տուեց իրանց , մնացողը գրուց ստալիլի վրայ ինքն էլ նստեց յետոյ հաց ուտելու մարդի ու տղէքանց հետ :

Վարդիթերն ու հարսներն էլ ստի վրայ կաննած ծառայութիւն էին տնում . նրա սիրտը արին ա դառել , ուղում ա որ էն գաթիցը մինը Սօսին հապնի , համա չի դիտում ինչպէս անի . դիտի որ էքուց ծառղարդար , Սօսը անպատճառ ժամումը կըլնի , համա խեղճ ջրատարը

չի դիտում թէ Սօսը իրանց դրանք կաննած ա . միտքն եկաւ որ թաքուն մինը աղլխումը կողովի հետը ժամը տանի , բաւքի թէ մի սամթով կարենայ իր սիրեկանի սիրտը ուրախացնի : Խնամի Ծողերը ծանրադժօղօթ մի քնջում նստել ա ուսուս կացել . Հեթումը սկսում ա նրա հետ քաղցր խօսիլ , նա էլ գլուխն ա տմբամբացնում , հա ոսելու տեղակ : Խնամի Ծողերի առաջը չալ զանաւուդ բաշօթիկ (գլխաշօր) են խալաթ դնում , խօնչէն բերելու փեղակ . նա էլ ճանձին անող ձիւս պէս շուտ շուտ գլուխն ա տմբացնում , սաքի թէ չնորձակաւ եմ : — Մեր հարսին քեզ ենք տալի , ասեց Հեթումը , լաւ պահէք ընչանք կանանչ կիրակին , որ բարով էն օրը համենք , չենք թողալ ձեր տանը . աղջի Թէլլիզար ջան , ըստեղ արի . չընիմ չխմանամ որ քօղըր երեսիցդ վեր ա կացել հօրանցդ տանը . հէնց արա , որ հարեանները քու շուաքդ տեսնիլ չի կարենան . հօրդ ու մօրդ լաւ պատիւ տո՛ւր . էս վաղինը չի . իրիկունը քնելուս ոտները տրորի , ոնց որ մեր տանը լին ու տեքերտանցդ տրորումես . շորերը հանելուս թեւ քաշի . առաջ նրանց քնացրո՛ւ՝ յետոյ դու գնա քի՛ր . առաւօտունց տեղիցդ ձեքեւհան վեր կանց , տներն աւլի , ուսաշորդ քցի , կուժն ուսի , գնա ջուրը բեր , հօրդ ձեռին ջուր ածա՛ . որդի , հէնց արա մեզ չի ամանչացնես . մատով չհանց տալու դառնաս . ըստուց յետոյ ինչ պակտտութիւն ունենաս , մերն ա :

Կեսառը էս խրատները արձիճի պէս հալում էր Թէլլիզարի անկաջումը . խնամոնց կենացը խում էր , որ իրանք ըստեղ չէին , համա մալըր ներն ըստեղ էր . խնամի Ծողերին ծիծաղացնելու բաներէր պատում , նա էլ առօթիցը գլուխը կախ էր քցել , երեխէն խտուկ ու նստել . մէրն ուսըրդէքն էլ Հեթումի խօսքերը հաստատելու համար մի մին մատալէք էլ վըրայ էին բերում . համա Վարդկիթերը հէնց խմանաւ , շուաքն ընի ընտեղ . իր հողին մէնակ Սօի հետ ա . ոչինչ բան աչքը չի դալի . աչքերը խախում ա՝ Սօն ա առաջ գալի . բանում ա՝ հէնց գլտայ թէ Սօի խտտումը փախչում ա :

Նրանք հացից վերկացան , Աստուծոյն փառք տուին , երեսներին խաչ հանեցին , խնամուցը չնորհակալութիւն արին , հիմի Հեթումը հըրամայեց որ խնամի Ծողերին էլ հաց ուտացնեն , լաւ պատիւ տան : Իրանք երբ որ քնեցին պրծան՝ մի քնջումն էլ խնամին , հարսները ու Վարդկիթերը նստեցին հացի . ամէնքը սուփրի միջի էլած չէքածը լըցնում են մեր խնամու առաջը , թէ համեցէք անուշ արա . նա էլ յետ վեր ա ունում դնում սրա՝ նրա առաջը տակով , ես կուշո եմ չնորհա-

կալեմ ու նազն ա անում հաց ուտելու : Մենծ հարսը զօռ անելով ա-
սում ա . քու ճարը դայ , ասինք թէ սոված ես էկել . զէ լաւ , մա էս
մի թաս թէրմունն էլա անուշ արա :

— Խնամի՛ , քա սուրբ Գէորգը վկայ չեմ ուզում , ասումա Շողերը ,
համա Բնչ անում խաթրների աղիղ ա . վայ , աման , մեծ խնամին դար-
թուն կընի կըտեանի՛ հիմիկ թուք կընինք . յետոյ թասը մէկնելով
մենծ հարսին՝ ասում ա , խնամի ջան , թասս քեզ ողջութիւն . նա էլ-
չի առնում ձեռիցը՝ ասելով . լաւ ձեռի ա , խմողանց անուշ . յետոյ սա-
քի թէ չարէն կտրուած՝ ասում ա մենծ հարսին , խնամի ջան , սաղ
ընիա , քու տէրն ապրի , աստուած քու երէխէքը քեզ բաշխի .
(միջնէի հարսին) խնամի ջան , Աստուած քեզ զօջ սրդի տայ ուրա-
խանաս , ճղքճղքնոտիա , Աստուած մեր խնամուն սաղ պահի քեզ
համար . Վարդիթէր ջան , քեզ մի բարի նշանած ընի , բազաղ կըտ-
րով ընի , Աստուած քու սրտի մութաղը կատարի , քու աղաթե-
րինքն ապրին . Թեւիղար ջան , սլարդերես ընիա , հնաղանդ մնաս ,
ոտդ զաղանով ընի էս տանը , ծլիա , ծաղկիս , իրար հետ հալիւորիք ,
իրար հետ պառաւիք , մի բարձի տիրանաք , զու սրանց ոտի հոջն ես ,
տէր Աստուած քեզ փառք ընի : Ամէնքը միասին պատասխան տու-
ին . շատ սաղ ընիա , Աստուած էդ մի երէխէն քեզ բազի , ուրիշն էլ
տայ՝ ուրախանաս , քու տէրն ապրի : Քնթիկալը յետ քցեց , ձեռը բեր-
նին տաղայ բռնեց մեր խնամին , մի քիչ խմեց ու յետ էր ուզում
տալ (թէպէտ կատիկն էլ չի թռչեց) : — Քա , վայ . թէ Աստուած կը-
սիրես անուշ արա , մենծ հարսն ասեց : — Չէ , չեմ կարող հերիք ա :
— Դէ լաւ՝ իմ խաթր համար , անաչէն , թէրմունն ա հօ դինի չի :
— Դէ ասումես Բնչ անեմ , կարամ խաթրդ կտայի . էլի քնթիկալը յետ
քցեց թէ չէ՝ թէրմունի տակի տաքդեղն (սրբոկող) էլ չի մնաց : — Անուշ ,
անուշ , ամէնքը կամաց փախապին ու մի մին թիքայ մազայ տուին ,
որը հալուայ՝ որը դաթայ : — Անուշ կենաք , ասումա , ու մազին առ-
նում : Ամէնքն էլ կարգով սկսեցին մի մին թաս թէրմունն խմիլ , ամէն
թասի վրայ մենծ պատիցը երկար չնորհակալութիւններ . վերջը Վարդի-
թերին էլ մի թաս տուին . նա հողը գլխին , ցեխն արեխն կըխմի . նրա
դարդը , կասես թէ , էդ մի թաս թէրմունն ա . նա օձի փուշ , մար-
դամուշ ընի կըխմի ու էդ չէ . չնորհակալեմ ասեց , ես թէրմունն չեմ
սիրիլ , ձեր խմածն էլ իմնա : Հարսները վաղուց գլտէին Վարդիթերի
դարդը , համա չէին ուզում Խնամու կշտն իրանց տան սուր բանալ ,
ոչինչ չի խօսապին , համա մեր խնամին հենց զօռ ա անում , քեզ

մատաղ , խման , եւ սիրում էի , ձեր աղիւղ խաթիր համար խմեցի . դու էլ մի քիչ բերանդ մառ ու յետ տո՛ւր : — Չէ , ասեց , զիտեմ խաթրդ աղիւղ ա , համա թէ բմոնը վեր եմ ասել (ուխտ) . խնամին ինչքան էլ դու արեց՝ նա զլուխը տակը չի տուեց : Նա որ խմող ընէր՝ նրանց չէր մըտիլ տալ . « մարդ մարդի դարդ չի գիտենալ , կէս քշերին ժամ կը կանչի . նրա սիրտը ուզում ա թէ պատուի , նրա աչքերիցը ուզում ա արտասուենքը առուի պէս թափի , նա միտք ա անում , թէ ինքն ըսէնց ուրախու թիւնի միջի նստած ա , սե ըններէն ուրախութիւնը ; հիմի Սօսը թնչ տեղ պտի ընի . օրթում էր կերել որ ընչանք էս դաթիցը մինը Սօսին չի հասցնի՝ բերանը նշխարք չի դնի : — Աղջի , հաց էլ ա կեր , ասեց խնամին : — Ես կուշա եմ , դուք անուշ արէք . մենք հարսի կողքին էլ թաքուն բքթում ա՝ թէ պրծի , վերջացրո՛ւ , էքուց ժամ պտի դնանք , կէս քշեր դառաւ : Խնամին տեսաւ , որ ամէնէն էլ ծիծաղում են , համա Վարդիթերի երեսը դառել ա ձմեռուան երկի՜ք , հէնց զիտեմա աշխարքիս կող ու բէկառը իրանից ընին ուզում , նստել ա ու սուս կացի : — Աղջի , ախար քեղ թնչ էլաւ . ո՛չ ասում ես , ո՛չ բռնում ես , ո՛չ ու տում ես . ասնք հաց չես ուտում , բերնիցդ հօ քրեհ չեն ուզում , մի խօսաւ էլա : — Չէ , ուրիշ բան չի կայ , ասում ա , զլուխս ցաւում ա , չեմ զխում թէ ընչիցն էլա :

Խնամին շատ տխրեց էս բանի վրայ , վախենալով , թէ իրա ոտը վըրայ չի եկաւ սրանց տան վրայ , որ դալու պէս Վարդիթերը հիւանդացաւ : Վարդիթերը ինքը հօ հաց չի կերաւ , նրանց կերածն էլ հարամ արեց . ամէնքը մի քիչ սաքի թէ ային ոլին կերան , ու սուրբէն չէն արին ասելով , խնամի՛ դու բարով հաղար բարի , աւել պակասը կը բաշխես , քու տունն ա : Նա էլ , — Աստուած հացին լիութիւն տայ , շատ ջորհակալ եմ , ձեր տէրն ապրի , ձեր ախպէրն ապրի , Աստուած մեր բարեկամութիւնը՝ հաստատ պահի , ամէն վախտ դնանք , դանք , ոտնելա երկար ընի էս տանը : Համա ընէնց են խօսում , որ իրանք մէնակ կարան խմանալ . Թէլիլարը հօ ոչովի հետ իրաւունք չունի խօսել . մի մին քնթի տակին մթմթութում քուեր հետ , ու մէկէկէնքին զլուսի կամ ուսով անում : Հացից որ վերկացան , մենք հարսը հրամայեց Վարդիթերին ու Թելիլարին թէ պրծէք խնամաւ տեղը նեքսի օթախումը քցեցէք . Թէլիլարը ջան , դու ու խնամին մի տեղ քնեցէք . բան չի կայ էս իրիկուն էլ թող տէքրս մէնակ քնի . Վարդիթերը ջան , դու էլ դնա նանի ծոցին քնի՝ Վարդիթերն էլ էլ էր ուզում . վաղեց իր բօլոջէն բաց արեց , ալ դանսուուլ մինի՛մեն , բաղտատի աղլուխը ,

սաղրի մաշկները բերեց դրեց իր բարձի տակը , ու մօր կողքին բռնեց սեռաւ դեռ զարթոն ա՛ տեսց . նանի ջան , շուտ վերկացրու . Թէլլի-դարն էլ էկաւ Վարդիթերի անկաջումը քնթիլալ տակիցը փափաղով ասեց , որ երբ նանը իրան վերկացնի , նա էլ դայ շուտով նրան վերկացնի , որ կեսառն ու տեքերտինքը չի տեսնեն քնած : Ամէն էլ գնացին քը-նելու , առէնի անկաջն էլ ձէնի էր , ջրօրնհնեքիցը դէսը անձախ էս քը-չեր սրտի ժամ գնացին . սրտի հարմներն էլ հօ կնա աւելի էին ուղում . հարսանիքից դէսը մօր երես չէն տեսած , էդ օրը սրտի տեսնէին :

Գ .

Ամէն արարածներն էլ հանդստացան , դիչերը իրա եօրդանը քցեց սոթէնի վրա էլ , աւելի բեղարածների . Աշտարակայ քուչեքումը քա-մու վզըցիցը սաւաճի սառամնայ էլ չէր ժաժ գալի , մութը ականակիր . ջանիցը ձեռք քաշած մարդ սրտէր , որ էս վախա քուչեքումը մանգայ , էն էլ շատ հարկաւոր բանի համար . համա՛ արի հարցնենք թէ մեր պարոն Սօը ճրտեղ ա քնած , որ սուսուտը ժամ դայ : Սատանէքը կըքնեն՝ նա ոչ . նա էրէկուանից Գարեգնեց տանը բերանը մի երկու թիքայ հաց դնելից յետոյ , Վարդիթերենց դրանը մանուշալի կախունջու տակին ձեռումը բռնած՝ ըստուր ընդուր հետ խօսում էր , թէ ի՜նչ ա կարենայ իրան սրտի սիրելուն մի հնարքով տեսնի , ու նրա սիրտը ու-րախացնի մանիշակով՝ զարնան շիշակով : Լաւ ես մարաղ մտել մեր սողայ , համա օխտը տարի աչքերդ պլտտակին անի՛ նա էս վախա դուա չի դալ : Վարդիթերի հօր աղբաթը խէր , ընէնց մի տեղ ա տուն շինեղ , որ ընչանք քչերը չի դայ , նրա դրան դու վաք՝ կտրուիլ չի . թէ նրա դուռը , թէ Երեսանու մէջդանը մին ա . Վարդիթերն էլ մի երէխայ տեսնելու՝ ամանչկուցը երեսը վարդի պէս կարմրում ա . ուր մնաց որ նա էնքան բազմութեան միջին տանիցը դուա դայ , էն էլ մէնակ :

Տեսաւ Սօը որ մութը կոխեց աչխարհքը՝ էլ չի հեռացաւ . մտքու-մը դրեց , թէ ընչանք կենայ որ ժամհարը զանգակը տայ , բաւքի ժամ գնալիս կարենայ իր բռնէն տեսնիլ ու մանիշակը տալ . քչերս էլ ընէնց ցուրտ ա , որ թքես դառնը չի ընկնիլ . կասես , չանդալները քցել են , վերեն քաշում . համա նա հէնց դիտի թէ օգտատու ամիսն ա իրա հա-մար : Սօը ըստեղ շատ մնալով , ցրտից սաւաճի ուլինչ խէր չի տարաւ .

միտքն արեց ինքն իրան ուսանց . ըստեղ ցուրտ կուլ տալով բան չի դառնալ . էրթամ էս քչեր Գարեղինենց տանը քնլամ . նրանց խղճանն էլ պոփի ժամ գնան . մանկչակը կըրոսմ Գարեղինի քուերը , նա կըհասցնի վարդիթերիս : Ասեց ու գնաց դպա Գարեղինենց տունը . համա Աշտարակ արեր մէջ մտաւ թէ չէ՞ էլ դուռը չի մնալ բաց . նրանց դուռն էլ վաղուց չինած էր . ծեծեց , ծեծեց , բան չի դառաւ . ձէն տալով էլ բերանը պատուեց . քնածն ու մեռածը մին ա . անուշ քնի վախճան էր , ո՛չ ով դուռը բաց չանց . Հարէն կարեց բաշովը նի էլաւ կտուրը , երթկալալը վեր կալաւ , որ մի խուրձը խոտ էր , ու էրթկեցը ձէն տուեց : Գարեղինի մէրը անձախ ճըմկոտալով պսեց . եղ ո՞վ էք : — Արի արի , ասեց Սօսը , տան դուռը բաց արա : — Տօ դու ես որդի . էս վախտ աջաբաջայ . եղ ի՞նչ խաբար ա . խէր ըլի էս բէվախսին : — Արի դուռը բաց արա , ասեց , խէր չէլած հօ շառ չպոփ ընի , շառը շառոտ մարդին կըղկաչի : Գարեղինի մէրը դրան փակը մի քիչ լլոլակացըրուց՝ չէլաւ . բախիքը չի գտաւ , մատը կոխեց կոտորանքը բարձրացրուց ու դուռը բաց արուց . գնաց չախմախի տալու ու ասեց , աման Սօս ջան , դպա սնի տալին արի խմորի թուղորի կողքովը , թէ չէ՞ ճրագ թաթը սուսջող դրած ա ձէթը լիքը , կըթալես , աշխարհքս ուռուովահ կանես : Ինքն էլ ինչքան ման էլաւ , էս անտէր չախմախամանը չի կարաց դտնիլ , սատանէն վրէն նստել էր . խեղճ պառաւը զլուխը կոխեց քուրսու տակը , կռացաւ թուղորիցը կրակ հանեց , քուքուրթ էլ չկար որ կոցնի . սատանական ա է . յետոյ թօնթօրալով ասեց . զղիւսմ ընիա դու , թէ դանուխ . սատանայ , սատանայ , մի դատ եմ կորցրել , գոփ կէսն ինձ՝ կէսը քեզ .⁸ հէնց որ էս ասեց՝ ափլըփորելով չախմախամանն էլ գտաւ , ճրագ արեց . նստի , ասեց , տրխներդ հանա , մին էլ պառաւ պառաւ տեղիցս վեր կացրի , որդի , ի՞նչ էք ինձ չարչարում . ինձ ուսով երուսաղէմ սրի տանիք , թէ մատով պոփ տեղս քանդէք , որ ձեր կրակումը էրուումն . կովը հորթին , հորթը կովին , զլուխը ցաւի նախարարածին . դուք ձեր քէֆին ման էք դալի ընչանք կէս քչեր . ես իմ աղիցն էլ մինը բերում եմ , իմն ինձ ա համուում , ընչանք տուն ա գալի . հիմի քու մէրն էլ քեզից մինը բերուց հօ . ախար դուք մեղ ի՞նչ պոփ անէք . . . քա , եղ ի՞նչ ա երեսդ կապիտ լեղակա դառել . որ տեղ ես էլել էս վախտ . ձեր տունն ընչի՞ չէս գնացել . ինդճ մէրդ հիմի մեռաւ . տեղդ էլ կըղխտենայ թէ չէ . ջուրը նրան էլ տանի : Սօսը լեզուն ծամբորելով պառախախտ տուուց . որիչ տեղ չէի , մեր տանիցն եմ դալի . պոփ ըստեղ քնեմ , որ սուսաւար

Գարեգինի հետ մի տեղ ժամ գնանք: — Խեղճ պառնա, սաքի չեմ գիտում, ինձ ուղում ես խաբել. դու թէ տանիցն ես դալի, ես Աստուծոյ պատմին դամ. ուլ գիտայ որ տեղ ես ելել. սաքի ես չեմ խմանում. էն ինչ քու մտքումդ ա, հրէս իմ դնդոտմը գրած ա. դու Հելթումենց դրանն ես ելել: — Չէ բիրի ջան, (հորաքոյր) ասեց Սօսը. ես ընտեղ չեմ ելել, հոգուդ մեղք մի անիլ. էհ, ասա, Գարեգինը ճրտեղ ա քընած՝ մանկեմ կուշտը քնիմ: — Անց, կանց, վերկացնեմ, ասեց պառաւը: — Չէ, չէ, քնահարամ մի անիլ, ես քիչ եմ քնահարամ՝ դրան էլ մի թողալ մի գինջ քնի: Ուսուլով չորերը հանեց՝ մտաւ Գարեգինի ծոցը ու թէք ընկաւ. ու երբ որ խմացաւ թէ խիզանը էն գլխէն շուտ պտի վեր կենան ժամ գնալու, աղանչաք արեց պառաւին, որ իրան էլ նրանց հետ վերկացնի, Անուշի (Գարեգինի պսակի քուեք) հետ բան ունի, որ հէնց ըտուր համար էլ էս կէս քշերին իրանց տանիցն էկել ա:

Սօսը, որ ընչանք ոտի վրա Վարդիթերենց դրանը չորացել էր, ալիք աղցան էր դառել տեղը մտաւ թէ չէ, էլ իրան չիմացաւ. էս օր ես մեռել, թէ էքուց. համա Գարեգինի մօր քուշը էլ չի տանում. նա մի հանդ քուն ունէր, որ պրծաւ էլ չէր քնիլ. ինքն իրան ուլ գիտա ինչ բերթեր էր շինում կրկնքումը, էլ յետ քանդում. մին էլ լսեց որ Սօսը գլխիցը դուտ ա տալիս քնած տեղը. մին ասում ա, Արշաւիր, ինձ մի բռնիլ՝ թող տանիմ, թէ չէ եղ չլտիլ աչքդ կըհանեմ. մին ասում ա, այ ձի եղին փախի, թէ չէ փորդ վեր կածեմ, ու դհա ըսէնց բաներ ա դուտ տալիս գլխիցը՝ շատն էլ ան հասկանալու. խմացաւ պառաւը որ Սօսը քշերս ընտեղ ա ելել, համա չուղեց քուշը կտրի վեր կացնի:

Բաղումքը հասել էր Շամիրուր — կշեռքի մօտը, լիս աստղը քանի գնում էր, մենծանում էր ուներքն էր դալի, աղթալանը մօտացել էր, (*) որ Գարեգինի մէրը վեր կացաւ տեղիցը, ճրտեղ վառեց ու աղջկերանցը՝ ձէն տուռց որ վեր կենան. Գարեգինն էլ որ տիրացաւ էր ժամ պտի գնար, նրան էլ վեր կացրուց. համա Սօսին չէր ուղում դարձնացնել, որ նոր էր էկել քնել. ընչունքի սրան էլ Գարեգինի պէս ոխում էր ու նրանից չէր ջոկում: անձախ էս գլխէն լիսաղէմին մի քիչ քնել էր. համա նրան հէնց խմանաւ մինը կողքին լրթող ընէր, էն սնաթը տեղիցը վեր թռաւ:

(*) Գուշակող աստիւրն են, որով Հոյստոտանումը ճիշտ կիմանան գիշերուան ժամանակը:

Գարեգինը որ աչքերը ճմուռելով, արըշտոտալով չորերը նոր էր հաղ-
նում՝ երբ տեսաւ Սօսին իր կողքիցը վեր կեն սլիս՝ դարմացաւ, ու հէնց
ուզում էր հարցնիլ, նրա աչքով անելուցը խնայաւ բանի տակը ուսուս
կացաւ. վախեցաւ թէ չլինի մէրը բան կարենայ հասկանալ. համա
լինքն չէր հասկանում, թէ չէ մէրը նրանց չխօսածն էլ գլխի:

— Անուշ ջան, քեզ համար մի բաղդատի աղլուխ կառնիմ, թէ որ խո
խնդիրքը կատարես. հէնց կլմանամ թէ մի թամքած ռախտած ձի
բախշեցիր ինձ էս բանովը, ասեց Սօսը, յետ դառնալով դուր Գարե-
գինի պատիկ քերը:

— Էդ ի՞նչ խնդիրք ա որ խո խո մօռնաթիւն ես ընկել, ասեց նազ անելով
Անուշը:

— Տէս ի՞նչ, ասեց Սօսը, էս մի քանի մանիշակը, թէ որ հասցրել ես
վարդիթերին, էլ մօշիլչես. խօսքս խօսք ընի, որ առնիմ աղլուխդ.
թէ ես ուրանամ՝ էրկու աչքով կուբանամ: Ամէնը մի տեղից մնացին
արմացած, ու ասեցին. այ տղայ, էդ մանիշակը որ տեղից ա էս վախա,
էն էլ պլիլ չի, ծիրանի. (տեսակներն են մանիշակի.) դու դեւես, ի՞նչ
ես: — Որտեղից որ ա, ասեց Սօսը, զողանալուս Աստուած հասցրեց.
համա Անուշ ջան, քեզ մատաղ, խո խնդիրը: — Լճա, տո՛ւր տեսնիմ
ասեց Անուշը, վա՛յ թուք ու բէղնամ ընիմ ես. տեսնեմ երեսս կըբռնի
որ ասեմ Սօսն ա զրկել. համա թէ որ խռովի չի առնի, յետոյ արի
էլը ցիտիցը դու հանն, փաղանը դու դզի, նոխտէն դու զլուխը տո՛ւր.
էլ ինձանում մեղք չկայ: Գարեգինը էն կողմիցը բարկանալով քուեր
վրա՝ ասեց. քեզ բան չի կայ: դու տո՛ւր, թէ կուզես հէնց ասան
աղբէրս ա զրկել, խնդրում էր որ վեր ունիւ. նա ո՛չ խո խօսքիցը դուս
կըզայ՝ ոչ Սօսի. ես որ ասեմ գնան քարափովը վեր լինի, լահ չի ա-
նիլ, ինձ հնազանդ ա. Սօսին էլ հօ՛ էլ՝ ալամ զիտի թէ ի՞նչալէս ա սի-
րում: Անուշը աղբօր խօսքերը որ լսեց՝ ծպտոնը կտրեց. առաւ Սօսի
ձեռիցը մանիշակը, դրեց բաղդատի աղլխի տուտը, էրեւի փաթաթեց, որ
արորովի ո՛չ: Ընչանք դրանց չոր հաքնիլ չլնուիլը, ընչանք դրանց
հարսի զլուխ կապիլը, դանդակը տուին. Գարեգինը մօրը խէչհամալուր
տուեց, ու Սօսի հետ մի տեղ առաջ առաջ գնացին ժամ: Նրանք էլ
պրծան. սրառաւ դուռը չինեց՝ առաջ ընկաւ՝ տունը աքլորին սրահ
տուեց, հարս ու աղջկերանցն էլ քամակիցը քցեց, գնացին ժամ:

Գարեգինի մէրը հարսին տարաւ իրա կողքին կաննացրեց. աղջկէքն
էլ ժամի քնջումը աղջկերանց միջին կաննեցին, որտեղ վարդիթերը
նրանցից յառաջ էկել կաննել էր: Ամէնքը մի քանի ծունր գրին. Ա-

նուէն էլ վարդիթերի մօտ դնաց , մի քանի երևոյն խաչ հանեց՝ կան-
նեց . յետոյ յետ դառաւ նրան բարով տուեց . քէֆդ լնւա , ասեց , հնոյ-
եա . նա էլ նրան հարցրեց . հարց ու բարով արկն իրար հետ ու դէսից դէնից
խօսացին : Անուշը տեսաւ որ ուրիշ աղջկերք անկաջ են դնում իրանց ,
յետ դառաւ դրանց էլ մի լաւ ներկեց , որ ոչ ով չի կարաց էլ անկաջ
դնել . յետոյ սիլի բիլի անելով՝ խոհնջիկ մոհնջիկ գալով , քիչ քիչ ժըմ-
տալով ասեց . վարդիթեր ջան , քեզ մի լաւ դատ տամ՝ կուրախա-
նաս : — Վնյ գլխա , ասեց վարդիթերը , քու տուած փուշը՝ հէնց
կլիմանամ նուշ ա . էդ ինչ խօսք ա որ ասում ես : — Հօ սիրդա առ-
նուփլ չի , հարցրուց Անուշը : — Քան , ես քու ոտի տակի հող ու մո-
խիւրն եմ , դախա էլ տրորես խօսալ չեմ , դատ տալով պտի նեղանամ ,
էն էլ լաւ դատ : Անուշը բաղդատու տուաւ յետ արեց ու ասեց , հա-
մէցէք , քեզ մատաղ . քեզ համար հէնց բանեմ բերել , որ ով տեսնի՝
բերանը բաց մնայ , խելքամաղ ընի վրէն : — Քան , էդ ինչ ա , ձեռը
դնչին կպցնելով ասեց վարդիթերը . էդ մանիչակը որ տեղից ա էս վախա .
(իր միջին խմացաւ սատանի սկէս . փէտը վերցնես , գող չուրը կլիմա-
նայ) :

— Դու հօ լնւ գլխես , էլ ինչ ասեմ , ծիծաղալով ասեց Անուշը , դորթ
ա վախոս ցուրտա , համա դարդիմանդ ալի ջանին մեռնիմ . նրա
ձեռին դժար չի , նա որ քարը գնայ՝ կըլանանչի . փուշ բռնի՝ ոտի
կըղանայ . ախպօրս ողջում ախպէրն ա բերել , էն ոտկէքաքուլ Սօ-
սը , մախոուս քեզ համար . դէ , լնւ , կարմիրլ մի՞ ըտէնց չուտով .
էրնէկ , ես էլ քեզ սկէս բաղա ունենայի , ինձ էլ ընէնց ուրախ չաղ
աղայ թուշ ընէր , մանիչակ չի , թէ կուղ դառը բխն կամ ուղար-
լով (դառը խոտեր) էլ գրիէր , հէնց կլիմանայի , թէ վարդ ա . համա
մեղաւորին ով ա տուել արքայութիւն . ես էլ մանիչակը բերում չէի ,
համա աղպէրս վրէս բարկացաւ , թէ դու տնր , ասա , Գարեգինն
ասում էր վեր կալ . հլա դեռ էս էլ ասի , թէ խալխի աղջկայ՝ վրա ինչ
էրք ունիս , նրան դու հօ սով տարին հաց չես տուել մենծացրել . ինձ
ասեց , թէ նա իմ խօսքիցը դուս չի դալ , սուան ու դորթը չեմ գի-
տում :

— Քան ինձ տուր , ասեց վարդիթերը , ես քու աղպօր դարաւաչն
(աղախին) եմ . նրա աղիւղ խաթեր համար թէ կուղ քարափիցն էլ
վեր կընկնիմ , ջուրն էլ կընկնիմ՝ հուրն էլ . նրա հրամանը կատարելու
համար՝ վեր կառնեմ ամէն թուք ու մուրն էլ :

— Չեմ տալ ասեց Անուշը , ընչանք չստես , թէ Սօսի խաթերն եմ առ-

հում . աղպէրս հօ չի գլուխը քարին , երեսը սարին տուել մանիչակ ճարել զրկել քեզ . բանն ո՞վ անի , ես ուղուն , հացն ո՞վ ուտի , ես ուղուն . Սօը փրթի , աղպէրս խրթի . էդ Ստոռած էլ չի վեր ունիլ , բանդէն էլ :

— Անուշ ջան , էդքան մարդի ցեղը չէն կոխիլ ու հանիլ , ասեց վարդիթերը կարմրատակելով . Է , դու աղջկի չես , չես դիտում բանը , (դու ղաղրի դարկար բիւուր .) ում գլխովն ընի , որ էս քսոին անցկացած չընի . հիմի դու չես դիտում , որ ես նրան սիրում եմ . թէ սիրում չընիմ , դարդս ինչ էր հետդ ինն սճաթ կատամանին (երկաթաբանութիւն) քցելիւմ . ձուածեղի սիւղուցը , թափ կոթը կըպաչեն . դիտեմ որ Սօին դուք սիրում էք . ես էլ պոի ձեզ սիրեմ , ձեզ պատիւ տամ , էլի . Աստուածանից թաքուն չի նրա սէրը , քեզանից ինչ թաքուն ընի առան ըստոնք խօսածներս կիմանան . եաղուլ խաթէն պակտս չի մեղանից : — Հոգս դրանց գլխին , ասեց Անուշը . դրանց հէնց չի սըխտորեցի , որ մօխը պնչներիցը էլ դուս դայ . էլ անկաջ չեն դնել , դու քու խօսքդ ասն :

— Ինձ թէ պարան քցեն խեղդեն , շարունակեց վարդիթերը . մի քանի աղի տղէք էլ հօ ուզումն , համա ես պոի ասածս անեմ , Սօին առնեմ , ես թէ չէ սե հաքնիմ , վարպետ դառնամ ; հողուս ճամիէն զըտնիմ . իմ ուքու աղբօր արեւը վկայ , որ գլխիցս շատեմ սիրում , ես էս մանիչակը պոի դօշումս պահեմ , ընչանք չորանաց՝ թեր թեր վեր թափի . ես գլուխի , որ Սօը ինձ սիրումս , համա էսքան նրա սէրը թէժ ընիլը մօքիցս չէր անցկենում . էս թառուր ճաշատ տարին , որ գու հինգ օր չի կայ ձինը վերս կացել՝ մանիչակ . էդ լսուած չի . ում էլ ասեմ , վրէժ կըծիծաղայ . մեր գեղումը էս վախտ անկարելիա . հալբաթ Նրեան կընի դնացած , ես Նճմիածին . կընի որ հաւեն կակդած ընի ընտելորանք : — Չէ , չէ , հէնց մեր գեղիցն ա . էս ժամը վկայ , որ ասում են :

— Հիմի տո՛ւր , դէ որ ըտէնց ա , ասեց վարդիթերը . անի , նրա ջանին մեռնիմ . աշխարհքս առուտորա , առուկուլ չի . նա ինձ մանիչակ զրկեց , ես էլ տես ինչ կըզրկեմ . կըթողնամ նրա աչքը ճամիի մնայ . սրտիս խորհուրդը կատարուեց . ասում ա ու զաթի աղլուխը կոնապտակիցը հանում . էրէկ մեր տունը խճնչայ էին բերել , ասումա , էս օր մեր հարսին պոի տանին հէրանց . տեսայ որ լաւ փղպղջ փղպղջ դաթէք կային , սիրտս լցուեց . ասի ինչ անեմ , որ մինը Սօին հասցնեմ . օրթում կերայ , որ ընչանք չի հասցնեմ , հաց չի ուտեմ . ինչքան էլ դու

արին , մասսա վրէն չի դրի . միտքս էլ հէնց էն էր , որ բերեմ քեզ տամբ՝ դու հասցնես . սրաներս ինչ դուդա է . մոռ էս աղլխովը տան . ես ընչանք իրիկուն էսօր պտի ձեր թաղումն ընիմ՝ խնամոնցս տանը . դու կարաս յետոյ աղլուխը դրկի , որ մէքս չի ծեծի . զորթա , ըսէնց հաղար աղլուխ Սօսին դուրբան , համա թո՛ղ մէքս չխմանայ . թո՛ղ ըտոնց լիլուի տակը չընկնինք , թէ չէ ժուռ ու մուռ կըմեռնինք . — Ինձ տո՛ւր , իմ աղլիի մէջը դնեմ , ասեց Անուշը . մարդիս սիրտը պտի դուդ ընի՝ աղլուխը բան չի կարող չինիլ . խօսքդ կըպահես՝ հալալ կաթնակեր ես . թէ չէ , կուգես հաղար աղլուխ դրկես , որ վերջը խօսքիդ չի կենաս՝ անօգուտ :

Վերդիթերը գաթէն տուց Անուշին ու ասեց . տանր Սօսիս , ասան քունն եմ՝ թէ կուզ աշխարհքս իրարոցով դիպչի . համա իմ աղլուխը քու գլուխը , ես տղայ դու աղջիկ՝ թէ որ ինձանից յետ կաննես , արինդ աչքիդ տակն մոռ ինձ համար . ինչ փորձանք էլ որ դայ՝ քաշի . թէ ըսէնց չանես , յառուր դատաստանին պարտական ընիս . Գարեղական փողին արժանի չընիս . ես քեզ համար մեր պապերի կանոնը քանդել եմ . ընչանք օրս լուած չի , թէկուզ Յրեան , Էջմիածին էլ , որ մի աղջիկ մի տղի պոչ բռնի ու բաց չի թողայ . էս բանը ով որ խմանայ , ինձ կըրկումը կէրի : Գարեգինն էլ ասան . մաղերս ոտիդ տակին փխանդաղ անեմ . երեսս դնեմ , տըրեւս . ես քեզ հնազանդ եմ . Սօսին ձեռաց չի թողատ . իմ հօրն ու մօր քարացած սրտերը՝ բաւքի դու կակրացնես , թէ չէ նրանք ասպառածից պինդ են .

Սրանք իրար հետ զլից տուին , ընչանք փառք ի բարձումը սրժան . ու զորթա ընէնց էին խօսում , որ էրկունն էին հասկանում , համա ամէն կնիկ ու աղջիկ էլ անանում էին սրանց դունչ դնչի դրած քաղցր զրիցը , որ իրար հետ անում էին . ընչունքի էս օր կնաննոց դասի յետի քունջն էլ չըաղումն էր դառել . ամէն կէսուր իրա պտտի հարսի առաջին մոմ էր վառել . ասեղ էլ որ կորած ընէր՝ կերեար . աղջկէքը հօ , աւղի նըրանք՝ որոնց աչքը Գարեգինի ճամիկին էր , ուզում էին պատուուն սըրտընրի հերսիցը . հէնց խմանում էին , թէ կընի որ , Վերդիթերը ուզում ա Գարեգինն աւնի , ընդուր համար նրա քուեր հետ անուշ անուշ խօսում ա . ես թէ չէ , Գարեգինն խաբարներ դրկում . համա դուր էք հոգիքներիդ մեղք անում , այ խեղճեր : Գարեղինը ոչ ըտէնց չուտ իր զլուխը կապողա , ոչ էլ ձեզ վրա աչք քցող . դնացէք ամէնքդ ձեր արևի ձենն ածեցէք . Աշտարակ տղիցն ասել ինչ կայ . ամէնքդ մինն առէք սրժէք : Վերջը փառք ի բարձումը ասեցին . երեխէքը՝ որը ժա-

մի դռնիցը , որը փանջարէքանց տակիցը , որը հէնց ժամի միջիցը ճոճո-
նակները ու ճեռերն ածեցին . ըստոնց ձէները տէրտէրի ձէնին կոխեց .
« ի՛նչ ու՛ր բան չէր կարում խմանալ փառք ի բարձումից . տէրտէրը շատ
էլ բարկացաւ , « ի՛նչ միջին տեսնա . մի քանիսի գլխին էլ հողաթափով
բառնաջեց (խփեց) էլ չէլաւ . մինը չի , տասը չի . 15 տարեկանից
ցածին ունի . զեղումն էլ որ տեղ կորած մոլորած երէխէք կան , էս օր
ժամումը կըլնին . չարէն կարեց խեղճ իրեցի , քօռ փոշխման էլաւ տե-
ղը կաննեց , ու թո՛ւ , թո՛ւ , ասեց , կոտորուիք դուք . ջըհըսի ժամ չլինե-
ցին էլի . էս ինչ սովորութիւն աւտօ : Հէնց փառք ի բարձումը պըր-
ծան՝ երէխէքն էլ , իրանց ճոճօնակների ու ճեռերի ձէնը կարեցին . մին
էլ տեսնես , ամէն կնիկ իրա հարսին ու աղջկերանցը առան , գօռ գնացին .
իրանց ոտի տակի պստիկ զօշակն էլ , որ ժամ դալիս հետները բերում
էին քցում տակները , տուին աղջկերանց խափաւ , եւ թէ չէ իրանք
վեր կալան : Անանոնց դարձադալը ճոճօնակների ձէնիցը բարձրացաւ .
պատի հարսնատէրերը բռնեցին իրանց հարսի կուռը տուին իրիկուան
խօնչայ բերող հարսին ու տեսցին . ամանակ , ամանակ , մեր հարսը ձեզ
ամանակ . չըլնի թէ տանէք ապուռն երեսիցն վեր ունէք . մեզ թուք ա-
նէք : Իրանց աղջկէքն էլ զրին հետները , որ տանին ճամբու քցեն , ընչանք
իրիկուն էլ խնամոնց տանը կենան , իրիկունը խնամու աղի հետ վեր
կենան դան . հարսների էլ թչերը պաշեցին . նրանք էլ նրանց ձեռը
պաշեցին ու իրարից ժամի միջիցը հէնց՝ բաժանուեցին : Վարդիթերն էլ
իրա հարսի հետ գնաց . էլ կնանոնց դատումը քիչ վախտից յետոյ , ինս
ու ջինս չմնաց : Աղապ տղէքը ժամի դրանը խլթէ խլթ կաննած էին
ու սիրուն աղջկերանցը մտիկ էին տալի . « ի՛նչ իմանում , որ մեր Սօսը
մի սաթից յառաջ ընտեղ կըլնի : Դամումը մնացին մարդիքը ու ե-
րէխէքը , տասը տարեկանից վերս , որ ուռ առնեն : Ուռ որ օրհնե-
ցին պրծան , հէնց սիրացուն ուղեց մի մին բաժանիլ , մենք ու պատիկ վրայ
թափեցին , իրար գլխով դիպան . հէնցը կար , տասը ձուլք չըմթեց ,
փախցրուց . հէնցն էլ էլաւ , որ ոտի տակի կորսաւ , մինն էլ չընկաւ ձեռը .
ձէն ու ձուռը , զոռզոռուցը երկինքը հասաւ . տէրտէրը ձէն աւտալի . օրհ-
նուք դուք , կայէք կարգով վեր կալէք . ուտելու բան հօ չի . փառք
Աստուծոյ , Աշտարակ ուրից տալահի բան չի կայ . տիրացուն ձեռիցը
դատէն քցեց զեռին փախաւ , թէ չէ քիչ էր մնացել իրան էլ տրորտակ
տալին , ճիւղէին . ձեռ քցողը դատկը կոնատակին ժամիցը դուռ ա թըռ-
չում . երէխէքն էլ , ամէնքը մի մին հըմկեր հետները , ջուխտ ջուխտ
առան իրանց օրհնած ուտերը , ձէրերը կուացրին ճգքների ու գնացին

մանդալու տները ու ձու կխօսու . զնում են , բակերումը կաննում ու
 իրար հետ ստում . “ Անակ անակ ճոճօնակ , Աստուծոյ զուրը բա-
 նանք , մանք ժամ անենք , զուրս զանք պատարաղ անենք , չալ
 եզը մորթենք մատաղ անենք , սրողերը չարղաղ անենք , միջին
 նստենք քարկոհ անենք , մատաղը սիրողը երկու ձու տայ , զատկին
 խաղանք քէֆ անենք , մինն ինձ մինն իմ հընկերին . ով տայ զիդի
 քարձին նստի , ով չի տայ , չոր քարին նստի , ” :

Ըսենց ստելով ձու էին կխոսում աներկցը , ու հէնց էն օրուանից՝ զեռ
 չի ներկած՝ խաղում . մարդկին էլ ամէնքը իրանց ուռերը բերին սուն ,
 սրը սլաղը խրեց , որը քթալամանի՝ զլուսը , որ սինը , որն էլ օ-
 ճուքը , որ մնայ ընչանք էկող տարին : Էլ ըստուց յետոյ ընչանք կա-
 նանչ կիրակին , Աշտարակու երէկէքանց ջէբերը լիքը ձու կընի . ձու
 խաղալուց սաւածի , տրիշ բան չի կայ :

Շարունակուելու է :

ԵՐԵՒԱՆՈՒ ՆԱՀԱՆԳԻՐ

ՏԱՓԱՐԱԿՆԵՐԸ

Երևանու նահանգի միջնասահման տարածութիւնը
 լեռնային աշխարհ համարելու է . այն դարեանդ տափա-
 րաները նահանգիս երեսիցն 'ի վեր այնպէս բարձրացած են ,
 ինչպէս կղզիները ծովի մակերևութիցը : Եթէ այս միմեանց
 կից դարեանդների տարածութեան ամբողջ մակերևութի
 վերայ մեր աչքը դարձնենք , այն ժամանակը կներկայանայ մեզ
 մէկ բարձրանիստ տափարակ տեղ քիչ՝ և տեղ աւելի
 փռուած , որ և գնալով հեռզհեռէ ցածրանում է արևմուտ-
 քից դէպի արևելք և հիւսիսից դէպի հարաւ : Որովհետև
 տափարակիս սկիզբը գտնուում է Ռուսահայոց սահմաններիցն
 զուրս Պարսկաց և Տաճկահայոց բաժիններումը . վասն որոց
 հարկաւոր է նախ վերջններուս վերայ դարձնել մեր ուշա-
 դրութիւնը :

Տաճկահայոց բաժնումը արևմուտքից դէպի արևելք տա-
 րածուում է Տորոսեան լեռներու դօտին , որ երբ մօտենում է
 Վանայ ծովի արևմտեան ափանցը , էնտեղ սկիզբն է տալի

Տիգրիս գետի ջրերուն : Էս տեղից՝ եթէ կշտիցը մոտիկ տաս էս սարերին, իրանց ուղղութեք և բարձրաբերձ կողքովն կներկայացնեն մի դժուարակոխ և շղթայակապ առաւար : Դիարպաքիւրից (Տիգրանակերտ) դէպի Թաւրիզ դնացող կարավաններն էս շղթայի վրայովն են անց կենում Վանայ ծովի արեւմտեան կողմիցն, Կապուր գետի, (որ Տիգրիս է թափուում և 'ի հընումն կոչուում էր Centrites) ձորով ջրովն : Երբ կբարձրանաս էս երկարաձիգ և դժուարագնաց զառ 'ի վերը և կըհասնիս շղթայի գագաթը, առջևդ կբացուի մէկ փոքրիկ զառ 'ի վայր, որ կառաջնորդէ դէպի մէկ անձայր և անձառատունկ տափարակ, որոյ միաձևութիւնն խափանուում են միմայն տեղ տեղ զանազան ուղղութեամբ շղթայակապ շարուած բարձր բլուրներն : Էս բլուրներն տարուան մեծ մասը ծածկուած են ըլում ձուով բուն իսկ տափարակի օդը ցրտաշունչ է սաստիկ և այս մասին հին ժամանակից էլ հռչակուած է Քսենոփոնի աւանդած մէկ բիւր Յոյն զօրաց այս տեղի վրայ յետ նահանջելու անցքովը : Ահա այս տեղիցն է սկսուում Հայաստանը, որ մէկ հարթածաւալ, անտառազուրկ և ցրտաշունչ տափարակավայրի ձևով բարձրացած է իրան պատած երկիրներիցը : Նրա ամբողջ կազմուածքը ձևացնում է իբրև մէկ միասնազաղ բարձրավանդակ՝ երկրագնդիս էն մէ քանի լեռներու նման, որոնք իրանց զրից պատճառաւ ստացել են անունս՝ սեղանանման : Հայաստանը, թողնենք նրա միջերկրական դիրքը, թողնենք նրա քաղաքական յեղափոխութեանց մէջ նշանաւոր լինիլ, իր տեղագրական յատկութիւններովն ներկայացնում է մէկ ինքնակայ աշխարհ, որոյ սահմաններու դիժը բընութիւնը ինքը որոշել է տեղ՝ աւելի և տեղ՝ պակաս բացայայտ կերպով :

Վանայ ծովի հիւսիս արեւմտեան կողմումը ընկնում է Հայաստանի բարձրավանդակ տափարակի մէկ մասը, սա է, որ յօրինում է, այսպէս ասենք, բոլոր Հայաստանի տեղագրութեան բանալին : Այս տեղիցն են բղխում Եփրատ և Երասխ գե-

տերու ակունքը • նմանապէս այստեղից ձգուում են մէքանի լեռնաշղթաներ , որոնք սոյն այս տափարակի երեսովը տարածուելով սկիզբը դէպի հիւսիս և յետոյ, դէպի արևելք , տափարակի տարածութիւնը բաժանում են մէքանի զուգահեռի հովիտներ , ձգուած նախ դէպի արևելք և ապա դէպի հարաւարևելք :

Հայաստանի սահմանն հարաւային կողմիցն է Տորոսեան լեռներու զօտին մինչև էն տեղը, ուր էս զօտին կտրուում է Եփրատ գետի ընթացքովը • էս տեղից, Հայաստանի բարձրավանդակ տափարակը սանդխանման ցածրանում է դէպի արևմուտք և ամէնից բարձր աստիճանը կազմում է այն երկայնաձիգ տեղ տեղ ընդհատուած զարևանդը , որ ընկնում է Մեծին Հայոց և Կապադովկիոյ մէջ տեղը , Եփրատ գետի աջ կողմը, որ հին Ժամանակումը կազմում էր ՓՈՔՐ ՀԱՅՔԸ • Բարձրավանդակ տափարակը յառաջ խաղալով դէպի հիւսիսարևմուտք , ըստ երևութին իր երեսի հարթահաւասարութիւնը պահում է անխփփ և Սեաւ ծովի ակունքներիցն բաժանում է Մոսկիքեան լեռներու զօտիովը (Բայբուրտ) , որ Տրապիզոնի և Արզրումու Փաշայութեանց բաժանող միջնատահմանն է : Հայաստանի բարձրավանդակ տափարակին հիւսիսային կողմիցն էլ բնութիւնը գծել է մի որոշ սահման , որ ընկնում է Կուր գետի դաշտհովտի վերայ : Այս սահմանն է նախ՝ Ախալցխայու գաւառի շղթայակապ լեռներու զօտին և ապա Փոքր Կովկաս անուանեալ լեռները : Ի վերջոյ արևելեան կողմիցն զուգընթաց հեռաւորութեամբ տարածուում են դէպի վայր զարևանդներ , որոնք Երասխայ ընթացքից անբաժան՝ Մասիսիցը դէպի հարաւ անց կենալով, հետզհետէ հակուում են դէպի ՚ի վայր և տարածուում դէպի Թաւրիզ և առաւել յառաջ խաղալով խառնուում են Իրանու լայնածաւալ հովիտներու հետ :

Յիշեալ լեռնահովիտներու դէպի ՚ի վայր հակումը ուղղուած է առհասարակ արևմուտքից դէպի արևելք • այս հակումը տեղ

տեղ այնքան զառ 'ի վայր է և այնքան գահավէժ , որ ձևացնում է դարեանդներու մէկը միւսից բաժանող աստիճաններ : Դարեանդներու սանդխատեսակ ձև ունենալուն նշաններ են ոչ այնքան նրանց ելևէջ զաստուորութիւնը , որքան առաւել նրանց կլիմային և նրանց բնական բերքերուն տարբերութիւնը միմեանցից :

Մեծին Հայոց այս համառօտ և ընդհանուր տեղագրութիւնը այն մասին հարկաւոր համարուեցաւ , որպէս զի առաւել պարզ փերսով կարենանք խմանալ Երևանու նահանգի դիրքը , համեմատութեամբ իրան կից եղեալ երկիրներուն : Ուստի մեք տեսնում ենք նախ՝ թէ Երևանու նահանգն է արեւելեան մասն այն բարձրաւանդակ տափարակին , որոյ սկիզբն է Տաճկացայոց սահմանումն , երկրորդ՝ թէ ներկայացնում է նա նոյն բարձրաւանդակ տափարակի ցածրանալը դէպի հարաւարեւելք աստիճան առ աստիճան և երրորդ՝ թէ նա դէպի ցած հակումը շարունակելով և միմեանց վերայ սանդխատնան դաշտավայրեր կազմելով , տարածուում է սահմանակից տէրութեանց երկիրներումն : Այս տափարակները ընդհատող զետեւը և լեռներու ճիւղերը ոչ այլ ինչ են , եթէ ոչ մի միայն պատահական հետեանքներ այն տեղին զրութեանը , որոնք իրանցից ոչ մի ազդեցութիւն չեն գործում տեղւոյն բնական գլխաւոր յատկութեանց վերայ , այլ՝ այս յատկութեանց գլխաւոր հիմն պիտի ճանաչենք տափարակներու սանդխաձև կամ ելևէջ դիրքը :

Երևանու նահանգի բովանդակ տափարակի վերայ այսքան ծանօթութիւն ապուլց յետոյ , անց կենանք , հիմի քննենք նրա մասունքներից ամէն մէկն առանձին , որոնք միմեանցից բաժանուած են լեռներու ճիւղերով , մեր նկարագրութիւնը սկսենք նահանգիս հիւսիս արեւմտեան անկիւնից :

Ա. Է. Լ. Ի. Դ. Մ. Ս. Ա. Էքսանգրօպօլու (Գիւմրի) գաւառի Շորէկէլու (Շիրակ) բաժնումն է , Արփաշայի ձախ կողմումը , երեք կողմից շրջապատած Մօղա թափա , Գիրլիսօլ ,

Մօլորի և Եսայուլի լեռներով: Դաշտիս երեսին տիռուած են ճահիճներ և ընտիր արօտավայր և խոտաբեր տեղեր: Դիրքը շատ բարձր է և կլիման բոլորովին հիւսիսային ցրտաշունչ: Ամառը Ղազախու և Բօրչալուայ Թաթարներն էս տեղերումն անց են կանցնում իւրեանց տաւարի և ոչխարի հօտերով: Հարաւային մասումը միայն հաստատուած են մէ քանի հայաբնակ զիւղեր, մնացեալն անշէն և ամայի է:

Բ. ՇՈՐԱԿԵԱՂՈՒ ԿԱՄ ՇԻՐԱԿԱՅ—ԴԱՇՏԸ. սրա մէկ մասը միայն ընկնում է Ռուսաց սահմանումը, միւսը՝ առաւել ընդարձակագոյնը տարածուում է Ղարսայ փաշայութեանումը: Արեւմտեան Արփաչայի նեղ ձորհովիտը այս երկու մասը միմեանցից բաժանում է: Ռուսաց բաժնումը ընկած Շիրակայ դաշտի մասը շրջապատած է Եսայուլի, Ջաջուռի և Փամիլի լեռներու շղթաներովը, Ապարանու լեռնադաշտովը, Ալադեազի (Արաբածի) հիւսիսային ստորոտովը և սոյն վերջին սարիցս դէպի Սօգլուտու գնացած ճիւղերովը՝ Բօղալ—Քեաւան և Աղին գեղի վրայովը անց կենալից յետոյ: Դաշտիս երեսը բաց փռուած է և ընդհանրապէս չոր. հողը կաւային, խճախառն և շատ բարեբեր, բնակիչքը բազմամարդ և երկիրը լաւ մշակուած. միմիայն հարաւային կողմումը տեղ տեղ պատահում են քարոտ դաշտեր անօգուտ երկրագործութեան համար: Արփաչայ դետտիկի վերայ շինած Ալէքսանդրօպօլ բերդի դիրքը ծովի մակերեւութիցն 4849 ոտնաչափ բարձր է Աբխա Պրօքէսսօրի ծանրաչափական հաշուովն. ուրեմն այս կէտի հետ համեմատելով, Շիրակայ դաշտի բարձրութիւնը ծովի երեսիցն և ոչ մէկ տեղ չպիտի լինի պակաս քան 4500 ոտնաչափ: Այսպիսի բարձր դիրք ունենալուցն է, որ նրա օդը սաստիկ ցրտաշունչ է, բայց շատ առողջարար, որովհետեւ ամառուան եղանակին տեղեղոյս օդը ցամաք է լինում:

Գ. ՓԱՄԲԱԿՈՒ—ԴԱՇՏԸ տարածուում է արեւմուտքից դէպի արեւելք, սկսեալ Ջաջուռի լեռներից մինչև 'ի Համգաշիմանու արեւմտեան թիկունքը: Թէպէտ իր երկայնու-

Թիւնը ձգուում է մինչև յիսուն վերատ , բայց լայնութիւնը այնքան նեղ է , որ աւելի պատշաճ է անուանել ձորհովիտ քան թէ դաշտավայր : Դաշտիս արեւմտեան մասը արեւելեան մասիցը բաժանուում է Թափանլուի լեռներով և ինքն առանձին յօրինում է մի բոլորածե տափարակ , որ շատ յատկութիւններով նմանութիւն է բերում Շամշադինու տափարակին : Արեւելեան մասը ձորհովտիս քարքարոտ է և առաջնոյն պէս արգասահող չէ :

Փամբակու ձորհովտը դուրսն է մնում մեր սկզբումն յիշած Հայաստանի մեծ տափարակի սահմանի դժիցն . դիրքը շատ բարձր է . Պարրոտ պրոֆէսորի ծանրաչափական հաշուովն ձորհովտիս բարձրութիւնը ծովի մակերևութից 4545 ոտնաչափ է Ղչաղու իջևանիցն :

Դ . ԼՈՌՈՒՍՅ ԱՆԱՊԵՏԸ Փամբակու ձորահովտից դէպի հիւսիս փակուած է (Ղարաղաջ) լեռներով , Աղզեբէյեկ , Ալահ վերդի և Դուալ սարերով՝ գօտիներով : Սա էլ մասն է Հայոց մեծ բարձրալանդակ տափարակին . իր ջրերու ընթացքին նայելով՝ պատկանում է Աուր դետի հովտին և սրան Հայոց մեծ տափարակի հետ միացնող աստիճաններից ամէնից բարձրն է : Տեղւոյս բնական յատկութիւնքն մեծ տարբերութիւն ունին նրան կպած Երրակայ դաշտիցն . հողը սև է , տղմաշագաղ և կպչողական , ուստի և խոնաւ եղանակին շատ դժուարագնաց . օդը չափաւոր բարեխառն է , բայց Երրակայ հետ համեմատելով , սաստիկ խոնաւ է : Յաճախ անձրեկից և կարկաթից շատ անգամ այս տեղի երկրագործների աշխատութիւնը ունայն է անց կենում և ցանքսը վնասում , ուստի և տեղւոյս բնակիչքն սակաւաթիւ են և սրանց սիրան էլ աւելի տաք չէ երկրի վերայ : Պարրոտ պրոֆէսորի ծանրաչափական հաշուովը Պէտէալ — օղուայ բարձրութիւնն է ծովի մակերևութից 4526 ոտնաչափ . այս թիւս կարենք ընդունել միջին չափ բարձրութեաննա և բոլոր Լուուայ անապատի համար :

Ե. Ալադեազից տարածուած Սօգիւտլուայ շլթայեկապ տարերից դէպի հարաւ ընկնող տեղւոյն դիրքը հետզհետէ խոնարհում է դէպի վայր և միմեանց վերայ դասաւորուած դարեանդներ է կազմում, որոնք և յայտնի են՝ ՄԱՍՏԱՐԱ, և ԹԱԼԻՆ անուանով։ Այս դարեանդները շատ բարձր դիրք ունին և հէնց աշունքը նոր սկսած, նրանց երեսը ձիւնը ծածկում է։ Ամառուան եղանակին այս տեղի զովարար օդը, մարդադեպիները (չայիր) և արօտավայրերը հրաւիրում են այս կողմը Քուրդ խաշնարածներին իւրեանց հօտերովը։ Այս դաշտավայրիս երեսին շատ տեղ առանձին առանձին բարձրացած են բլուրներ և հրաբխի հոսանքներից պաածառած դարուփոսեր։ Դարեանդներիս վերջին և ամէնից ցած աստիճանը գտնուում է Սարդարապատից տասն վերստ հեռու և այնուհետեւ սկսուում է Երասխահովտը։

Զ. Ալադեազից դէպի հիւսիս և դէպի հիւսիսարեւմուտ տարածուում է մէ բարձր դաշտավայր, որ ամառուան ժամանակին շատ առատ է խոտով և ջրով և մէկ այնպիսի յարմար դիրք ունի, որ սրա վըայիցն ամէն կողմն արձակ ճանապարհներ է գնում, բացի միայն էն քարտիներու կողմին, որոնք փռուած են Փամբուլ լեռնաշղթաներից դէպի Ալադեազի ստորոտը։ Այս է ԱՊԱՐԱՆՈՒ հովտը, որոյ կիւման այնքան սաստիկ ցրտաշունչ է, որ մինչև անգամ յաջողութեամբ չեն յառաջ գալի այս տեղ նա և այն բոյսերն, որոնք սեփհական են հիւսիսային խորին գաւառներուն։

Է. Երեսնու նահանգին սեփհական յատկութիւններից առաւել նկատման արժանին է ԵՐԱՍՔԱՆԴՈՎԻՏԸ։ Սիսեալ Տաճկահայոց սահմանից՝ փռուում է նահանգիս հարաւային կողմումը նոյն դեպի երկու ափանց վերայ և տեղ ընդարձակուելով, տեղ հուպ գալով, տարածուում է մինչև Օրդուբադ։ Թէպէտեւ հովտիս տարածութեան սահմանը ոչ մի տեղ չի կտրուում. սակայն նրա բնական դրից կազմուածքին նայելով, կարող ենք բաժանել նրան մի քանի մասն և այս բա-

ժանմամբ առաւել պարզայնեւ նրա տեղադրութիւնը :

Չարդիրանու բարձրանիստ դաշտը վերջանում է այն տեղ , ուր տեղ որ Երասխը այս դաշտի և Կաղզուանի սահմանի միջովն անց կենայից յետոյ՝ մտնում է Ռուսահայոց հողը , այս տեղ մէկ կողմից Աննակ սարերի՝ և միւս կողմից Ղարատաղի գոտիները փակում են յիշեալ Չարդիրանու հովտի սահմանը : Ղաղջի—ախարան գետակի Երասխի հետ խառնուած տեղիցն ներքեւ լուս են ընկնում Երասխայ երկու ափանց վերայ էլ տափարակ տեղեր , իրարից բաժանուած կարդ կարդ բլուրներով : Ահա այս տեղից է սկսուում ԵՐԱՍՒՀԱՎԻՏԸ : Գետի աջ կողմումը ընկած մասը կոչուում է Սահաթափոս (Սահաթ—ջուխարու ,) իսկ ձախ կողմումը ընկածը՝ Սարդարաբադու հովիտ : Երասխայ մակերեւոյթը այս տեղ ծովիցն բարձր է 3100 ոտնաչափ , դաշտովայրիս բարձրութիւնն էլ գետի երեսիցն համարելով 300 ոտնաչափ , ուրեմն հովտիս բարձրութիւնը ծովի մակերեւութից առհասարակ չպէտք է համարինք պակաս քան զ3400 ոտնաչափ : Երասխը Չարդիրանու հովտիցն դար ի վայր վազելով յայտնի ցոյց է տալի , որ այս տեղ էլ ձևանում է դարեանայների այն ատիճաններից մէկը , որոնք Հայաստանի բարձրավանդակից դէպի հարաւարեւելք իջնելով , հովիտները իրարից բաժանում են : Սահաթափոս և Սարդարաբադ հովտի սկզբումը բաւական ընդարձակ տեղ գետնի երեսը ծածկուած է լաւայի թանձր գանգուածով : Չախակողմեան մասը հովտիս բոլորովին անպտուղ է ջրի պակասութենից , ուստի և թողած է ամայի և անշէն : Դաշտավայրս արեւմուտքից իսկոյն խոտորուում է դէպի արեւելք , նոյնպէս և Թալինու սարերու ստորոտիցն շուռ է գալի դէպի երասխածորը : Սուրմալուիցը քիչ ներքեւ հովտիս երեսը համարեալ թէ հուստար է Երասխայ երեսի հետ : Ահա այս տեղ է ջրաբաշխ առուների սկիզբը , այս տեղից սկսած վտանակ առաջուան չոր և ամայի անապատին , աչքիդ առջևն բացուում է նայն իսկ հովիտը կանանչ և պողպարեւր գետիկներով

զարդարուած . միայն այս մշակուած կտոր կտոր հողերը այն-
քան քիչ են համեմատութեամբ լայնածաւալ հովտի ամայի
մնացած տարածութեան հետ , որ աւելի նմանութիւն են բե-
րում ընդարձակաիլևռ և անշէն անապատումը միմեանց
մօտիկ փռուած ովաղխներու : Հովտիս հարթահաւասար ե-
րեսը խիղջն կարծել է տալի , թէ նա երբեմն ծածկուած է
եղել ջրով : Երեսի հողը խառնուրդ է կաւի և հրաբխային
խճի . քարքարուտը լուս է ընկնում և գնալով հետզհետէ ա-
ւելանում է աջ կողմումը՝ Արարատայ ստորոտներումը . իսկ
ձախ կողմումը՝ դէպի Արագածի կռուր . տեղ տեղ էլ
գետնի երեսը պատած է աղի և շորայի (զլօուբերեան աղ) զանգուա-
ծով : Արփաչայ , հիւսիսային Սևջուր (Փարսաու) և Զան-
գու (Հրազդան) գետերից հանած ջրաբաշխ առուները՝ ջը-
րելով ձախակողմեան մասը հովտիս և միջին Սևջուր գետից
տարած առուները բռնողելով աջակողմեանը , իւրեանց շրջա-
կայ տեղերումը աճեցրել են պողպաթութիւնը և ժողովել
այն տեղումը բազմամարդ բնակութիւն : Բնական բոյսերից հով-
տիս երեսին դուրս են դալի որդան կարմիր (ղըմըղ) և կան-
կառ : Կլիման ամառուան եղանակին սաստիկ տաք է լինում
և ձմեռը շատ ցուրտ երբեմն խիտ երկարատե : Հովտիս
դէպի վայր հակումը քանի որ մօտենում է Զանգուին և
Արարատ տարին , հետզհետէ պակասում է , իսկ հիւսիսից
դէպի հարաւ՝ աւելանում : Բարձրութիւնն ծովի մակերև-
ութից այլ և այլ է զանազան կէտերից , զորօրինակ . Էջմիած-
նումը 3055 ոտնաչափ , Երասխայ երեսիցն (Խափրու դիմացը)
2664 ոտնաչափ և Արախըլս գեղիցը 2602 ոտնաչափ :

Երասխը այն տեղուր որ ընդունում է իր մէջ միջին Սևջուր
գետակը , վազում է համարեա թէ Փոքր Մասիսայ տակովը .
գետի և սարիս մէջ ընկած տեղը կազմում է մէկ նեղ և ձախ-
նային դաշտավայր , որ գետոյն բաժնուում է զիմացը տարած-
ուած Սահաթախոս հովտիցը : Արաղի ձախ կողմը , Արխա-
չայից դէպի արևելք սկսուում է Զանգիւրասարու 25 վերաս

լայնութեամբ փռուած հովիտը , որոյ սահմանը հիւսիսային կողմից յօրինուած են լաւայի հոսանքներից քարայած առաւելարները , որոնք շրջապատուած են և Երեւանու բերդաքաղաքը : Զանգիբասարու հովիտը ջրուած են Զանգուիցը և Գանուու գետիցը տարած ջրաբաշխ առուններով . երկիրը շատ պտղաբեր է և լիքը բազմամարդ բնակութեամբ , բայց քանի որ մօտեցնուած է Երեւանին , քարաքոտուում է : Բացի այդիններն , բամբակի և բրնձի արտերն հովտիս վերայ կան նաեւ արօտավայր և մարգագետին տեղեր : Զանգիբասարու հովիտը Արխաշան լեռներից դուրս եկած ձիւղերով և միմեանց մօտ կարգաւ շարուած բլուրներով բաժանուում է Շարուրի հովտիցը : Վերջէնս ձգուելով յիսուն վերստ երկայնութեամբ և մինչեւ տասն վերստ լայնութեամբ , բնկնում է Երասխայ ձախ կողմը : Գետերու ընթացքը և բարձր բլուրներու շարքերը այս տափարակը զանազան տեղ միջահատելով , բաժանում են երեք մասն : Առաջին մասն կոչուում է Վէդիբասարու , երկրորդն՝ Սաղարակի և երրորդն՝ յատուկ Շարուրայ դաշտ . սրանցից Վէդիբասարուներ սակաւ մշակուած է ջրաբաշխ առուններ չունենալու պատճառաւ . բնակիչքը սակաւաթիւ են . տեղ տեղ ճահճային է և օդն ամառուան եղանակին շատ փաստկար : Զինդիրլե ասացեալ լեռներու ձիւղերով Վեդիբասարու դաշտավայրը բաժնուում է սահմանակից Սաղարակի դաշտիցը : Վերջինիս դիրքն բոլորածէ է , առաջինի վերայ իր բնակչաց թիւը և մշակութիւնը պակաս է : Ամառուան ժամանակին եթէ աչքդ ման ածես այս դաշտիս երեսին , հաղիւ թէ կտեսնես մէկ դարսր բոյս դուս եկած կաւի և քարքարուտի միջումը : Այս դաշտիցը Դահնայի կիրճովն անց կը կենսա բուն Շարուրայ հովիտը , որ առատ ջրուելով արեւելան Արփաչայից հանած ջրաբաշխ առուններով , գերազանցում է պտղաբերութեամբ Երեւանու նահանգի միւս ամէն երկիրները : Երասխա հովտի աջակողմեան մասը , դուրս թողնելով միմիայն նրա մէկ նեղ և երկայն ճահճ-

Ճառխայրը, բնական յատկութիւններով շատ նմանութիւն ունի մեր արդէն նկարագրած ձախակողմեան Երասխհովտին: Եւրօրիցն սկսած, ամբողջ հովտին 'ի վայր հակուելը դէպի արեւելք նուազում է: Այս տեղ գետեզերքն այնքան ցածրանում են, որ շատ անգամ Երասխը իր գետափորից դուրս է թափուում և նոր ճանապարհ բաց անում իրան համար: Եարուրի մաքրստան (Կարանթինի) տեղիցն գետնի երեսը ծովի մակերևութից բարձր է 2300 ոտնաչափ: Եարուրայ և Սարդարաբադու կլիմայն իրարից տարբերում են. Եարուրումը ամառը շատ շոգ է անում և ձմեռը շատ թեթև անց կենում. ձիւներ հազիւ թէ մնում է նստած մէքանի ժամ:

Արևելեան Արիաչայ գետի ձախակողմեան ափունքներից դուրս բերած Եայիճին անունով ջրաբաշխ առուն կազմում է արևելեան սահմանը Եարուրայ հովտին: Սրանից դէնը տարածուում է 33 վերստ երկայնութեամբ և ութն վերստաչափ լայնութեամբ մի անշէն և անմշակ տափարակ, որ հասնում է մինչև 'ի Նախիջևան. սորա սահմանը փակում են Ղարաղուշ, Երզնթի թափա և Տուզ—տաղ կոչեցեալ լեռները, որոնք Երասխայ ընթացքին հետ զուգահայեաց ուղղութեամբ միմեանց մօտ շարուած են: Այս ընդարձակ անջրդի դաշտը պատկերացնում է մէկ տխուր և ամայի տեսարան: Երջտայ լեռնաբլուրներումը զտնուում են աղաքարի հանքեր և նոյն իսկ դաշտի մոխրագոյն երեսը տեղ տեղ աղի բարակ զանդուածով ծածկած է:

Ձախակողմեան Երասխհովտը Նախիջևանից դէպի արեւելք շարունակուելով առաւել լայնանում է: Կարմիր և կապուղ քարի ժայռերը երեք կողմից սրտոած ունին դաշահովտ կամարածէ, որոյ կեդրոնումն է Ապստ—աբադը և սրանից մինչև շրջապատ ժայռերը քաշում է քսան վերստաչափ: Թէպէտ և Նախիջևան—չայից (Հաղոցիմ գետ) և Ալլնճի—չայից (Երինջակու գետ) տափարակս ջրերու համար դուրս տարած կան ջրաբաշխ առուներ, բայց սրանք չեն հասնում

դաշտի ամէն կողմը և մեծ մասը մնում է ամայի և անմշակ։ Մախիճեանու կլիմայն , ինչպէս արդէն վկայուած է , ամառուան եղանակին շատ մնասակար է . ձմեռը սաստիկ ցուրտեր չէ անում այս տեղ։ Դաշտիս երեսը , ինչպէս և Երասխահովտի միւս տեղերումը , հարթահասար է և տեղ տեղ միայն միջահատուում է քարաժայռ ձորերով։ Մախիճեանից դէնը հովտիս դէպի արեւելք խոտորիլը աւելանում է։ Կարմիր Վանքիցն գետնի երեսն ծովի մակերեւութիցը բարձր է 2380 ոտնաչափ Աբիս Պրոֆէսորի ծանրաչափական հաշուովը։ Գետի միւս կողմը պարփոյ սահմանումը ընկած հովտիս մասը հետզհետէ նեղանում է , սխմուելով դէպի գետը մօտացած սարերու ճիւղերով։ Տարուգախ սարերու գօտին , որ Ալենձի — չայի Երասխայ հետ խառնուած տեղւոյն աջ կողմումն է ձգուած , էս տեղ Երասխահովտի տարածութիւնը ընդհատում է և տեղ տեղ բոլորովին կապում է ճանապարհի անցքը։ Որ տեղ որ Ալենձի — չայը Երասխայ մէջ խառնուում է , այն տեղից մօտիկ ձգուում է Երասխայ ակերուն կապած մէկ նեղ դաշտավայր , որոյ վերայ է և հին Զուկայի աւերակն : Այս դաշտս խառնուում է միւս լեռներով սխմուած ձորադաշտի հետ , որոյ միջոյն Ալենձի — չայն է անց կենում։ Ալենձի — չայի գետաձորիցն դուրս է ուղղուած դէպի մերկ և կիսաբոլոր այն տափարակն , որոյ կիսատրամագիծն է երկու վերտուչափ , մէկ փոքրիկ կանանչաղարդ ձորհովիտ Գիւլիստան անունով , ուր տեղ որ շինուած էր Զուկայի կարանթիւնը Երասխայ վերայ։ Էս տեղ Դար—տաղ աւաղեալ լեռնագօտին մօտենում է և մէջքը կայցնում գետեղերքին և դաշտի տարածութիւնը խափանում . բայց Օրտուբադ գաւառումը նորից լուս է ընկնում Երասխայ երկու ափանց վերայ էլ ոչ աւելի քան երեք վերստ լայնութեամբ։ Այս տեղի հողը բերրի չէ քարքարոտ լինելու պատճառաւ . գեղերը ջոկ ջոկ շարուած են մանր գետերու վերայ իւրեանց երկայնումէկ գետափանց մօտ ձգուած այդիններովն։ Տա-

փարակի դարի վայր հակումը այս տեղեց կրկին լուս է ընկնում աւելի յայտնի կերպիւ և կազմում է Հայաստանի բարձրաժանդակի աստիճաններից վերջինի սկիզբը: Օրդուբադի մօտ դեռի երկու ավանց վրայի լեռները իւրեանց ճակատը դէմ առ դէմ դարձնելով, իրար մօտենում են և փակում Երաստի տաճարներ: Գետը սրանց միջինները անցք դնելով բուռն հոսանքով դուրս է թափւում և վազում է հնպէս սրբնութաց, ինչպէս որ դեռ ևս չմտած Երեանու նահանգը: Մեղրուց բաժնումը դետալինայ տեղերը ստանում են Ատրպատական աշխարհին սեպհական եղեալ լեռնային յատկութիւնները: Այնտեղեւ սկսում է այն տափարակավայրը, որ Կուր գետի և Երասխայ միմեանց հետ խառնուած տեղիցն կամաց կամաց ցածրանալով, ՚ի վերջոյ հաւասարում է Կասպից ծովի մակերեւութի հետ, որ և 83 ոտնաչափ ցածր է քան զմակերեւոյթն Սեաւ ծովու: Այնտեղ տափարակս պատկանում է Շուշուայ և Շամախու դաւառներին և մեր ստորագրած Հայաստանի մեծ տափարակավայրի սահմանին մէջ չի ընկնիլ:

Երասխադաշտի ստորագրութիւնն աւարտելուց յետոյ հարկաւոր եմք համարում էս էլ յաւելայցնել, որ այս դաշտին որ և իցէ կողմն ծանրութիւն փոխադրելը շատ հեշտութեամբ կատարւում է, որովհետեւ տեղեցն հարթահաւասարութենիցն և հողի յատկութենիցն մէկ անգամ շինուած ճանապարհն միւսանգամ նորոգութեան էլ հարկաւորութիւն չունի:

Ը. Երեանու նահանգի հիւսիսարեւելեան անկիւնը յօրինում է մէկ առանձին բաժանուած երկիր և շատ հետաքրքրական իւր բնական կազմութեան կողմանէ: Զանց առնելով նրա տեղադրական այլեւայլ յատկութեանց մանրամասն քննութիւնը, այս միայն ասեմք, որ այս երկրիս զրից հետ ինչ յարաբերութիւն որ ունի Մեծին Հայոց բարձրավանդակը, նոյնը ունի սա ինքը իրան կպած տեղերու հետ:

Այրիկեար լեռներու հիւսիս արևելեան գօտուցն տարած
 ծուած ճիւղերն , նոյն խակ Այրիկեար սարի գօտին մինչև
 'ի Սարիկեար—Սարչալի կոչեցեալ լեռը և 'ի վերջոյ Գեօկ-
 չայու (Սևանայ) լեռնաշղթայն մինչև 'ի Բուղդա—Թափա
 անաւանեալ սարը չորս կողմից պատելով , մէջ են անում էս
 ընդարձակ և բարձրանիստ տափարակը , որոյ ամէնից բարձր
 տեղին բռնած ունի Սևանայ (Գեօկչայու) լիճը : Լը-
 ճիս երեսիցն չափելով տեղւոյս բարձրութիւնն ծովի մա-
 կերեութիցն է 5873 ոտնաչափ : Արանից կարենք մակաբե-
 րել ահագին բարձրութեան աստիճանը ամբողջ տափարակիս ,
 որ իւր նիստը հաստատած լայնասփիւռ պատուանդանի
 վերայ , իր սարսափելի մարմինը երկրիս երեսից 'ի վեր ցը-
 ցած է 4800 ոտնաչափ բարձր քան զՎուր գետի հովիտն (Ե-
 րևանու նահանգումն) : Այս բարձրավանդակիս գագաթու-
 մը ահագին ջրաշեղջը զսպուած է քարաժայռ լեռներու
 թումբերով և միմիայն Բուղդա—Թափա սարի ճեղքուած-
 քի միջովն ջուրը ճանասարհ գտնելով , վազեցնում է մէկ
 կարկաչահոս առուակ , որ ոմանք համարում են Զան-
 դուայ գետի սկիզբն : Սևանայ լիճափունքը համեմատելով
 նրա շրջակայ տեղերու հետ , շատ տարբեր կ'գտնենք : Աթ-
 սայաձև բարձրավանդակիս տեսքը հիւսիս արևմտեան կող-
 միցն նմանութիւն է բերում ծովի ալիքներու երևութի :
 Նոր Բայազետու բոլորի շուրջը յօրինում է մի ընդարձակ
 փուռած , հաւասար և ցամաք դաշտավայր , բլուրներով փա-
 կուած , որ և երկայն տարածուած է դէպի լիճը և զնալով
 լճի հարաւ արևմտեան անկիւնի մօտըրը մը նեղանում է : Այս
 դաշտը թէպէտ և քարոտ է , բայց հսղը շատ արգաւանդ
 մարդաբօսները և արտորայքը դաշտիս բոլոր երեսը ծածկում
 են : Պարզ և առողջարար ջրերու առուակները դաշտս ոռոգա-
 նում են ամէն կողմից : Լճիս ափունքներիցն դէպի հարաւ
 ձգուում է մի երկայնանիստ և ցամաքավայր հովիտ մէկ վերտո
 լայնութեամբ , որ և կտրուում է Գէօղալ—գարայի մօտ , լը-

ճին մէջքը տուած առապարովն : Զաղալուայ մօտ փռուած է մէկ քարաշառ դաշտավայր , որոյ նիստը բարձր է քան զլճի ջրի երեսը , սա քիչ դէպի վայր թեքուելուց յետոյ խառնուում է մէկ ուրիշ դաշտի հետ , որ տարածուում է դէպի արևելք և դէպի հարաւարևելք մինչև ի Կէտտի—տաղ ասացեալ սարի ստորոտը : Վերջին դաշտիս մակերևութի բարձրութիւնը հաւասար է լճի ջրի երեսի հետ և կոչուում է Գիլ դաշտ : Այս դաշտիս երեսը լիքն է առուակներով , որոնք ամէնը մէկ անունով կոչուում են Մեազլայայ : Դիւրքը հարթահաւասար է , ունի փոքրիկ ճահիճներ և շատ մարդաբօտ տեղեր : Եիշ—Գայեայիցն դէպի հիւսիս լճի բոլորի շուռը ձգուած է մէկ նեղ և հարթ դաշտանք , որ տեղ տեղ ընդհատուում է դէպի լիճը սեպացած առապարովն . իւր հողի յատկութեամբն շատ յարմար է ճանապարհի համար պէտք ածելու :

Թ . Սեանայ լեռնադօտոյ և Զանգուայ (Երևանիցն դէպի հիւսիս) մէջ տեղը գտնուած տարածութիւնը , ինչպէս արդէն յիշած եմք , ծածկուած է հրաբխային քարալիւնքից իջած խոշոր խիճով : Տեղւոյս մակերևութի տեսքը ծովի ալիքներու պէս դարուփոս է , պատահում է և տափարակ տեղեր : Վերջիններս ձևակերպում են հրաբխային կաթսայանոման տափարակ փոսեր , որոց յատակը բաղկանում է սառած լճալից , տեղ տեղ խոր ընկած առապարներով : Այս օրինակ կաթսայաձև տափարակափոս հանդիպում է մէկ Դարաչիչակի ձորաբերանի մօտ՝ Զաղբիսից դէպի Ռինդամալ տանող ճանապարհի վերայ և մէկէլ՝ Կէտան—տաղի հարաւային կողմը , Քանաքոնիցը մօտիկ : Այս մանր տափարակներէս երեսը ծածկուած է քարերով :

Պ . Ուղարի Ռուս բնադրիցը թարգմանած :

ԳԱՐՈՒՆՔ ՀԱՅՈՑ

Գարուն հարաւն էրաւ ու եկաւ ,
 իր դալն ձմեռան չուա խնայ արաւ .
 Հերիք դու մնաս էս մեր երկիրներ ,
 ձիւներով ծածկես մեր սար ու ձորեր .
 Ժողովի էստեղանց քո սխալակ ձներ ,
 քո բուքն ու բորան , քո սթղ քամիներ .
 Գնա՛ դու մնա՛ հիւսիսի բեւեռ ,
 թէ՛ չէ՛ կըտեսնես դու չառ սև օրեր :
 Հէնց լսեց ձմեռ , թէ՛ գարուն եկաւ ,
 իր կնճռած դիմօք նա չառ տրամեցաւ ,
 Սա իր զօրաց հետ խոր խորհուրդ արաւ ,
 չունինք ժամանակ , չուտ արէք , առաւ :
 Մարտի ամսուան կայ մեղ երեք օր ,
 տանք վերջի կռիւ , չի կորչի էս օր :
 Առաւ իր զօրքեր , դուրան դաշտն իջաւ ,
 էկող զարնան հետ կռուի հաղթուա :
 Բուք , ցուրտ , մըծ , դուժան , ձիւն , թխիկ , բորան ,
 իրար խառնուած՝ գան առաջ զարնան :
 Էնպէս նա սաստիկ փոթորիկ հանեց ,
 երկինք ու երկիր իրար խառնուեց :
 Մարդիկ , անասունք տներ փակուեցին ,
 լաց , կոծ , սուղ , շիւտն , վնց , վնց , ողբացին :
 Գարուն հէնց տեսաւ ձմեռը՝ կատղած ,
 իր ահեղ զօրքով կռուի սլափափափուած ,
 Ինքն էլ իրան զօրք թաքուն ժողովեց ,
 քիչ առաջ եկաւ , ամպերով ծածկեց :
 Անհամբեր ամպեր էնպէս գոռացին ,
 Չմեռն ու ձներ տեղից թնդացին
 Յանկարծ վերեկն կայծակն էլ զարկեց ,
 վառուած բոցի պէս ձմեռն կրակեց ,
 Փայլակն ու կարկուտ չորս ղխաց չիւեց ,
 բարկ արեւ յետեկն վերեկն փուեց :
 Ախ , եսման , ինչպէս իրար խառնուեցին ,
 հայ հոյ , վնց վլուկ , աղաղակ բարձին :

Ձմեռն ու իր դօրքը ցան ու ցիր էլան ,
 մինչի Հիսկոյ պաղ սարեր հասան .
 Մնացած ձմեր ջրեր կտրեցան ,
 սար ու ձոր ամէն կանանչ փայլեցան :
 Գարունը ձմեռն հարկի տակ քցաւ ,
 նրա ժանդ օրեր նա մեզնից բարձաւ ,
 Յաղթութեան կռուէն դարուն յետ դարձաւ ,
 բարև նոր արև ամէնիս տուաւ :
 Մարդիկ անասունք աներկց ելան ,
 դարնան դարդերով ամէնք լցուեցան :
 Նոր փառք նոր պատիւ դարնան սակզողին ,
 որ նա մեզ հասուց էս քաղցր օրերին :
 Թող հիմի դարթին մեր նախնի ծերեր ,
 թող հիմի տեսնեն դարնան բարիքներ :
 Որ ահա ձմեռն բռնութիւնք բարձան ,
 մեր էս երկիրներ քաղցրութիւնք դարձան :
 Իր կարմիր արև հաւասար սփռեց ,
 ընդհանուր սիրով զմեզ խնամեց :
 Ախ , բարով եկաք դուք դարնան օրեր ,
 արդ ահա շնծան մեր սար ու ձորեր :
 Ձմեռն ցրտերէն վախուցեալ թռչունք ,
 երամով դարձան խրաքանչիւր բունք :
 Գեղգեղեալ երգեն , ծառ է ծառ թռչին ,
 դորսմութիւն վայրաց երգով նորոգեն :
 Դաշտք , բլուրք , անտառք , առապար վայրեր
 լցուան անասունք , գաղան , թռչուններ :
 Եւ սոքա ձմեռն օրերից պրծան ,
 արդ ահա խաղան , խաչտալով խնդան :
 Ծաղկունք , ծառատունկ , սէղ , կանանչ խոտեր ,
 գեղազարդ փայլն յերկրի երեսներ :
 Այս ամէն բարիք գարուն մեզ բերեց
 զմեր սիրտ ու հոգին ի զմալ գրաւեց :
 Ահա դորն ասեմ , արտերու հասկեր
 օրօրէն քաղցրիկ ու անուշ հովեր
 Հաւասար ձոճան իրար խոնարհին ,
 ինչպէս ծովերու ալիք ծածանին :

Տան զարտուղ առատ , շնունդ զմեր տներ ,
 զմեզ ուրախ առնեն ամէն բարիքներ :
 Չեն արդ ձմռան սառնաշունչ օրեր ,
 անպտուղ առնել զմեր կանանչ արտեր ,
 Գաշտեր , բլրներ ու բարձր սարեր ,
 անտառուտ վայրեր , ծաղկով զօղաներ
 Լցովն հոտերով , անուշ ցողերով ,
 ինչպէս մարգարիտ շաղուած չաղերով :
 Ամէն ծաղկներ ու կանանչ թփեր
 պուտ պուտ քրանլն իրանց երեսներ .
 Երանի տեսնում էն օրն , էն օրեր ,
 շաղովու ցողով էն դարնան սէզներ .
 Սարերի աչքեր՝ էն պարզ աղբիւրներ
 արտասուեն դարնան , առուանան ձորեր :
 Գետակ ու վտակ ոլորտուն սողան ,
 ձկներ նրանց մէջ դան գնան խաղօն .
 Ի վերջ ձմռան դարնան յետեւն ,
 կաքաներ կանչեն՝ կըղկրղան ժայռէն :
 Տատրակներ թռչլն փոփուան թևով ,
 ձիւրտան քաղցրիկ երկնից երեսով :
 Ծովն ծովն չաղաչար ցրովն ,
 կաղկու կանչելով ոլորտուն պարլն .
 Խմալով գնան սարերն ոլորտլն ,
 հաւնած ծառերլն նստեն նոր երգեն :
 Կռունկն ու արոս , սրսրակ թռչուն ,
 վերեւն պարեն , կռիւան սիրուն .
 Երանլ տեսնում էն քաղցր դարուն ,
 հաղար երանի ես տամ էն օրուն
 Որ էնպէս անուշ ձկներով կանչեն ,
 դալն անուշ դարնան մեզ քաղցր սուտեն :
 Առաւօտ ծիծռունք անուշ ճըլլլան ,
 սարեկներ սիրուն բէկ բէկ ալվլան ,
 Սոխակներ չըլլն ձիւլու ձուլուան ,
 անուշ ձկներով տարու ձոր ցնծան :
 Մինչ արե ծնուի իրան մութ մօրէն ,
 վարդի զօյն ներկէ թուխ ամպերն ամէն :

Յայնժամ զաղարկն դիչերուայ երգեր ,
 Էն քաղցր ձայներ , էն աղէկ տաղեր .
 Ապա լուս արե բանայ իր թևեր ,
 անուշ հովերով տայ մեղ շատ բարե :
 Իր կարմիր ցնծղանք արևի լուսէն ,
 սեղմելով մանայ ծալծալ ամպերէն .
 Շառաղոյն լուսով արիէ եթերայ ,
 կասեա թէ երկինք կրակ է վառուած :
 Այ , կանանչ , կարմիր , դեղին , ծիրանի
 աղեղն երկնքէն դոյնդոյն վալլի ,
 Չարմանք դունրով ծալվալ ծխաղի ,
 դերէ նա մեր սիրտ , մեր մխոք ու հոգի .
 Էն ո՞ր հողեղէնի սիրտը չը բըլի ,
 սրանց ստեղծողին ծառայ չըլլնի :
 Էն դարնան դիչեր լուսին , աստեղներ ,
 յերկնից երևալն լոյս տան մեղ դիչեր ,
 Պլշլշան սլայծառ երկնից երեսներ ,
 ինչպէս դաշտերի դարնան ծաղիկներ :
 Բոլորած լուսին իշխան դիչերի ,
 վառի նա ճրագ ի տան աշխարհի :
 Նա իր պաղ լուսով դաշխարհ հովցնէ ,
 ու ամէն մարդու քաղցր ի քուն լինէ .
 Հեղիկ անուշիկ դիչերն անցընէ ,
 նա իր բնական սլարտքն վճարէ :
 Էն ո՞ր քարասիրտ էս դարդեր տեսնայ ,
 նրա ստեղծողին հաղար վառք չտայ :
 Ասրիլի ամսին ճներն հալուին ,
 սպիտակ ճնծաղիկ տակեր բուսանին .
 Հալին հալվլին դիւ ճներ խլտին ,
 մամուռ սալերէն պսող ջրեր վաղլին ,
 վերեւն ուժով խժաշտ թափլին ,
 ինչպէս որ արծաթ սպիտակ վալլին :
 Ծառանան ի վեր ի վայր չփչլին ,
 անձրևի նման ներքև չիչլին :
 Օղափակ վրփուր ջրերես չողան ,
 ինչպէս աստեղունք յերկնից սլալլանք :

Էա առուի բոլոր ծառեր է չարուած ,
 ու երկու կողմից իրար խառնուած .
 Տակին ծաղկներ ծփին ծիծաղին ,
 քաղցր անուշ հոգմով զիրար բարեկն :
 Ծաղկանց հետ խառնած լաւ լաւ բանջարներ ,
 որ մարդու կտան չառ երկար օրեր .
 Էն լաւ իշխոճներ , կանկառն ու անձեր ,
 վայրի տանձ , խնձոր , կաղին , մասուրներ .
 Քանի որն ասեմ մէկ մէկ անուշներ ,
 ամէն բարութիւն լցուած էն տեղեր :
 Հիմի ես չաւեմ հովիւի օրեր ,
 ինչպէս վայելէ նա սար ու ձորեր ,
 Նորա է ամէն էս անուշ վայրեր ,
 նոնոֆար , կակաւ . չուչան ծաղկներ :
 Ենայ առաւօտ , ոչխարներ կանչէ ,
 ըս , հնչ , ձէն տալով մաղալից հանէ ,
 Քալէ դէպի սարն ու ձորն արածէ ,
 էս դուլած տեղերն ամէնին տիրէ :
 Նոր ծնած դառներ ու սև ուլաներ ,
 մնչ մնչ կանչելով վաղէն մաղառներ :
 Գանեն մէրերնուն ծիծն առնուն բերան ,
 ուտեն ու սքլին , նստեն որոճան :
 Հովուի կերակուր ձերմակ լաւաչ հայ ,
 կարագ ու պանիր , կամ կաթ ոչխարաց :
 Ղինի ու նեկաար օղի նա չունի ,
 և ոչ Եւրոպու դօրեղ շափանի :
 Գնան ու նստի սէղ կանանչ խոտին ,
 ընչ տեղ որ առու , պաղ աղբիւր վաղին :
 Բանայ իր տուրիկ , ուտէ անուշ հայ ,
 կասեռ թէ աշխարհ իրան է առած :
 Ենայ մեր հովիւ , կանդնէ վեր ոտին ,
 մղած ոչխարներ քչէ արօտին ,
 Բոկոտ , զլխաբաւց , կոտալն ի ձեռին ,
 հաղած վաղանիտս ոչխարի մորթին :
 Ենայ վեր բլրին , չորս զխնայ նայէ ,
 անուշ սրնդիւ ոչխարաց փողէ ,

Զնուռ ոչխարներն նա իր մօտ կանչէ ,
 Հըլի թէ դադան նրանց փախցընէ .
 Ախ , քանի աղէկ իր օրն անցնէ ,
 Էդ խոժոռ կենօք իր կիանքն երկարէ :
 Բարով էլ հասնենք հետ եկող զարնան ,
 Էդ դարդարանքներ մեր ցաւեր բառնան :
 Մենք էլ էս ամէն բարիքն խմանանք ,
 ու իր սուրբ անուան փառք ու պատիւ տանք :

Յօհաննէս Ամերիկեան :

Թէ ԻՆՉՈՒ Է “ ԿՈՌԻՆԿ ” ԻՄ ԱՆՈՒՆՍ

Ինչո՞ւ է “ Կռունկ ”, խմանունս : Միթէ՞ Հկար ինձ համար մի այլ շքեղաշուք, պերճապատկ և մեծահամբաւ անուանակոչութիւն : Միթէ՞ Էի կարող անուանել ինձ Նոյեան Տապան , Արձադանդ Հայրենեաց , Հառաչանք Հայաստանի , և կամ Եփրատ Դրախտաբուղիս : Միթէ՞ հաղուադիւտ էին այնպիսի յաւերժայիշատակ անուններն Հայրենեացս մէջ , որով զարդարուէի դշտոյի նման : Այո՞ , զարդարուն և արիւնքփայլ անուանակոչութիւններ շատ կային , բայց ես Կռունկ անուն ընտրեցի ինձ համար , ես այս համեստ շքով ցանկացայ երեւիլ : Ես Հայոց Կռունկն եմ , ես Հայի կենդանի պատկերն եմ . ես զբախտի հինօրեաց թռչունն եմ , շատ չար ու բարի տեսած , շատ բարեբաստիկ ու չարաբաստիկ տեսարանների և դէպքերի վկայ ու հանդիսադիր : Աշխարհքիս ամէն անցքերն անցել են զլսովս . ամէն պանդխտութիւն ու աքսորանք հանդիպել են ինձ , բայց կռունկ եմ ես տակաւին . մենք շատ բազմութիւն էինք , մեր հայրենիքն յոյժ ընդարձակածաւալ էր և ամէն եղանակի համար բարեվայելուչ : Երկրաւոր դրախտն ժառանգութիւն էր տուած մեզ իւր ամենատեսակ վայելքներովն և զեղեցկութեամբք : Քառավտակ և դրախտավաղ դետերն , Եփրատ , Տիգրիս , Գեհոն և Փիսոյն իւրեանց ընդարձակ տարածութիւններովն սահման էր չափել մեզ ամենախնամ արա-

րիչն : Արարատեան , Տօրոս , Կովկաս և Կորդուաց լեռներն ա-
մարանոց էր աւանդած մեզ . իսկ Հայաստանի բազմաթիւ ու
շքեղատեսիլ դաշտերն ու հովիտներն՝ ձմեռանոց : Պարզ ու
պայծառ , սիրուն ու չքնաղ օդային տարածութիւնն զբօսա-
րան էր պատրաստած մեզ , բարեշունչ ու զովադին հողմունք-
ներն վայելչարան , առատ ու բազմատեսակ բերքերն մեզ խը-
րախճանութիւն , իսկ Բիւրակնեան կրիչուն ականակիտ և բա-
րեհամ փտակներն ըմպելի անուշարար : Մեր սիրուն ու ան-
նրման հայրենիքումն , մեր զրախտանուն ժառանգութեան մէջ
գտնուում էինք աշխարհիս ամէն վայելքներն և ամէն տե-
սակ բարեխառնութիւն օդոց և եղանակաց : Մենք շատ ան-
գամ շարան շարան շարուած բարձրանում էինք դէպ 'ի մեր
հայրենեաց մթնոլորտի բարձրութիւնն : Խաղում էինք երա-
մովին հեզաշունչ հողմունքների հետ : Տարածում ու փրո-
փըռեցնում էինք մեր ճակրդղ թւերն : Յողացնում էինք մեր
փետրազարդ մէջքի վրայ ծիածանի երփներանգ դոյներն և
մեր շքեղազարդ խոպուպիքներն շողացնում էինք ինչպէս պեր-
ճապսակ թաղեր : Մենք երամ երամ ուղղում էինք մեր
թռիչներն դէպ 'ի մեր հայրենեաց սահմաններն : Մենք մեզ
վրայ հերթակալ հսկողներ ունէինք ընտրած, որոնք մեր հան-
գստութեան ժամերումն աննիրհ աջօք դիտում էին մեզ վրայ
և թշնամի օդական նկատած ժամանակն , խիղջն թափահա-
րելով իւրեանց թւերն զարթուցանում էին մեզ : Մենք խ-
կոյն շրջաններ յօրինելով պաշտպանում էինք մեր զուլաններն
և կամ խումբ խումբ միահամուռ հաւաքուում էինք և թըշ-
նամուն շրջապատելով սրածայր և նիզականման կտուցներով
խոցոտում էինք և յաղթական աղաղակներով օդն թնդեցնում :
Ուստի հալածական էին եղած մեր միաբանական արշաւանք-
ներով մեր հայրենեաց հորիզոնից ամէն տեսակ թշնամի և
գիշախանձ թռչուններ : Բայց մեր փառքն ու պատին , մեր
վայելքն ու համբաւն շատ հեռու տեղեր տարածուեցին և
նախանձելի դարձան գիշատիչ թռչունների աչքումն :

Վասնորոյ յարձակմունքն յարձակմունքի վերայ բազմացան հեռաւոր տեղերից մեր հայրենիքումն։ Ուրբան խորամանկ, սովալուծ, ռիսերիմ ու վայրենի թռչուններ ասես հաւաքուեցան մեր դէպին։ Պարսկաստանի արիւնդուշտ բազէներն, Յունաստանի խայթող իշամեղուններն, Արաբիայի ու Եդիպատսի սրարշաւ ջայլամներն և Թաթարստանի վայրենասուն անդրդներն ու սևատեսիլ գայլադուռներն ահեղասատ տեղատարաիի նման մինը միւսի յետեւից թափուեցան և վայրաւատին ցրուեցին մեզ և մեր ձագերին։ Շատ անգամ կրկին գոչիւններ, աղաղակներ բարձրացնելով և միմեանց դտանելով, դէմ կացանք մեր թշնամեաց յարձակմունքներին, բայց հնաք չէրաւ յարատեւելու։ Անհամար էին յարձակմունքներն և բազմակործան։ Բոլորովին տակնուվրայ արեցին մեր հայրենիքն, դիւցին, դերվեցին և փետրահան արին մեզ։ Ծուէն ծուէն պատառեցին մեր երկներսանդ փետրազգեստներն. օդը փչեցին մեր դէպի պսակազարդ խոպուղքներն, հարուածեցին մեր թեւերն և վեր 'ի վայր ցնցեցին մեր բոլոր մարմինն։ Այս յարձակմանց, կեղեքանոց և աւերանոց ահեղասատ մրրիկների և տապախաուն խորշակների ժամանակ օր աւուր երկպառակուեցան երամներն և անգլուխ, անառաջնորդ, ողբարկու ձայներ յարուցանելով օդոց մէջ ցրուեցան և տարադիր եղան երկրագնդի ամէն կողմերն, որն 'ի Պարսկաստուն, որն 'ի Տաճկաստուն, որն 'ի Վրաստուն և 'ի Ռուսաստուն, որն յԱփրիկէ և 'ի Հնդկաստուն, որն յԱստորիա և Եւրոպայի զանազան կողմերն։ Այսպէս հալածական ու տարադիր տարուբերեցան մեր տխուր երամներն. Հարաւից Հիւսիս, Հիւսիսից Հարաւ, Արեւելքից Արեւմուտք և Արեւմուտքից Արեւելք և հազարաւոր նեղութիւններ անցան մեր դէպովն։

Բայց բնութիւնն մեզ համար այսպիսի հայրենիքներ չէր պատրաստել։ Սրանք մեր բնաւորութեանն և մեր կազմուածքին յարմար տեղեր չէին, վասնորոյ և մի տեղ ամպն ու

մատախտուղն աղօտացրուց մեր տեռանելիքն, մի տեղ սաատիկ խորշակն ու տապն այրեց ու փչացրուց մեր փետրահան մարմինն, մի տեղ ցուրտն ու սառնամանիքն սառեցրեց մեր կենդանութեան տաք արիւնն, միւս տեղումն անսովոր օդոց տուրեւառութիւնն մաշեց մեր թոքերն և խեղդեց ու փոխեց մեր բնական ու աստուածատուր ձայնն: Հազար ու բիւր յեղափոխութիւններ անցան մեր դիմներովն, հազարաւոր տեղեր փոխեցինք, բայց ոչ մինը չտուեց մեզ մեր հայրենեաց պայծառ երկինքն, զովագին և բարեխառն հողմունքներն ու օդն, դրախտահոս գետերն, ծաղկածին սարերըն, ամենաբեր դաշտերն և նա մանաւանդ ազատ ու միաբանական օդաշու խրախճաններն, որոնք խալառ երազ դարձան մեզ համար: Տեսանք այն տեղ տեղ և երբեմնական խաղաղ օրերն, բայց հայրենագուրի և տարահալած կռուներին ի՞նչ անդորրութիւն և ի՞նչ ապահովութիւն: Պանդուխտ անունն, տխրութիւնն, հառաչածայն դռիւններն սեփհակա՛նութիւն դարձան նորանց: Ո՛չ մի բանով չեն անդորրա՛նում, այլ աշխարհիս ծայրերիցն ու խորշերիցն տակաւին ազդաւորւմ են, արձագանք են յարուցանում և իւրեանց զբրախտիկ հայրենեաց յիշատակաւն սոգորուած, անդադար գոչում են ու հառաչում ‘‘ Հայաստան, Հայաստան: ’’

Ասացի, որ մենք Կռուներնրս մի ժամանակ բազմութիւն էինք ու բարեբաստիկ, բայց այժմ որքա՞ն նուազացել պակասել է մեր թիւն, որքա՞ն անզարդացել, անշքացել է մեր բնատուր նախնական գեղեցկութիւնն և ի՞նչպէս սղաշարժ այլահնչիւն է դարձել մեր ձայնն և կորել մեր նշանակութիւնն: Մեր կռուներնրիս առաջին յատկութիւնն է շղթա՛յա յաճե օղիօղ շարուած միութիւնն, միաբանական շարժմունքըն, միատեսակ ձայնարկութիւնն, փոքրն մեծին հնազանդութիւնն, մեծն փոքրին հովանաւորութիւնն, օրինակելի սէրն դէպի մեր հայրենիքն և մեր անձնական շքեղութիւնն: Ո՛ւր են մեր այս բնատուր գրոշմներն, ո՛ւր են այս սեփհա՛

կան կատարելութիւններն : Աւանդ , մեր ցան ու ցիր լինելովն և պանդխտութեամբ օտար թռչունների հետ խառնուելովն համարեմ մեր ամէն նշանակութիւնն այլայլուեցաւ : Ահա այս վշտերն զգալով , վայրախտին եղած սեռիս սիրովն տոչորուելով և թանձր ու սեւթոյր ամպերի մէջ անհետացածների կորստեան վերայ մերմոքուելով , յերկէ յերկիր եմ ընկել , սարէ սար ու քարէ քար , գոչում եմ ու կանչում , երբեմն աղեկէզ , երբեմն շաւաչաձայն , երբեմն յուսահատ և երբեմն յուսահաղբեալ : Ամենայն տաղ ու խորշակ , սառնամանիք ու փոթորիկ աչքիս առաջն առած , ամէն տարերջների հետ ընդհարուելով , ծովու ցամաքի վերայ թռիչ արձակելով և անբաւ տարածութիւններ չափելով , որոնում եմ իմ տարազիր եղած և հայրենակարօտ եղբայրներս , գտածներիս աղերսում եմ և պաղատում , որ գոչեն , ձայն տան միմեանց , գտանեն մէկը մէկուն և միանան մինը միւսի հետ իւրեանց կռնկական մխարանութեամբ և փոխադարձ պահպանութեամբ և սիրով : Այս է իմ պանդխտութեան և շրջանառութեան գլխաւոր խորհուրդն և ուրիշ ի՞նչ կարեմ անուանել ինձ , եթէ ոչ կռուակ : Ուրեմն Կռուակ եմ ես , այո՛ , ԿՌՌԻՆԿ ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻՆ :

ԵՍ ԷՆ ՁԵՁ ԾԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Երեք թէ չորս տարի հստումէն առաջ իմ աղջիկ պարոնը հրամայել էր ինձ գնալ Հաւլապար մեր լուացք անօդ Հօռօփսիմի մօտ, որ գայ երեսանց շորերը լուանալու: Հասայ թէ չէ նորաշէն եկեղեցուն, Տէր Աստուած. ի՞նչ է նրա անունը. հակառակ անունն էլ մոռացայ. ի՞նչ էի ասում: Հա. Նորաշէն եկեղեցուն հասայ թէ չէ մէկ կողմիցը հնպէս ծուռաց ձէներ էր լսուում, որ կը կարծէիր թէ Աղամայ որդի էին քերթում: Վազ ՚ի վազ ձէնին հետեւելով, մօտիացայ մէկ տանը: Տեսնեմ, դռները կոխպած են: Դռան ծակիցը մօտիկ անեմ, ի՞նչ տեսնեմ: Ա՛խ. ի՞նչ է բերնումս գալի: Մէկ պառաւ կնիկ, սատանէն քեզ օրինակ, աջ ձեռին ունէր վառած աւել, ձախ ձեռով մազերիցը բռնել էր մէկ տկոր երեսայի՝ դեռ քնաթաթախ. էն աւելով ծեծում էր ու հեթեթալով ասում էր, էլի կըշռ... էլի կըշռ...: Ողորմելի երեսէն ցաւիցը հնպէս էր մղկտում, որ նրա մեղքիցը քար կը պատուկը: Հարւեները պառաւին ասում էին, ճար կորած. խօ մեռաւ. ի՞նչ էլաւ քեզ, հերիք արա՛: Ամա էն անիրաւը ոչ ոքին չէր լսում ու հնպէս տուր ու տուր էր տալի, որ երեսի մէկ ձէնը դեռնի վրայ, մէկ էլը երկինք էր հասնում: Սուտը սատանէն է. սիրտըս չը համբերեց, արիւնը զլուխ ընգաւ: Ոչ էս թէնը արի, ոչ էն թէնը. նետի պէս պատուրը դուրս թուայ ու երեսէն՝ ինչպէս մէկ վառիկ արծուի ճանգիցը, պառաւի ձեռքիցը խլեցի: Էն տնածակը վրէս մէկ հնպէս աչքեր շեց, որ քիչ էր մնացի փախել էի: Քա՛. ո՞վ է սա, ասաւ պառաւը, որ իմ տան մէջը իմ ձեռը բռնում է ու չէ թողնում, որ էս փշտնալուի հողին հանեմ: Քոյ հողի հանն եմ, ասացի ես, թէ մէկ էլի ձեռն ես տուի, մնացած ակոքներդ կվերածեմ. ծեծել ու էդպէս կատաղած ծեծել: Չէ, էդպէս աչքերդ որ շտայնում ես, ո՞ւմ ես փախեցնում: Ողորմի՛ քոյ հօրը, ասա՛, ի՞նչ վատ բան արի, որ երէխէն աղատեցի: — Լաւ է, լաւ, բարիանալով ինձ պատաս-

խան տուեց պառաւը , աչքեմէս հեռացիր . քոյ բաղդը , որ իմ Պօղոսը տանը չէ : Մինչև մեր մէջը մեր անուշ աստիօսէն կվերջացնէինք , շնորհակալ եմ . հաբեները երեխէն պառաւի աչքիցը թռցրին . ես էլ էն օրը որպէս թէ մէկ մեծ բարեգործութիւն արած՝ գղակս կոտրեցի ու ուրախ ուրախ իմ ճամբէն գնացի : Ամա էն օրուան օրը մէկ էնպէս տպաւորութիւն եթող մաքիս մէջը , որ ուստ գրի բժշկին պատահելիս հարցնեմ ու իմանամ թէ՛ տակը շուրջ , հիւանդութիւն է թէ վատ սովորութիւն : Թէ՛ հիւանդութիւն է , ինչն է նրա դեղը ու թէ սովորութիւն է , միթէ՞ ծեծելիցը աւել ուրիշ հնար չկայ տակը շուանի փրկութեան համար :

Իս մէկ քանի օրերումը ծառէդ գալիս էի Սօղանքիցը . ճանապարհը շատ ցխտաէր , անձրեն էլ մաղում էր , երկինքը էնպէս խաւար էր պատել , որ դեղի համար մէկ աստղ չէր երևում : Իմ ձին , սուտ եմ ասեմ , ձին իմը չէ , իմ տիրոջն է , ամա իմը կը յիշուի . իր օրումը իմ պարոնը ձի չի հէծնի , անունի համար է պահում : Ին ձին էլ որ չըլի , քոյ թշնամին , ինչը կը ղիմացէր ձեր Սարգսին : Մեծ ու պատիկ հէնց դիտենաւ ինձ համար են պարպի . Սարգիս , գնա՛ դեղը , ասա՛ ցախ բերեն . շտապիր ջաղաց , որ ջաղցապանը ցորենը յետ չը գցէ աղալու . հասիր Կիրակոսին հո տեղեկութ կուլի Թէլէթի մօտ , ասա՛ որ դիրը յետ բերէ , էլ տանելը հար՛աւոր չէ : Իսկի չեն մտածում թէ անձրե է դալի , ճանապարհը ահալու է կամ անժամանակ է : Իմ բանը , էլ մի հարցնէք , իշի մարտիրոսութիւն է : Վայ քոյ սև օրին Սարգիս , քոյ կեանքը դիտ տանջանքի ու չարչարանքի մէջ պիտի անցկացնես : Ձեր արևն եմ երգում ուսում ինձ պէսները էնդու համար են ստեղծած որ փորի գերի ըլեն : Թողնէ՛ք էս ավեղ ցիւեղ խօսքերը , որոնք իմ սրտի ցաւերըն են նորոգում ու շտապենք մեր պատմութիւնը վերջացնել : Իմ ձին էնպէս էր շտապում , էնպէս լաւ սրտի էր եկել որ խրխրնջում էր : Մանդենեւց Գիորգիի դուքնին հասոյ թէ չէ , իմ ղիմացը մէկ ական վախի ձէն լսուեցաւ :

Վայ քոյ Սարգսին • փուճ կենդանի թուրքերը էլի մարդ են ճանդի ու պոկում են : Աստուծոյ դարսողութիւնը էնպէս է • էսպէս ժամանակումը մարդը վախուկ էլ որ ըլի , առիւծ կը դառնայ ու կուշտապի նեղացած կամ փորձանքի մէջ ընկած մարդուն օգնութիւն տալու : Հայ , հույ՝ կանչելով ձիս քշեցի դիբա (դէպ) էն կողմը , որ կողմիցը ձէնը լսուեցաւ : Իմ տակի ձին վազ էր տալի ինչպէս դոսի (վայրենի) էծ , ամա մոքումն ասում եմ • տօ վեր ընդի քոյ տեղը , քիզմէն քարւան կարող չկայ : Ինչ և իցէ հասայ տեղը , ձիս կանգնեցրի • ինչ տեսնեմ : Մի ասի մէկ մեծաւորի սէլը շուռ է էկի • էն մեղայ պատուհասը վեր է ընդի սելիցը ու ծունգը շատ ցուացրել է : Մէլապանն էլ քինթ ու պռունգը արենթաթախ ձիաները բռնած ունէ , որ չըլի թէ փախչեն : Էլ ինչ ասել գուզէ , ձիիցը վեր (վայր) էկայ , սէլը ակների վրայ կանգնեցրի , մեծաւորի ունեցած չունեցածը կարգին գցեցի , իրան էլ իրա տեղը նստեցրի : Մէլապանն էլ երբ տնքալով սարքվեցաւ ու փոկերը (վաժերը) ձեռին առաւ , ես Աստուած բարի ճանապարհ տայ , մեծաւորին հօտրտած Ռուսի լեզուով ասի ու գնալ էի ուզում իմ ճամբին (ճանապարհին) : Քեզ ո՞վ չի գովի Սարգիս , որ նեղ ընդած տեղը Աստուծոյ որդի ես : Տղայ , Հայ ես , ասաւ ինձ մեծաւորը : Հրամանք ես , քեզ ծառայ Հայ եմ : Ոգորմի քոյ հօրն ու մօրը , որ մեզ էս փորձանքիցը ազատեցիր : Չի՞ ըլի մէկ էլ լաւութիւն անես , ասաւ մեծաւորը , ու էս դիշեր իմ մօտ մնաւ հրէն • էն տան մէջը , ինչ տեղիցը որ ճրագի լուսը երևում է : Վրայ աչքիս , պատասխան տուի ու կամայ կամայ հասանք նրա ասած տունը : Գողն ինչ դուզէ՞ , մեւթը դիշեր • ես էլ էդ էի ուզում (կամենում) : Երբ որ տեղաւորվեցանք տան մէջը , տունը թագաւորական տուն էր • իմ անձանթ մեծաւորը հրամանք արաւ որ սառը ջուր բերեմ : Ջուրը բերի վեր առաւ երեսսրիիչը , սառը ջրի մէջ թրչեց ու ծունկը նրանով փաթթեց : Քոյ հոգուն մեռնիմ , էդ ինչ ես անում , որ տեսնում եմ • ծունկըդ կուռչի : Չէ՞ , չի ուռչի • ուրախ դէմքով ասեց նա ինձ • ես

բժիշկ եմ. մեր արհեստը վկայում է, որ ջարդածի դեղը սառը ջուրն է, երբ ջարդածը նոր է: Միւս օրը տղուկները շատ պէտքական են. այնուհետեւ ջարդած անդամի տաք պահելը: Քանի երես սրբիչը տաքանում էր, էնքան նոր 'ինորոյ սառը ջրումը թրչում էր ու նրանով տեղը փաթըթում էր: Ղորդ (Ճմարիտ) է, էս դիշեր էս տեղ ըանդ ընդայ, էգուց էլ իմ աիրոջմէն բաւական հաթաթէք (սպառնալիք) կը լւեմ, ամն գլուխը քարը տայ, էս էս էլ է սովեցայ: Ո՞ւմ մտքումը կը գայ թէ սառը ջուրը, որը որ միշտ ձեռաց գանձվում է, պիտի դեղ ըլի: Սուտ չէ ասած թէ ամէն ցաւը դեղը իր մօտ ունէ: Էս իմ բժիշկը մէկ էն պէս ակուպոլի էր, որ հանդուցեալ Չամչի Մելքօն քեզ օրինակ: Լուսահողոյ պէս էնպէս զուարճախօս ու ճարասար էր, որ թէ ժամումը կանգնեցրել էիր, քարոզ կասէր: Ամէն բանը լաւ էր. ամա հաց ուտելը էս խօսակցութենին ձեւած կուէր: Չեռաց իրիզնահաց պատրաստեցի. հաւէմէն, ճիւղմէն ծառայութիւն արինք, քօռ Ակօբի կենայն էլ քոյ ասածի չափ խմեցինք: Աստուծոյ բերնով օրհնած Նոյ նահապետ. քիզմէն մէկ էնգու համար շնորհակալ եմ, որ թէ դու չէիր էլի ով գիտէ ուր կուէի. մէկէլ էնգու համար, որ մարդիկներին գինի շինելը սովեցրիր: Աստուած ամէն բանը լաւ կարգով ու սարգով է ստեղծել: Բան անելը հաց է ուզում, հացը գինիի կարօտ է, գինին քնել է ուզում. ամա քնելը թէ էլ զարթել չուզեց, ջուրը կուգայ ու կուտանէ մարդը յաւիտենական անդունդը: Ա'նդ եղեցի լալ և կրճտել ատամանց: Էլ ինչ ասել գուղէ մեղ համար էլ քունը չը ուշայաւ. իմ բժիշկի խօսելիս քունը տարաւ, իր վերարկուն ծածկեցի որ չը մրսի. գնացի ձիուս ջուր խմեցրի, գարի տուի, թէ խօստովանք կը պահէք, գարին գողցայ. ինչ էի արել. փողով չէի գտնում. խտտէմէն դարմնէմէն էլ քիչ քիչ աւաջը դրի, եկայ կացած տունը, կուչ եկայ ու իմ մեղուցեալ անձը քնոյ թուխ թուխ թեւերի հովանաւորութենի յանձնեցի: Բարի գիշեր՝ պարնեւրանցը:

ՍՈՐԳԻՍ. (Շարունակութիւն է:)